

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΜΠΣ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ»

ΘΕΜΑ: «Η συμβολή της Δια Βίου Μάθησης στην τόνωση της δημοκρατίας και στην ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη - Μελέτη περίπτωσης στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας του Ν. Αρκαδίας»

LIFELONG LEARNING COURSES

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κατσιμαντού Αικατερίνη

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:
Νικολακάκη Μαρία, Αν. Καθηγήτρια, Επιβλέπουσα
Καρακατσάνη Δέσποινα, Καθηγήτρια
Παπαδιαμαντάκη Παναγιώτα, Επικουρη Καθηγήτρια

Κόρινθος, Ιούνιος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	σελ. 5
Περίληψη.....	σελ. 7
Abstract.....	σελ. 8
Εισαγωγή.....	σελ. 9

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

1^ο ΜΕΡΟΣ: Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

1.1. Δια βίου μάθηση.....	σελ. 13
1.1.1. Ορισμοί της δια βίου μάθησης.....	σελ. 13
1.2. Δημοκρατία.....	σελ. 15
1.2.1. Η δημοκρατία υπό το πρίσμα του Αριστοτέλη.....	σελ. 15
1.2.2. Η Οικουμενική Διακήρυξη για τη Δημοκρατία.....	σελ. 23
1.2.3. Τα σημερινά γνωρίσματα των δημοκρατιών.....	σελ. 28
1.2.4. Η εφαρμογή των δημοκρατικών αξιών μέσω της δια βίου μάθησης....	σελ. 30
1.3. Η ιδιότητα του πολίτη.....	σελ. 31
1.3.1. Η ιδιότητα του πολίτη στη θεωρία του Αριστοτέλη.....	σελ. 31
1.3.2. Η ευρωπαϊκή διάσταση στην ιδιότητα του πολίτη.....	σελ. 32
1.3.3. Η ιδιότητα του πολίτη και η δια βίου μάθηση.....	σελ. 36

2^ο ΜΕΡΟΣ: Η δημοκρατική εκπαίδευση στη πράξη

2.1. Εισαγωγή-Εκπαιδευόντας έναν δημοκρατικό πολίτη.....	σελ. 38
2.2. Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για τη δια βίου μάθηση.....	σελ. 39
2.2.1. Τυπική εκπαίδευση: Η δημοκρατία και η αγωγή του Πολίτη στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.....	σελ. 41
2.2.2. Η εκπαίδευση του Πολίτη στα σχολικά βιβλία.....	σελ. 45

2.2.3. Μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση για τη δημοκρατική ιδιότητα του Πολίτη.....	σελ. 48
---	---------

3^ο ΜΕΡΟΣ: Μεθοδολογικό πλαίσιο

3.1. Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα.....	σελ. 52
3.2. Δείγμα έρευνας.....	σελ. 52
3.3. Μέθοδος έρευνας και ερευνητικό εργαλείο.....	σελ. 56
3.4. Διαδικασία έρευνας.....	σελ. 58

4^ο ΜΕΡΟΣ: Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1.1. 1 ^{ος} ερευνητικός άξονας: Ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας ως προς τη Δια Βίου Μάθηση;.....	σελ. 60
4.1.2. 2 ^{ος} ερευνητικός άξονας: Συνδέονται τα στοιχεία του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης με τις δημοκρατικές αξίες και την ιδιότητα του πολίτη;.....	σελ. 63
4.1.3. 3 ^{ος} ερευνητικός άξονας: Εφαρμόζει το ίδιο το πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης βασικές δημοκρατικές αρχές;.....	σελ. 69
4.1.4 4 ^{ος} ερευνητικός άξονας: Επέρχεται βελτίωση στη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συμμετοχής στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης;.....	σελ. 76
4.1.5. 5 ^{ος} ερευνητικός άξονας: Αποδίδεται η ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένες μεθόδους και παράγοντες που συνδέονται με τη Δια Βίου Μάθηση;.....	σελ. 87

5^ο ΜΕΡΟΣ: Συζήτηση-Συμπεράσματα έρευνας

5.1. Οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας ως προς τη Δια Βίου Μάθηση.....	σελ. 93
5.2. Η σύνδεση των στοιχείων του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης με τις δημοκρατικές αξίες και την ιδιότητα του πολίτη.....	σελ. 94
5.3. Η εφαρμογή των βασικών δημοκρατικών αξιών στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης.....	σελ. 96
5.4. Η ύπαρξη βελτίωσης στη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη μια δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συμμετοχής στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης.....	σελ. 97
5.5. Η απόδοση της ενίσχυσης της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένες μεθόδους και παράγοντες που συνδέονται με τη Δια Βίου Μάθηση.....	σελ. 100
5.6. Επίλογος-Προτάσεις.....	σελ. 103
Βιβλιογραφία.....	σελ. 106
Ηλεκτρονικές πηγές.....	σελ. 111

Ευχαριστίες

Η εμπειρία μου μέσα από τις τάξεις των σχολείων που υπηρέτησα, σύντομα μου έδωσε να καταλάβω, ότι δεν αρκεί μόνο η τυπική εκπαίδευση στη συγκρότηση της προσωπικότητας του ανθρώπου.

Η αρχαία ελληνική ρήση «διδάσκω αεί διδασκόμενος», με οδήγησε σε έναν άλλο τομέα μάθησης. Είναι ο τομέας της δια βίου μάθησης, που συνεχίζεται πέρα από τα όρια της τυπικής μάθησης και έχει ως σκοπό τη δημιουργία ενός ενεργού πολίτη, με δημοκρατικό χαρακτήρα και με συμμετοχή στην εδραίωση της δημοκρατίας και την ενίσχυση όλων των αρετών που περιέχονται σε αυτή. Αυτός είναι και ο λόγος που αποφάσισα να ασχοληθώ με το σημαντικό αυτό τομέα και να καταλήξω σε αυτή την πτυχιακή εργασία του μεταπτυχιακού διπλώματος. Οδηγός μου το πνευματικό υπόβαθρο του σταγειρίτη φιλοσόφου Αριστοτέλη.

Στην ασχολία μου αυτή, θα ήθελα να τονίσω ότι δεν αισθάνθηκα ποτέ πως ήμουν μόνη, αφού πολλοί ήσαν αυτοί που με βοήθησαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Σε όλους αυτούς, αισθάνομαι την υποχρέωση να τους ευχαριστήσω δημόσια.

Αρχικά, να ευχαριστήσω την κ. Νικολακάκη Μαρία, επιβλέπουσα καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου-Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Κόρινθος), για τη σημαντική της βοήθεια στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας και για τις συμβουλές της καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής αυτού του πονήματος. Την αισθανόμουν πάντα δίπλα μου, αποφεύγοντας έτσι το οποιοδήποτε άγχος, που δικαιολογημένα με καταλάμβανε.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ, μαζί με όλο το σεβασμό μου στους κ. κ. καθηγητές μας, για τις γνώσεις που μας προσέφεραν κατά τη διδασκαλία τους, αλλά και για την αγάπη που μας έδειξαν σε όλο το χρονικό διάστημα των μεταπτυχιακών μας σπουδών.

Θερμές ευχαριστίες στον κ. Κοκκίνη Γεώργιο, διευθυντή του σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Τρίπολης και τους κ. κ. καθηγητές αυτού του σχολείου. Πρόθυμα μου άνοιξαν τις αίθουσες του σχολείου τους και με διευκόλυναν σε οποιοδήποτε πρόβλημα και ανησυχία μου, για επιτυχία της έρευνας που έκανα σε μαθητές του σχολείου τους.

Ιδιαίτερο ευχαριστώ ανήκει και στους δεκαπέντε μαθητές του σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας. Έδειξαν μεγάλη ανταπόκριση συμμετέχοντας στην έρευνα μέσω των συνεντεύξεων, που είχε ως αντικείμενο τη συμβολή της δια βίου μάθησης στην προώθηση της δημοκρατίας και στην ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη.

Δεν παραλείπω να ευχαριστήσω όλους τους φίλους και τις φίλες μου καθώς και τους συναδέλφους μου στο 4^ο Δημοτικό Σχολείο Τρίπολης για την ειλικρινή στήριξή τους και για την αγάπη που μου έδειχναν όλο αυτό το διάστημα της συγγραφικής ασχολίας μου.

Τέλος, ένα θερμό ευχαριστώ στους γονείς μου Βάϊο και Ευτυχία και στην αδελφή μου Ιωάννα. Η ψυχολογική στήριξή τους ήταν ένα σημαντικό βοήθημα όλο το διάστημα της φοίτησής μου στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών Εκπαιδευτική Πολιτική και Διοίκηση και της ολοκλήρωσης της διπλωματικής εργασίας μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην ανά χείρας εργασία επιχειρείται η διερεύνηση της σύνδεσης μεταξύ της εκπαίδευσης, της δημοκρατίας και του πολίτη. Ειδικότερα, κύριο ενδιαφέρον αποτελεί η μελέτη του τρόπου με τον οποίο η δια βίου μάθηση συμβάλλει στην καλλιέργεια των δημοκρατικών αξιών, στην ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη και κατά συνέπεια στην καλλιέργεια του κριτικού πνεύματος και στη δημιουργία μιας στάσης, που χαρακτηρίζεται από την ενεργή συνεργατική συμμετοχικότητα του πολίτη στα κοινά.

Όμως, ενώ η ύπαρξη μιας δια βίου μάθησης, που διέπεται από εκπαιδευτικές και κοινωνικές επιταγές, που επιδρούν στις δημοκρατικές αξίες και στην ενδυνάμωση της ιδιότητας του πολίτη, που αποτελούν το θεμέλιο λίθο για μια σύγχρονη πολιτειότητα, θεωρείται και είναι όντως αναγκαία, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο οι μαθητές ανεξαρτήτως ηλικίας, θα καταφέρουν επί της ουσίας να γίνουν χειραφετημένοι πολίτες, όταν τα τελευταία χρόνια η δια βίου μάθηση, λόγω της οικονομικής κυρίως παγκοσμιοποίησης προσανατολίζεται, κατά κύριο λόγο, στην επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση των πολιτών.

Προϋπόθεση στην απάντηση του ανωτέρω ερωτήματος είναι η ανάλυση των εννοιών της δια βίου μάθησης, της δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη, σε συνδυασμό με την κριτική εξέταση των κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της UNESCO, των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών και των μαθημάτων που προέρχονται από την Τυπική Εκπαίδευση και τους φορείς της Δια Βίου Μάθησης, πάντα μέσα στα πλαίσια της αγωγής του πολίτη και της δημοκρατίας. Τέλος, στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας του Ν. Αρκαδίας ως μελέτη περίπτωσης, για την υλοποίηση της οποίας υιοθετήθηκε η ποιοτική μέθοδος χρησιμοποιώντας ως εργαλείο συλλογής δεδομένων την ημιδομημένη συνέντευξη. Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει κατά πόσο αυτός ο φορέας της δια βίου μάθησης συμβάλλει στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών και στην ενίσχυση της ιδιότητας των μαθητών ως πολίτες μιας σύγχρονης κοινωνίας, προτείνοντας εναλλακτικότερες δραστηριότητες προς την ενδυνάμωση και προώθηση ενός δημοκρατικού σύγχρονου πολίτη, ο οποίος θα συμβάλλει στη διαμόρφωση του κοινωνικοπολιτικού τοπίου της πολιτείας.

ABSTRACT

An expansion of the connection between education, democracy and the citizen is attempted with the essay in hand. What is of great interest is, mainly, the study of the way in which lifelong learning contributes to the development of democratic principles, the reinforcement of the capacity of a citizen and consequently the cultivation of a critical mind as well as the creation of a stance characterized by active and cooperative participation in public affairs.

The existence of lifelong learning is ruled by educational and social principles which influence the democratic values, strengthen the character of each citizen and constitute the corner stone of contemporary political government. Although this form of learning is regarded as absolutely necessary a relevant question is posed; to what extent students of all ages will contrive to become emancipated citizens, in essence, taking into consideration that lifelong learning has lately been focusing on the vocational training and specialization of individuals, due to the financial situation, in particular, globalization.

The analysis of the meaning of lifelong learning, democracy and attributes of a citizen, would be the prerequisite for the answer to the question above. However, it would have to be analysed in connection with the critical inspection of the European Union as well as the UNESCO paperwork, the curriculum syllabus and the subjects which derive from the standard education and the vehicles for lifelong learning. This should all fall within the scope of civics and democracy. Finally, the essay hereby presents the results of the survey which took place at the school of Second Chance in the municipality of Arcadia as case study, for the realization of which the quality method was adopted, implementing the semi-structured interview in order to compile the necessary facts. The aim of the survey is to shed light on how much the carrier of lifelong learning contributes to the promotion of democratic values and the strengthening of the students' quality as citizens of a contemporary society. This can be achieved by putting forward alternative activities towards reinforcing and promoting a new model of democratic citizen who will be conducive to the formation of the sociopolitical landscape.

Keywords: lifelong learning, democracy, citizen, educational politics

Εισαγωγή

Χωρίς αμφιβολία, η εκπαίδευση και ειδικότερα η δια βίου μάθηση, συναντάται από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Εν τούτοις, τα τελευταία χρόνια έχει γίνει πολύς λόγος στους κύκλους των επιστημών της εκπαίδευσης, των διεθνών οργανισμών και των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών πολιτικών, για τον προσδιορισμό της δια βίου μάθησης και της εξέτασης της επίδρασής της στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών και στη διάπλαση της ιδιότητας του πολίτη. Αυτός ο λόγος προέκυψε από τη ραγδαία εξέλιξη των επιστημών και της παγκόσμιας οικονομικής συμπεριφοράς του ανθρώπου.

Η έννοια της δια βίου μάθησης σχετίζεται κατά κύριο λόγο με την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του πολίτη και με την ενεργό συμμετοχή του στα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα της πολιτείας, όπου ανήκει. Οι κατευθυντήριες γραμμές της, προσανατολίζονται σε έναν δημοκρατικό ανθρωπισμό.¹ Για το λόγο αυτό και η δια βίου μάθηση και γενικότερα η εκπαίδευση, θα πρέπει να προσφέρει έμπρακτες γνώσεις που αφορούν τις δημοκρατικές αρχές, που θα προωθήσουν έναν συνετό και ενεργό πολίτη.²

Με τα σημερινά όμως δεδομένα, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας έχει στρέψει τη δια βίου μάθηση και στο πεδίο της ανάδειξης των γνώσεων και των δεξιοτήτων εκείνων, που είναι απαραίτητες για την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση των ανθρώπων.³

Όλα τα παραπάνω έχουν ως συνέπεια, η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη-μέλη της, να θέτουν ως πρωταρχικό τους στόχο τη δια βίου μάθηση. Η ύπαρξη όμως, όπως προαναφέρθηκε, των δύο διαστάσεων της δια βίου μάθησης, έχει ως αποτέλεσμα να ασκούν επιρροή στον τρόπο με τον οποίο οργανώνουν την εκπαίδευσή τους τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να παρουσιάζονται

¹ Σύμφωνα με τη 19^η Σύνοδο της UNESCO, 1976, Ναϊρόμπι

² Ξωχέλλης, Π. (1999). Εισαγωγή στην παιδαγωγική. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

³ Βεργίδης, Δ. (2001). Δια Βίου Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική. Στο Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης, & Σ. Νικόδημος, (επιμ.), Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση: διεθνής εμπειρία και ελληνική προοπτική. Αθήνα: Άτραπος

διαφοροποιήσεις μεταξύ αυτών, όσον αφορά στη διάσταση που ακολουθούν στο εκπαιδευτικό τους σύστημα για αυτή.

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι οι δύο διαστάσεις, που προσδιορίζουν τη δια βίου μάθηση, παρουσιάζουν μία αντιπαλότητα. Από αυτή όμως την αντιπαλότητα, δημιουργείται το εξής ερώτημα: κατά πόσο η δια βίου μάθηση μπορεί να συνδράμει στην προώθηση της δημοκρατίας, καθώς και στην ενεργοποίηση του πολίτη στα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα της πολιτείας του; Και από την άλλη πλευρά, κατά πόσο η δια βίου μάθηση μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της οικονομίας, της τεχνολογίας και της παραγωγής, μέσα από τη συνεχή επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση;

Κλείνοντας το εισαγωγικό κεφάλαιο, θα πρέπει να αναφερθεί, ότι ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει όλους τους ανωτέρω προβληματισμούς και να αναδείξει τη συμβολή της δια βίου μάθησης στην τόνωση των δημοκρατικών αξιών και στην ενδυνάμωση της ενεργής συμμετοχής στα κοινά ενός δημοκρατικού πολίτη και ειδικότερα στην ελληνική πραγματικότητα. Αναλυτικότερα, η δομή της παρούσας εργασίας, στην οποία θα αναλυθούν όλα όσα έχουν προαναφερθεί έχει ως εξής:

Στο πρώτο μέρος της εργασίας επιχειρείται ο εννοιολογικός προσδιορισμός της δια βίου μάθησης και αντιπαραβάλλεται με αυτή της δια βίου εκπαίδευσης. Επιλέγεται από την ερευνήτρια, ως περισσότερο δόκιμος όρος, εκείνος της δια βίου μάθησης, δεδομένου ότι εμπεριέχει και τη διάσταση της προσωπικής και μη τυπικής ή οργανωμένης μορφής μάθησης που αποσκοπεί στην καλλιέργεια και την περαιτέρω πνευματική εξέλιξη του ατόμου.

Ακολουθεί ο εννοιολογικός προσδιορισμός της δημοκρατίας και παρατίθενται οι αριστοτελικές απόψεις περί πολιτεύματος, το περιεχόμενο της οικουμενικής διακήρυξης για τη δημοκρατία, τα γνωρίσματα των σύγχρονων δημοκρατιών που καθιστούν επιτακτική την ανάγκη ενεργούς συμμετοχής του πολίτη. Στο τμήμα αυτό καθίσταται σαφής η σύνδεση μεταξύ της παιδείας που λαμβάνει το άτομο και της ιδιότητας του πολίτη, ήδη από την αρχαία Ελλάδα. Μάλιστα, διαπιστώνεται ότι η ορθή πληροφόρηση του και η ενδυνάμωση της κριτικής του σκέψης επιτρέπουν τη συμμετοχή του σε διάλογο σε σχέση με τα βασικά ζητήματα που απασχολούν την κοινωνία.

Μετά την ιστορική αναδρομή στην έννοια της δημοκρατίας παρατίθενται κάποια βασικά στοιχεία σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη και του ρόλου του στη δημοκρατία σύμφωνα με τη θεωρία του Αριστοτέλη, των εκδιδόμενων κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και των ερευνητών που μελετούν την ιδιότητα του πολίτη σε σχέση με τη δια βίου μάθηση. Στο σημείο αυτό τονίζεται και πάλι η σημασία της μόρφωσης στη διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας του πολίτη, συνθήκη η οποία φαίνεται να ισχύει από την αρχαιότητα μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, αφού διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη των πολιτικών του ικανοτήτων και δεξιοτήτων.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας πραγματεύεται την πρακτική πτυχή της τυπικής, μη τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης. Παρουσιάζονται τα στοιχεία εκείνα που προσδίδουν έναν δημοκρατικό χαρακτήρα στην εκπαίδευση, οι στόχοι της αλλά και η διαδικασία μέσω της οποίας επιδιώκεται η διάπλαση του ατόμου σε έναν δημοκρατικό, υπεύθυνο και ενεργό πολίτη. Τέλος, παρουσιάζεται η ελληνική πραγματικότητα όσον αφορά στην πολιτική για τη δια βίου μάθηση.

Από τα παραπάνω και όσα επρόκειτο να αναλυθούν στη συνέχεια διαφαίνεται ότι η δημοκρατία είναι άμεσα συναρτημένη με την έννοια της εκπαίδευσης. Ειδικότερα, η διαδικασία της μάθησης, αλλά και η εκπαίδευση εν γένει, συμβάλλει ουσιαστικά στην ολοκλήρωση και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας ενός ατόμου, στην καλλιέργεια του και στον καθορισμό του προσωπικού αξιακού συστήματος που το χαρακτηρίζει. Η αποτελεσματική συμμετοχή του πολίτη στις δημοκρατικές διαδικασίες εξασφαλίζεται μέσω της διαπαιδαγώγησης που λαμβάνει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Επομένως, για την επιτυχή λειτουργία των δημοκρατικών πολιτευμάτων βασική προϋπόθεση συνιστά η εφαρμογή ενός εκπαιδευτικού συστήματος που θα θέτει στο επίκεντρο τις δημοκρατικές αξίες και αρχές και θα χαρακτηρίζεται από συνέχεια.

Στα πλαίσια της εν λόγω εργασίας, στόχος είναι να διερευνηθεί κατά πόσο η δια βίου μάθηση συμβάλλει στην αγωγή του πολίτη και στη διαμόρφωση μιας υπεύθυνης στάσης που προωθεί τις δημοκρατικές αρχές και αξίες. Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα επιλέγεται η διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας με τη μέθοδο της ημιδομημένης συνέντευξης με συμμετέχοντες ως μελέτη περίπτωσης τους εκπαιδευόμενους ενός φορέα δια βίου μάθησης (Σχολείο

Δεύτερης Ευκαιρίας). Μέσω των ανοιχτών ερωτημάτων της συνέντευξης επιχειρείται να μελετηθεί εις βάθος η εμπειρία των συμμετεχόντων και οι απόψεις τους αναφορικά με το συγκεκριμένο φορέα.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται ο σκοπός της έρευνας και η διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων. Εν συνεχεία, παρουσιάζονται στοιχεία αναφορικά με το δείγμα που συμμετείχε στην έρευνα, η μέθοδος ανάλυσης και το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε καθώς και η λεπτομερής παρουσίαση της διαδικασίας της έρευνας.

Στο τέταρτο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, η οποία διενεργήθηκε μέσω των ημιδομημένων συνεντεύξεων, σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν. Έπειτα από την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και αφού το περιεχόμενό τους μελετήθηκε, συντάχθηκε με κειμενική μορφή.

Στο πέμπτο και τελευταίο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα ευρήματα και η συζήτηση των αποτελεσμάτων, τα οποία οδηγούν στη διατύπωση συγκεκριμένων συμπερασμάτων σχετικά με το προς διερεύνηση θέμα. Τέλος, διατυπώνονται ορισμένες προτάσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών και της ενίσχυσης της ιδιότητας του πολίτη δια μέσου του συγκεκριμένου φορέα της δια βίου μάθησης.

Κύριο Μέρος

1^ο Μέρος: Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

1.1. Δια βίου μάθηση

1.1.1. Ορισμοί της δια βίου μάθησης

Ο όρος αυτός έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές, οι οποίοι έχουν δώσει τον ορισμό αυτού του όρου με διαφορετικούς τρόπους ο καθένας. Σήμερα η δια βίου μάθηση έχει εισχωρήσει στη ζωή των πολιτών και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να απασχολεί ιδιαίτερα την εκπαιδευτική κοινότητα, θέτοντας αυτή ιεραρχικά στην πρώτη σειρά των στόχων της.

Η έννοια αυτού του όρου, είναι ανάλογη με το υπάρχον κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της εποχής.⁴ Πριν από λίγα χρόνια, η εκπαίδευση ενδιαφερόταν μόνο για τους μικρούς σε ηλικία μαθητές, γιατί επικρατούσε η αντίληψη ότι η φοίτησή τους στο σχολείο και μόνο θα τους καταστήσει ικανούς να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας.⁵

Σήμερα, η αλματώδης ανάπτυξη στον τεχνολογικό και επιστημονικό τομέα, έφερε στην επιφάνεια στοιχεία ότι η τυπική εκπαίδευση από μόνη της, δεν είναι ικανή να προσφέρει στους μαθητές, όλα εκείνα που απαιτεί η κοινωνία σήμερα. Έτσι η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, άρχισε να επιδρά στην παγκόσμια οικονομία ως επεξεργασία των πληροφοριών και κατά συνέπεια στην κοινωνική ζωή του πολίτη. Καθίσταται σημαντικό λοιπόν για την κοινωνία και για τον πολίτη, η ανάπτυξη νοητικών ικανοτήτων. Ο συνδυασμός της εκρηκτικής εξέλιξης των νέων τεχνολογιών με την εποχή της παγκοσμιοποίησης, δημιουργεί ως πρόσφορο έδαφος τη δια βίου μάθηση για την παραγωγή πολιτών με τεχνολογικές γνώσεις και δεξιότητες, χρήσιμες για την απασχολησιμότητά τους.⁶

Αν και οι εκπαιδευτικές πολιτικές των περισσότερων κρατών διαπνέονται από τη δια βίου μάθηση, παρόλα αυτά δεν υπάρχει μια ερμηνεία αυτής της έννοιας, κοινά παραδεκτή. Έτσι, αυτός ο όρος παρατηρείται να χρησιμοποιείται από τις εθνικές, ευρωπαϊκές και διεθνείς εκπαιδευτικές πολιτικές ως σλόγκαν, δίνοντας άλλη σημασία

⁴ Καραβάκου, Β. (2012). Το φάσμα και η πρό(σ)κληση της δια βίου μάθησης. Εισαγωγή στο Καραβάκου, Β. (Επιμ.). (2012). Δια Βίου μάθηση: διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας

⁵ Jarvis, P. (1988). Adult and Continuing Education: Theory and Practice. London: Routledge

⁶ Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμοπολη, Αθήνα: ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 295-306

και προσανατολισμό σε αυτή, ως προς το κοινωνικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό της νόημα.⁷

Ακόμη, η δια βίου μάθηση παρατηρείται να ταυτίζεται με τη δια βίου εκπαίδευση. Όμως η εκπαίδευση είναι μια μαθησιακή διαδικασία, οργανωμένη και με συγκεκριμένο στόχο, σύμφωνη με τα πολιτικά ρεύματα της εποχής και του κοινωνικού περιβάλλοντος, ενώ η μάθηση έχει πλατύτερη έννοια και αντικατοπτρίζει τις πεποιθήσεις των ανθρώπων.⁸

Από την άλλη πλευρά, όταν αυτοί οι δύο όροι, ενέχουν το πολιτικό διακύβευμα, τότε η σημασία της εκπαίδευσης σχετίζεται με τη συλλογική προσπάθεια, για να δημιουργηθούν και να εφαρμοστούν οι υποδομές της εκπαίδευσης και η σημασία της μάθησης σχετίζεται με την προσωπική επιλογή του ατόμου να επιμορφώνεται συνέχεια.⁹

Όπως προαναφέρθηκε, πολλοί ερευνητές έχουν ασχοληθεί με τον ορισμό της δια βίου μάθησης. Από αυτούς, μερικοί¹⁰ πιστεύουν ότι είναι καλύτερα να χρησιμοποιείται η έννοια εκπαίδευση, διότι έτσι η μαθησιακή διαδικασία θα είναι οργανωμένη. Όμως, σε αυτόν τον ορισμό δεν περιλαμβάνονται η μη τυπική και άτυπη μάθηση. Άλλοι ερευνητές¹¹, θεωρούν ότι αν χρησιμοποιηθεί η έννοια της μάθησης, ξεπερνά το συλλογισμό της εκσυγχρονιστικής ιδρυματοποίησης. Το ανωτέρω, τις περισσότερες φορές γίνεται αντιληπτό ως τρωτό σημείο της εκπαίδευσης, με το σκεπτικό ότι συνθέτει τις πολιτικές πρακτικές των νεοσυντηρητικών τάξεων με την ελάττωση της δραστηριοποίησης του κράτους πρόνοιας. Βέβαια, άλλοτε μπορεί να συνιστά και κριτική στις φρούδες ελπίδες της νεωτερικής εποχής, όσον αφορά τη σχέση του θεσμικού ρόλου της εκπαίδευσης, με τα επιθυμητά αποτελέσματα και τις ευνοϊκές συνθήκες ανεξαρτητοποίησης.

⁷ Aspin, D., & Chapman, J. (2000). Lifelong learning: Concepts and conceptions. *International Journal of Lifelong Education*, 19 (1), 2-19

⁸ Κόκκος, Α. (2005). Εκπαίδευση Ενηλίκων. Ανιχνεύοντας το πεδίο. Αθήνα: Μεταίχμιο

⁹ Σταμέλος, Γ. (2010). Κοινωνία της γνώσης και δια βίου μάθηση: αντιφάσεις και αδιέξοδα. Στο ν. Παπαδάκης & Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Αγορά εργασίας, κατάρτιση δια βίου μάθηση και απασχόληση*. Αθήνα: Σίδερης

¹⁰ Βεργίδης, Δ. (2001). Δια βίου Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική. Στο Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης & Σ. Νικόδημος, (επιμ.), *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και δια βίου Μάθηση: διεθνής εμπειρία και ελληνική προοπτική*. Αθήνα: Άτραπος, 2001

¹¹ Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). *Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμοπολη*, Αθήνα: ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 295-306

Άλλη ομάδα ερευνητών¹², στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν αυτή την έννοια, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι αυτή είναι συνεχής και δεν περικλείεται σε όρια. Αυτού του είδους ο εννοιολογικός προσδιορισμός θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί ως μια τάση μη ένταξης της δια βίου μάθησης σε ιδρύματα και σχολεία, εξαπλώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη διαδικασία της μάθησης εκτός του σχολικού πλαισίου.¹³

Κατ' άλλους ερευνητές¹⁴, ο σκοπός της είναι η προσωπική, κοινωνική και επαγγελματική ανέλιξη των ανθρώπων, για να αλλάξει προς το καλύτερο η ζωή τους και η κοινωνία τους. Η δια βίου μάθηση, πραγματοποιείται σε χώρους εκτός της τυπικής εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια η δια βίου μάθηση μπορεί να προσφέρει τα μέγιστα στην παροχή ίσων ευκαιριών ενσωμάτωσης στη μάθηση, καθώς και στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων που προκλήθηκε από το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα. Βέβαια, αυτή η δυνατότητα που προσφέρει η δια βίου μάθηση, δεν έχει πραγματοποιηθεί στα επιθυμητά πλαίσια, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να επωφεληθούν τα πλεονεκτήματα της δια βίου μάθησης όλο και περισσότεροι πολίτες, κοινωνικά αποκλεισμένοι και μη. Για να αρθεί ο συγκεκριμένος σκόπελος θα πρέπει όσοι εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία να ασκούν αυτοκριτική στην περιπλοκότητα και στις συνέπειες των ενεργειών τους. Γι' αυτούς λοιπόν η ενσωμάτωση θα πρέπει να βρίσκεται σε αποσυναρμολόγηση, ώστε να επαναπροσδιορίζεται η έννοια τα διαφορετικότητας του κάθε πολίτη.¹⁵

Σύμφωνα με άλλους ερευνητές, η έννοια της δια βίου μάθησης οικοδομείται στη δυνατότητα των ατόμων να αναπτύξουν και να καλλιεργήσουν τη δική τους φαρέτρα γνώσεων και δεξιοτήτων απέναντι σε έναν κόσμο, ο οποίος εμφανίζεται να είναι ιδιαίτερα κινητικός και χωρίς ευστάθεια.¹⁶ Το άτομο-μαθητής, όντας στη δια βίου μάθηση, πρέπει να χαρακτηρίζεται από ατομική και προσωπική ικανότητα προσαρμογής, η οποία θα του δώσει τη δυνατότητα να δομεί και να αποδομεί τις ενέργειες-πρακτικές του, θα συμμετέχει και θα συνεργάζεται, ώστε να βρεθεί η λύση σε διάφορα θέματα που παρουσιάζονται, θα κρίνει από μόνος και με δική του ευθύνη

¹² Πρόκου, Ε. (2009). Εκπαίδευση ενηλίκων και δια βίου μάθηση στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Αθήνα: Διόνικος

¹³ Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμοπολη, Αθήνα:ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 295-306

¹⁴ Jarvis, P. (2004). Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη. Αθήνα: Μεταίχμιο.

¹⁵ Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμοπολη, Αθήνα:ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 295-306

¹⁶ Thomas Popkewitz-Μαρία Νικολακάκη, 2012:55

για το αν θα ακολουθεί πιστά και υπάκουα το οτιδήποτε, σκεπτόμενος πρώτα τις πάρα πολλές επιλογές που έχει στη διάθεσή του.¹⁷

Ανακεφαλαιώνοντας, είναι φανερό ότι ο υπό διαπραγμάτευση όρος, συνδέεται με την ευθύνη του πολίτη για να επιμορφωθεί, να πλουτίσει τις γνώσεις του, να αποδεχτεί στάσεις και να αναπτύξει τη συμπεριφορά του στο διάβα της ζωής του. Φυσικά, το άτομο έχει την ευθύνη για την προσωπική του μάθηση. Μια μάθηση, που θα συμπληρώνει το έλλειμμα των επιστημονικών, τεχνολογικών και κάθε είδους γνώσεων, που απαιτούνται στο πεδίο του ενδιαφέροντός του.

Τέλος, η δια βίου μάθηση ως όρος σχετίζεται με τον τρόπο που το άτομο μαθαίνει κατά τη διάρκεια όλης της ζωής. Είναι δηλαδή μια διαδικασία συγκέντρωσης γνώσεων και εμπειρικών βιωμάτων. Αυτή η διαδικασία συλλογής γνώσεων και εμπειρικών βιωμάτων μεγαλώνει τον κύκλο των τυπικών προσόντων και ενέχει την κατανόηση σε όλο το βάθος και την έκταση της ζωής του ατόμου, των γνώσεών του, των δεξιοτήτων του και των ικανοτήτων του. Εκτός όμως από την εκπαίδευση και κατάρτιση για την απόκτηση των τυπικών προσόντων για εργασία, η δια βίου μάθηση εμπερικλείει και την εκπαίδευση του ατόμου ως πολίτη, αλλά και δραστηριότητες που σχετίζονται με την ανάταση της ψυχής του ατόμου. Αυτή η μορφή μάθησης ενώνει τους διαφοροποιητικούς κύκλους της ζωής και εισάγει μια διαφορετική λειτουργία της εκπαίδευσης στο διεθνή κεφαλαιοκρατικό εκσυγχρονισμό.¹⁸ Έτσι η δια βίου μάθηση, ως μια διαδικασία ανάπτυξης στάσεων και συμπεριφορών, συνδέεται στενά με την καλλιέργεια των δημοκρατικών αξιών και με την ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη. Αυτός είναι και ο λόγος που η δια βίου μάθηση βρίσκεται στο επίκεντρο των εθνικών, ευρωπαϊκών και διεθνών εκπαιδευτικών πολιτικών, με στόχο την αλλαγή των συστημάτων εκπαίδευσης.¹⁹

¹⁷ Thomas Popkewitz-Μαρία Νικολακάκη, 2012:372

¹⁸ Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμοπολη, Αθήνα:ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 295-306

¹⁹ Τσαούσης, Δ. (2007). Η εκπαιδευτική πολιτική των διεθνών οργανισμών. Αθήνα: Gutenberg

1.2. Δημοκρατία

1.2.1. Η δημοκρατία υπό το πρίσμα του Αριστοτέλη

Η σημασία των λέξεων, όπως πολίτευμα, πολίτης, πολιτική, έχουν την καταγωγή τους από την Ελλάδα των αρχαίων χρόνων. Η ρίζα από την οποία δημιουργήθηκαν οι παραπάνω έννοιες, είναι η αρχαία ελληνική λέξη *πόλις*. Τρία τινά αποδίδονταν τότε στη σημασία αυτής της λέξης: 1) Ο οικισμός, 2) η πολιτισμένη ζωή του ανθρώπου και 3) η κοινοτική συμβίωση αρκετών σε αριθμό ανθρώπων, οι οποίοι συνειδητοποιούν ότι ανήκουν σε αυτή την κοινότητα και την αντιλαμβάνονται ως χώρα τους.²⁰

Η πολιτική ως έννοια τότε, δεν είχε τέτοια εκτεταμένη ή πολυδιάστατη έννοια όπως εννοείται στις μέρες μας. Η πολιτική συνδεόταν με τα δημόσια κοινά της πόλης, όπως τη θρησκεία, την παιδεία και την ηθική. Ήταν πλήρως κατανοητό ότι στην πολιτική ζωή της πόλης θα πρέπει να μετέχουν όλοι και όχι να αποτελεί προσόν των ολίγων. Στο πράττειν, στα πολιτικά, προσδιδόταν τόση μεγάλη αξία, ώστε να θεωρείται ότι πρέπει να θυσιάσεις τη ζωή σου προκειμένου το πολιτεύεσθαι να παραμείνει ανέπαφο. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η πολιτική και η φιλοσοφία ταυτίζονται και αυτό συνεπάγεται την πρακτική λογική σκέψη του ανθρώπου. Κατά συνέπεια η πράξη σχετίζεται και με την ηθική, αλλά και με την πολιτική.

Για τον Αριστοτέλη δεν υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ της πολιτικής και της ηθικής.²¹ Η ηθική ασχολείται με το ανθρώπινο αγαθό και ο απώτερος σκοπός της είναι η απόλυτη ευτυχία του ανθρώπου. Αυτόν ακριβώς τον στόχο έχει θέσει και η πολιτική, αλλά για όλους τους ανθρώπους που ανήκουν στην πόλη. Έτσι λοιπόν, στόχος των δύο παραπάνω εννοιών είναι η ευδαιμονία, η οποία έχει τη σημασία του ανθρώπινου πνεύματος και του ήθους, τα οποία συνδράμουν για να καταστεί η πόλη μια άρτια ολοκληρωμένη οντότητα.

Κατά τον Αριστοτέλη η πόλη δημιουργήθηκε με τη θέληση των ανθρώπων, ούτως ώστε να επιδιωχθεί το ανώτερο αγαθό.²² Στην αναζήτηση αυτού του ανώτερου αγαθού, που αποτελεί και τον τελικό σκοπό της πόλης, η πολιτική θεμελιώνεται στην ηθική, αλλά και προσδιορίζει το είδος των επιστημών που θα οδηγήσουν την πόλη

²⁰ Francis Wolf, Ο Αριστοτέλης και η πολιτική, Αθήνα, 1995, σελ. 11-12

²¹ Ingemar Düring, Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του, Β' τόμος, ΜΕΤ, Αθήνα, 1994, σελ. 206

²² Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1252a

στον υπέρτατο σκοπό της.²³ Ο υπέρτατος σκοπός της πόλης αλλά και της πολιτικής, δεν είναι άλλος από την ευδαιμονία, η οποία ενώ υπάρχει στη λογική σκέψη του ανθρώπου, οι απλοί άνθρωποι τη συσχετίζουν αποκλειστικά και μόνο με το δικό του συμφέρον.²⁴

Η πόλη λοιπόν δημιουργήθηκε με σκοπό την απόλυτη ευτυχία των ανθρώπων, που την αποτελούν.²⁵ Αν και το ανθρώπινο δυναμικό της πόλης αποτελεί ένα ανθρώπινο μωσαϊκό με τις διαφορές και τις αντιθέσεις του, είναι υποχρέωση του να διαφυλάξει ως κόρη οφθαλμού την πόλη,²⁶ διότι αν απομακρυνθεί από αυτή θα χάσει τα προνόμιά του και την αυτάρκειά του.²⁷ Κατά συνέπεια, γίνεται φανερό ότι σε μια τέτοιου είδους κοινωνία κρίνεται απαραίτητη η ενεργή συμμετοχή του πολίτη στα κοινά.

Σύμφωνα με την παραπάνω παράγραφο, ο εν λόγω φιλόσοφος διερωτάται για το ποιος είναι ο σωστότερος τρόπος ζωής. Κατ' αυτόν, τρία είναι τα είδη του τρόπου ζωής: ο απολαυστικός, ο πολιτικός και ο θεωρητικός βίος.²⁸ Για τους Έλληνες των αρχαίων χρόνων το να ζεις και να πράττεις πολιτικά στη ζωή της πόλης θεωρούνταν δεδομένο, ενώ αντίθετα όποιος έπραττε για *ίδιον όφελος*, θεωρείτο αδιανόητο.

Μέχρι εδώ γίνεται κατανοητό ότι η πόλη θεωρείται μία υπαρκτή πολιτική κοινότητα.²⁹ Η πόλη κατά την αντίληψη του Αριστοτέλη, αποτελεί προεκταστική επιταγή της φύσης και ο τελικός σκοπός της είναι η ευδαιμονία, η οποία αρμόζει στη φύση του ανθρώπου, εφόσον εκμεταλλεύεται στο ακέραιο όλες τις ικανότητες και δυνατότητές του.³⁰ Η έννοια ευδαιμονία ως προς το άτομο, έχει ηθικό περιεχόμενο και ως προς την πόλη είναι ο προορισμός της, μόνο που υπό αυτή την έννοια αφορά το άτομο ως πολίτη. Αυτό σημαίνει πως ο άνθρωπος χρησιμοποιώντας τις ηθικές αρετές, θα καταφέρει να επιτύχει και την προσωπική του ευδαιμονία, αλλά και την ευδαιμονία στα πλαίσια της πόλης, συμπεριφερόμενος ως πολίτης, ζώντας ειρηνικά και δρώντας συλλογικά με τους συμπολίτες του. Άλλωστε ο καθένας μας χωριστά δεν

²³ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1094a

²⁴ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1095a

²⁵ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1280b

²⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1276b

²⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a

²⁸ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1095b

²⁹ Πλάγγεσης Ι., Αρχαία Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Φιλοσοφία, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2010, σελ.241

³⁰ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, Ι, 1252b, Ηθικά Νικομάχεια, Α7 1098a, Α10 1101a

είναι αυτάρκης, όπως το μέρος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το όλον. Κατά συνέπεια αφού ο άνθρωπος είναι μέλος της πόλης και οι ενέργειές του χαρακτηρίζονται ως πολιτικές, με πολιτικές συνέπειες, που οδηγούν στην ευδαιμονία ολόκληρης της πολιτικής κοινότητας, αυτό τον κάνει να ξεχωρίζει από τα άγρια θηρία ή το θεό ως ζώο πολιτικό.³¹

Η πόλη χαρακτηρίζεται ως κοινωνία. Η λέξη κοινωνία εκπορεύεται από το ρήμα κοινωνώ και σημαίνει μοιράζομαι, δρω συλλογικά. Η πόλη λοιπόν ή αλλιώς κοινωνία, συστάθηκε για να συνυπάρχουν και να συνεργάζονται τα μέλη της, με σκοπό την επιδίωξη και την απόκτηση του αγαθού, που αποτελεί το κοινό συμφέρον.³² Έτσι, η πόλη αποτελεί την καλύτερη μορφή ανθρώπινης κοινωνίας έναντι των άλλων ειδών κοινωνιών ή και των μορίων της πολιτικής κοινωνίας, που στόχο έχει την επίτευξη του υπέρτατου αγαθού.³³

Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει την πόλη ως τη σημαντικότερη μορφή κοινωνίας από όλα τα είδη και συμπληρώνει ότι εμπεριέχει και όλα τα υπόλοιπα είδη κοινωνιών.³⁴ Αυτό σημαίνει πως η πόλη είναι μια καλά οργανωμένη πολιτειακή κοινωνία, η οποία για να λειτουργήσει ομαλά χρησιμοποιεί κάποιο είδος πολιτεύματος, το οποίο αποτελεί τον ελεγκτή και ρυθμιστή όλων των απολήξεων της κοινωνίας.³⁵

Όμως, για να μπορέσει να απαντηθεί ακριβώς στο ερώτημα τι είναι πόλη και ποιος ο σκοπός της απόκτησης του υπέρτατου αγαθού, ο Αριστοτέλης θα χρησιμοποιήσει την αναλυτικοεπαγωγική μέθοδο, για να διαιρέσει το σύνθετο σε πιο απλά στοιχεία. Με αυτό τον τρόπο, θα εξετάσει τα μέρη της πόλης και θα αντιληφθεί έτσι σε τι διαφέρουν μεταξύ τους, για να φτάσει στο συμπέρασμα για τη φύση της πόλης και των μερών της, καθώς και για τη φύση του σκοπού της.³⁶

³¹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, Ι, 1252b, 1253a

³² R.G. Mulgan, Aristotle's Political Theory, Clarendon Press Oxford, 1977, σελ. 13

³³ W. D. Ross, Αριστοτέλης, μτφρ. Μαριλίζα Μήτσου, Β' έκδοση, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1993, σελ. 335

³⁴ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, Ι, 1252a, 1-7

³⁵ R. G. Mulgan, ό.π., σελ. 16-17

³⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1252a, 18-20

Με αυτή τη μέθοδο αρχίζει να ψάχνει τα στοιχεία εκείνα ή αλλιώς τα πρωτόγονα ένστικτα, χάρη στα οποία οι άνθρωποι είναι μαζί. Τα ένστικτα αυτά είναι της αναπαραγωγής και της αυτοσυντήρησης.³⁷

Αυτά τα ένστικτα αποτελούν τα πρωταρχικά στοιχεία, πάνω στα οποία θεμελιώνεται η πόλη. Με το ένστικτο της αναπαραγωγής του ανθρώπου, δημιουργείται η οικογένεια, η οποία για να αντιμετωπίσει τον καθημερινό αγώνα της επιβίωσης, τα μέλη της χρησιμοποιούν το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, αποβλέποντας στην αλληλοβοήθεια των μελών της οικογένειας, αφού κανείς από μόνος του δεν είναι αυτάρκης. Τα ανωτέρω οδήγησαν στη δημιουργία της πρώτης κοινωνίας (οικογένεια), με σκοπό την ικανοποίηση βασικών καθημερινών αναγκών.

Επόμενη κοινωνία είναι η κώμη, η οποία αποτελείται από μεγαλύτερο αριθμό οικογενειών, με κοινή καταγωγή και σκοπό έχει να ικανοποιήσει ανάγκες πέραν των βασικών αναγκών επιβίωσης, αφού λόγω του πληθυσμού της επιτυγχάνεται καλύτερος καταμερισμός του ανθρώπινου δυναμικού σε περισσότερα είδη εργασίας και διασφαλίζεται η προστασία τους.

Η πόλη λοιπόν, δημιουργείται από την ένωση πολλών σε αριθμό κωμών και αποτελεί την πιο πλήρη μορφή κοινωνίας, γιατί σχηματίστηκε από πολλούς ανθρώπους για να είναι αυτάρκης και συνεχίζει έτσι να υπάρχει, εξαιτίας της ευδαιμονίας. Σε αυτό το σημείο, διακρίνεται και το βασικό χαρακτηριστικό της πόλης, που την κάνει να διαφέρει από τα υπόλοιπα είδη κοινωνιών και να συνιστά το αρτιότερο είδος κοινωνίας.

Κατά τη διαδικασία εξέλιξης της κοινωνίας, παρατηρείται ότι κάθε φάση της εξέλιξης δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την επόμενη, ώστε ο άνθρωπος να ικανοποιήσει το σκοπό του και να ολοκληρωθεί όπως επιτάσσει η φύση του. Ο σκοπός αυτός δεν είναι άλλος από την ευδαιμονία, η οποία μόνο εντός της πόλης μπορεί να επιτευχθεί, διότι του παρέχει ασφάλεια και αυτάρκεια.³⁸

Το αντικείμενο του σκοπού της πόλης, ενέχει ακόμη την ηθική και πνευματική ενασχόληση, οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν στους ανθρώπους μέσα στην πόλη, καθώς αυτή επιτρέπει την εξάσκηση σε αυτές τις αρετές.

³⁷ W. D. Ross, ό. π., σελ. 337

³⁸ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1252b, 30-31

Εδώ γίνεται αντιληπτό, ότι η πόλη είναι φύσει, αφού αποτελεί τη φυσική εξέλιξη των προηγούμενων μορφών κοινωνιών, δηλαδή από τη φύση του ο άνθρωπος είναι πολιτικό ζώο και από τη φύση του αρέσκεται να ζει μέσα σε κοινωνίες, για να μπορεί να είναι αυτάρκης.³⁹ Άρα ο άνθρωπος ξεχωρίζει από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο και ως πολιτικό ζώο, διότι έχει λόγο, μην εννοώντας μόνο τη γλωσσική λειτουργία αλλά και τη λογική, η οποία τον καθιστά ικανό να έχει τις κοινωνικές αξίες, όπως το δίκαιο, το ηθικό, το ωφέλιμο, αλλά και αντίστοιχα το άδικο, το ανήθικο, το βλαβερό.⁴⁰ Όλες αυτές τις κοινωνικές αξίες ο άνθρωπος τις χρειάζεται, όχι μόνο για να τις εκφράσει, αλλά και για να τις κατανοήσει. Με την κατανόηση αυτών των αξιών, θα επιτευχθεί η θεμελίωση της πόλης ως κοινωνίας οργανωμένης, στην οποία ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζήσει.

Εφόσον η πόλη αποτελεί την καλύτερη μορφή κοινωνίας, διότι αποτελεί τη φυσική εξέλιξη των προηγούμενων κοινωνιών που στόχο έχει να φτάσει στο όλον, συνεπάγεται ότι προηγείται των μερών της,⁴¹ όπως ένα ανθρώπινο σώμα μπορεί να υπάρξει χωρίς τα μέλη του, αλλά τα μέλη του δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς αυτό.⁴² Κατά τον ίδιο τρόπο, μια πόλη που δεν προσφέρει στους πολίτες της ασφάλεια, νόμους και ευτυχία, δε θεωρείται πόλη, αφού έρχεται σε αντίθεση με τις φυσικές επιταγές που ορίζουν το σκοπό της πόλης. Ακολουθώντας αυτό το συλλογισμό, το ίδιο ισχύει και με τη διακυβέρνηση εκείνη, που σκοπό έχει να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ολίγων. Μια τέτοια διακυβέρνηση εκμηδενίζει τον υπέρτατο σκοπό της πόλης, που είναι η αυτάρκεια του συνόλου των πολιτών.

Η ύπαρξη της πόλης οφείλεται στη φύση του ανθρώπου, γιατί είναι πολιτικό ον.⁴³ Αν ο άνθρωπος απομακρυνθεί από την πόλη ή δε χρησιμοποιεί με σύνεση το λόγο, θα καταλήξει να συμπεριφέρεται όπως τα άγρια ζώα. Άρα, ο άνθρωπος για να εξασφαλίσει τη συμβίωση με τα άλλα ανθρώπινα όντα, οφείλει να διαπνέεται από την πολιτική αρετή της δικαιοσύνης. Η δικαιοσύνη ως αρετή, είναι αυτή που θα βοηθήσει να λειτουργήσει ομαλά η πόλη. Με βάση αυτή τη λογική, η δικαιοσύνη σε όποιον την αποδέχεται, προσφέρει ευτυχία, που αποτελεί και τον σκοπό της πόλης για όλα τα μέλη που την απαρτίζουν. Για το λόγο αυτό οι πολίτες έχουν χρέος να προφυλάσσουν

³⁹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1252b

⁴⁰ Francis Wolf, ό. π., σελ. 91-93

⁴¹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a, 18-30

⁴² Francis Wolf, ό. π., σελ. 28-32

⁴³ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a, 30-39

αυτή την αρετή, με το να συμμετέχουν συλλογικά στους θεσμούς της πόλης, έχοντας ως αρωγό τις πνευματικές και ηθικές αρετές που τους δόθηκαν και χάρη αυτών των αρετών είναι στο χέρι τους να ζήσουν διαφορετικά από τα υπόλοιπα είδη του ζωικού βασιλείου.

Σε επόμενο στάδιο, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος αναφέρεται σε τρία είδη εξουσιών, που αντιστοιχούν σε τρία είδη πολιτευμάτων. Αρχίζοντας από τα μέρη που αποτελείται ο οίκος, διακρίνει τρεις κοινοτικές σχέσεις: τη συζυγική σχέση (άνδρας-γυναίκα), τη δεσποτική σχέση (κύριος-δούλος) και τη γονική σχέση (πατέρας-παιδί). Αυτές οι σχέσεις αντικατοπτρίζουν τις τρεις μορφές εξουσίας αντίστοιχα. Δηλαδή, την εξουσία που ασκείται σε ελεύθερα και ισότιμα μέλη (πολιτική εξουσία), την εξουσία που ασκείται σε μη ελεύθερα μέλη (δεσποτική εξουσία) και την εξουσία που ασκείται σε ελεύθερα, αλλά όχι ισότιμα μέλη (βασιλική εξουσία).

Αυτά τα τρία είδη εξουσιαστικών σχέσεων που εντοπίστηκαν στην πρώτη μορφή κοινωνίας, αποτελούν και τα τρία πιθανά μοντέλα με τα οποία μπορεί να κυβερνηθεί η πόλη.⁴⁴ Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι ο προάγγελος των μορφών διακυβέρνησης της πόλης.⁴⁵

Σε αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης τονίζει ότι για να μελετηθούν τα είδη των πολιτευμάτων, θα πρέπει αρχικά να εξετασθεί η σημασία της λέξης πόλη.⁴⁶ Για να εξετασθεί όμως η σημασία της λέξης πόλη, θα πρέπει να γίνει υπό διαφορετικό πρίσμα από αυτό του πολίτη, διότι η πόλη αποτελείται σε μεγάλο ποσοστό από πολίτες.⁴⁷

Αφού η πόλη συγκροτείται από πολίτες, με ποια κριτήρια θα μπορέσει να αποδοθεί πληρέστερα η έννοια του πολίτη. Σαφέστατα κατά τον Αριστοτέλη, τρία είναι τα τινά τα οποία δεν μπορούν να αποτελέσουν κριτήριο, όπως ο τόπος κατοικίας, το δικαίωμα του *ενάγειν* και του *ενάγεσθαι* και η καταγωγή. Ένας πολίτης για να θεωρηθεί πολίτης, πρέπει να έχει το δικαίωμα να συμμετάσχει στη δικαστική και πολιτική εξουσία.⁴⁸ Αυτού του είδους η συμμετοχή του, είναι ένα από τα σπουδαιότερα δικαιώματά του και αυτό επειδή τον καθιστούν ως το ζωτικό κομμάτι

⁴⁴ Francis Wolf, ό. π., σελ. 70-72

⁴⁵ W. D. Ross, ό. π., σελ. 346

⁴⁶ R. G. Mulgan, Aristotle's Political Theory, Clarendon Press Oxford, 1977, σελ. 53

⁴⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ1, 1274b, 38-41

⁴⁸ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ1, 1257a, 22-23

της πόλης, που μπορεί να επηρεάσει ή και να καθορίσει τα τεκταινόμενα της πολιτικής φύσεως, που απασχολούν την πόλη.

Παρατηρείται πως από τον ορισμό του πολίτη εκπηγάξει και ο ορισμός του κράτους, ως το σώμα των πολιτών, που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στη δικαστική και πολιτική εξουσία και που είναι ικανοί, έχοντας ως εφόδιο την πνευματική και ηθική αρετή να παρέχουν αυτάρκεια στην πόλη.⁴⁹ Με τη φράση να παρέχεται αυτάρκεια, δε νοείται μόνο η παροχή υλικών αγαθών, αλλά και η παροχή ελευθερίας, παιδείας, δικαιοσύνης, θεσμών, νόμων, κυβερνητικής διοίκησης, έτσι ώστε οι πολίτες να είναι και να αισθάνονται αυτάρκεις σε σχέση με τις άλλες πόλεις-κράτη. Βέβαια η ταυτότητα του κράτους αλλάζει με την εφαρμογή διαφορετικού πολιτεύματος και κατά συνέπεια αλλάζουν και οι αρμοδιότητες των πολιτών.

Εν συνεχεία, εξετάζοντας την αρετή του άριστου πολίτη και την αρετή του άριστου άνδρα, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ενώ μπορεί να διαφέρουν ως προς το σκοπό που έχουν να φέρουν εις πέρας μέσα στο κράτος, παρόλα αυτά παρουσιάζουν ένα κοινό που είναι η παροχή ασφάλειας του κράτους.⁵⁰ Η αρετή του άριστου πολίτη αλλάζει με το εκάστοτε πολίτευμα, εν αντιθέσει με την αρετή του άριστου άνδρα που παραμένει η ίδια. Όμως όταν το πολίτευμα είναι άριστο, τότε οι δύο παραπάνω αρετές συμπίπτουν. Σε αυτό το σημείο δίνεται βαρύτητα στο γεγονός, ότι κάθε πολίτευμα έχει τις δικές του αρετές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ένα συγκεκριμένο πολίτευμα παρέχει τις καλύτερες αρετές.⁵¹

Ομοίως η αρετή του κυβερνώντα και η αρετή του πολίτη μπορούν να διαφέρουν ως προς την ικανότητα διακυβέρνησης,⁵² αλλά ωστόσο χρειάζεται η μία την άλλη. Με άλλα λόγια, για να μάθει αυτός που άρχει να κυβερνά τους πολίτες, θα πρέπει πρώτα ο ίδιος να μάθει να συμπεριφέρεται ως πολίτης. Κατά συνέπεια, ο άριστος πολίτης είναι εκείνος που ξέρει να κυβερνά και να κυβερνιέται.

Ως εδώ, διαπιστώνεται ότι η σχέση πόλης-πολίτη είναι μια σχέση που επιδρά η μία έννοια στην άλλη, ως προς το περιεχόμενό της. Αυτή η σχέση είναι ουσιαστική και χαρακτηρίζεται από αμοιβαία εξάρτηση. Από τη μία πλευρά, αυτό σημαίνει πως η πόλη ορίζει τα χαρακτηριστικά στοιχεία που πρέπει να έχει ο πολίτης, ενώ ισχύει και

⁴⁹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ1, 1275b, 17-21

⁵⁰ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ4

⁵¹ R. G. Mulgan, ό. π., σελ. 54-55

⁵² W. D. Ross, ό. π., σελ. 353

το αντίστροφο. Από την άλλη, η πόλη δεν μπορεί να υφίσταται χωρίς τους πολίτες, καθώς και οι πολίτες δε μπορούν να υφίστανται μακριά από την πόλη.

Όμως στο συλλογισμό που ακολουθήθηκε για να δοθούν οι ορισμοί της πόλης και του πολίτη, παρατηρείται ότι δεν υπάρχει αμφίδρομη ακολουθία. Δηλαδή, για να εξεταστεί η έννοια της πόλης, διερευνήθηκε η έννοια του πολίτη και για τον ορισμό της έννοιας του πολίτη έπρεπε πρώτα να διερευνηθεί η έννοια του πολιτεύματος.

Διερευνώντας ο Αριστοτέλης την έννοια του πολιτεύματος, ταυτίζει αυτόν τον όρο με την έννοια της αρχής της πόλης, δηλαδή εκείνης της ομάδας πολιτών, που ασκεί κρατική εξουσία (κυβερνητική). Η ταύτιση αυτή προέκυψε διότι το πολίτευμα είναι εκείνο που καθορίζει το είδος της κρατικής εξουσίας, που θα ασκηθεί από την κυβέρνηση, αλλά και από ποια άτομα θα απαρτίζεται η κυβέρνηση. Η σύνθεση της κυβέρνησης ή αλλιώς τα είδη των πολιτευμάτων διακρίνονται με βάση το ποσοτικό και το ποιοτικό κριτήριο.

Βάζοντας αυτά τα κριτήρια ο Αριστοτέλης και σε σχέση με όσα έχει αναφέρει στην πολιτική του θεωρία, καταλήγει πως το ιδανικό/ορθό πολίτευμα είναι εκείνο που ενέχει τα ποιοτικά κριτήρια. Είναι δηλαδή εκείνο το πολίτευμα που αποβλέπει στον κοινό σκοπό, στην ευδαιμονία του συνόλου που απαρτίζουν την πόλη, ανεξάρτητα από το πόσοι κυβερνούν την πόλη και το όνομα που φέρει το πολίτευμα.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο, ο φιλόσοφος στη διάρκεια αναζήτησής του για το άριστο πολίτευμα, θεωρεί ότι είναι στη φύση του ανθρώπου να επιθυμεί όλο και περισσότερα από αυτά που έχει. Για να αποτραπεί αυτού του είδους η επιθυμία που αποτελεί εμπόδιο στην διακυβέρνηση του κράτους, το σωστότερο είναι να διαπαιδαγωγούνται οι πολίτες, ώστε να μπορέσουν να βελτιώσουν προς το καλύτερο βασικά στοιχεία του χαρακτήρα τους. Η δημιουργία ή τροποποίηση των νόμων δε βοηθά από μόνη της στην ομαλή λειτουργία του κράτους, ενώ πολλές φορές δημιουργεί και την καχυποψία των πολιτών απέναντι σε αυτό.⁵³

Ο Αριστοτέλης πιστεύει ακόμη ότι ο πολίτης θα πρέπει να έχει δικαίωμα στην ιδιοκτησία, διότι αυτό είναι που τον κάνει να αγαπά τον εαυτό του και να ενδιαφέρεται για το συνάνθρωπό του. Βέβαια η ατομική ιδιοκτησία, θα πρέπει να συνάδει με την κοινή χρήση των «καρπών» αυτής της ιδιοκτησίας. Άρα η ιδιοκτησία

⁵³ W. D. Ross, Αριστοτέλης, μτφρ. Μαριλίτσα Μήτσου, Β' έκδοση, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1993, σελ. 346-350

δεν είναι τίποτα άλλο από τη φυσική εξέλιξη των στοιχείων της προσωπικότητας του ανθρώπου. Η δημιουργία «κοινού κουμπαρά», αποσκοπεί στο να εξαλείψει ο άνθρωπος την επιθυμία του να καρπώνεται για *ίδιον* όφελος όλο και περισσότερα αγαθά. Για να εξαλειφθεί όμως αυτή του η επιθυμία, χρειάζεται η παρέμβαση της παιδείας, η οποία θα βοηθήσει τους ανθρώπους να διαθέτουν την περιουσία τους για το κοινό καλό.⁵⁴

Η πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη οικοδομήθηκε έχοντας ως θεμέλιο την πόλη-κράτος. Αναμφισβήτητα αυτή η πολιτική θεωρία μπορεί να εφαρμοστεί σε μια σύγχρονη κοινωνία, διότι περιλαμβάνει με αντικειμενικό τρόπο δεδομένα που αντέχουν στο πέρασμα του χρόνου και τα οποία ενυπάρχουν σε κάθε πολιτική και κοινωνική περίσταση, καθώς διαπλάθουν πολιτεύματα που είναι στη φύση τους να προσφέρουν τα βασικά και αναγκαία αγαθά. Στην πολιτεία του Αριστοτέλη διερευνώνται τα άριστα γνωρίσματα, που συνθέτουν το αντικειμενικό παρόν της πολιτειακής οντότητας και γίνεται προσπάθεια να συνδυαστούν αυτά τα γνωρίσματα σε ορθή αναλογία μεταξύ τους, ώστε να τεθούν σε πρακτική εφαρμογή.

1.2.2. Η Οικουμενική Διακήρυξη για τη Δημοκρατία⁵⁵

Η δημοκρατία έχει αποτελέσει κεντρικό αντικείμενο διαβουλεύσεων, διακηρύξεων και δεσμεύσεων με στόχο την οικουμενική ειρήνη και ανάπτυξη από το παρελθόν μέχρι και τις μέρες μας. Το Διακοινοβουλευτικό Συμβούλιο, λαμβάνοντας υπόψη μια σειρά διεθνών συμβάσεων, καταλήγει στην Οικουμενική Διακήρυξη για τη Δημοκρατία και καλεί τις κυβερνήσεις και τα κοινοβούλια σε όλον τον κόσμο να εφαρμόσουν το περιεχόμενό της σε μια προσπάθεια προώθησης της δημοκρατίας και εγκαθίδρυσης πλουραλιστικών συστημάτων αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης ανά τον κόσμο, ορίζοντας τις αρχές και την διεθνή διάσταση της δημοκρατίας, τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις δημοκρατικές κυβερνήσεις και τον τρόπο λειτουργίας τους.

Στα πλαίσια της προαναφερθείσας διακήρυξης, η δημοκρατία συνιστά ένα παγκοσμίως αναγνωρισμένο ιδανικό και παράλληλα στόχο, που βασίζεται σε κοινές αξίες που μοιράζονται οι λαοί ανεξαρτήτως των μεταξύ τους διαφορών σε επίπεδο

⁵⁴ W. D. Ross, ό. π., σελ. 348-350

⁵⁵ UNIVERSAL DECLARATION ON DEMOCRACY

Declaration adopted [without a vote](#) by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997)*

πολιτιστικό, πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό. Λειτουργεί, συνεπώς, ως βασικό δικαίωμα του κάθε πολίτη, το οποίο ασκείται υπό συνθήκες ισότητας, ελευθερίας, διαφάνειας και υπευθυνότητας με τον δέοντα σεβασμό προς τις διαφορετικές απόψεις και τα συμφέροντα της κάθε πλευράς.

Η ικανότητα και η προθυμία των πολιτών για συμμετοχή στις δημοκρατικές διαδικασίες δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη, παρά το γεγονός ότι η ύπαρξη μιας ενεργούς κοινωνίας πολιτών αποτελεί ουσιαστικό συστατικό της δημοκρατίας. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να καλλιεργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες, που ευνοούν την πραγματική άσκηση των συμμετοχικών δικαιωμάτων, εξαλείφοντας παράλληλα τα εμπόδια που την αναχαιτίζουν, τη δυσχεραίνουν ή την αναστέλλουν. Κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται μέσω διασφάλισης της ισότητας, της διαφάνειας και της εκπαίδευσης και άρσης των εμποδίων, όπως η άγνοια, η απάθεια, η μισαλλοδοξία, ο περιορισμός επιλογών και εναλλακτικών και η απουσία μέτρων αποκατάστασης των ανισοροπιών ή των διακρίσεων φυλετικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής φύσεως.

Από τα προαναφερθέντα καθίσταται σαφές ότι η εδραίωση της δημοκρατίας απαιτεί την διαμόρφωση μιας κουλτούρας που προωθείται και ενισχύεται διαρκώς από την εκπαίδευση και άλλα μέσα που συνδέονται με τον πολιτισμό και την πληροφόρηση. Κατά συνέπεια, οι δημοκρατικές κοινωνίες οφείλουν να υπηρετούν την εκπαίδευση με την ευρύτερη έννοια του όρου με έμφαση στην αγωγή του πολίτη και τη διαμόρφωση εκ μέρους του μιας στάσης που θα χαρακτηρίζεται από υπευθυνότητα. Στο βαθμό που η δημοκρατία προϋποθέτει την ελευθερία γνώμης και έκφρασης, το εν λόγω δικαίωμα συνεπάγεται την δυνατότητα έκφρασης χωρίς παρεμβάσεις καθώς επίσης και τη δυνατότητα αναζήτησης, λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών, ενώ παράλληλα θα πρέπει να ενθαρρύνεται η συμμετοχή όλων των πολιτών (ομογενών και ετερογενών κοινωνιών) προκειμένου να διασφαλιστεί η ποικιλομορφία και η πολυφωνία και το δικαίωμα της διαφορετικότητας.

Την ίδια στιγμή ένα ευνοϊκό οικονομικό περιβάλλον, συμβάλλει στην ενίσχυση των δημοκρατικών διαδικασιών, επομένως απαιτείται δέσμευση εκ μέρους της κοινωνίας για την ικανοποίηση των βασικών οικονομικών αναγκών των πλέον μειονεκτούντων ατόμων, προκειμένου να επιτραπεί η πλήρης ένταξή τους στις

δημοκρατικές διαδικασίες στα πλαίσια της συνολικής προσπάθειας, που καταβάλλεται προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και η προώθηση της αποκεντρωμένης τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης και διαχείρισης, που συνιστά δικαίωμα και αναγκαιότητα, καθιστώντας δυνατή τη διεύρυνση της βάσης της συμμετοχής του κοινού.

Στο βαθμό που η δημοκρατία αναγνωρίζεται ως ιδανικό προς επιδίωξη και κυβερνητική λειτουργία, οφείλει να εφαρμόζεται λαμβάνοντας υπ όψιν τις ιδιαιτερότητες, όσον αφορά στην εμπειρία και την πολιτισμική πολυμορφία, χωρίς να παρεκκλίνει από τις διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές, κανόνες και πρότυπα. Αυτό την καθιστά μια συνθήκη που διαρκώς τελειοποιείται, εξαρτώμενη από παράγοντες πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς.

Οι δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης αποτελούν το μοναδικό πολιτικό σύστημα που διαθέτει δυνατότητες αυτοδιόρθωσης, συνθήκη που τις καθιστά αποτελεσματικές στην διατήρηση και προώθηση της αξιοπρέπειας και των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μέσω αυτού καθίσταται εφικτή η εδραίωση της κοινωνικής δικαιοσύνης, η ενδυνάμωση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και η δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος για τη διεθνή ειρήνη. Δεδομένου, μάλιστα, ότι τόσο η ειρήνη όσο και η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη συνιστούν προϋποθέσεις αλλά και προϊόντα της δημοκρατίας, παρατηρείται αλληλεξάρτηση μεταξύ αυτών από τη μια πλευρά και σεβασμού και τήρησης του νόμου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την άλλη.

Η κατάσταση της δημοκρατίας διασφαλίζει ότι οι διαδικασίες, μέσω των οποίων κατακτάται και ασκείται η εξουσία, ακολουθούν ότι ορίζει το κράτος δικαίου και η νομοθεσία και επιτρέπουν τον ελεύθερο πολιτικό ανταγωνισμό, ενώ παράλληλα αποτελούν προϊόν ελεύθερης και άνευ διακρίσεων συμμετοχής των πολιτών. Κατά τη διευθέτηση των κοινωνικών υποθέσεων και προκειμένου να εδραιωθεί η δημοκρατία, βασική προϋπόθεση αποτελεί η αποδοχή της ισότητας και της συμπληρωματικότητας των δύο φύλων, συνθήκη που οδηγεί στον αμοιβαίο εμπλουτισμό που προκύπτει από τις διαφορές τους.

Άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της δημοκρατίας είναι και η έννοια των δικαιωμάτων, όπως αυτά ορίζονται από διεθνείς πράξεις και η άσκηση των οποίων οφείλει να διέπεται από ατομική και συλλογική ευθύνη. Ειδικότερα, στο βαθμό που η δημοκρατία βασίζεται στην υπεροχή του δικαίου και στην άσκηση των δικαιωμάτων, στα πλαίσια δημοκρατικών καθεστώτων κανένας δεν είναι υπεράνω του νόμου και όλοι είναι ίσοι ενώπιον αυτού.

Η άσκηση των δημοκρατικών κυβερνήσεων προϋποθέτει καλά δομημένους και λειτουργικούς θεσμούς, καθώς επίσης και ένα σώμα προτύπων και κανόνων στα οποία θα μπορέσει να βασιστεί. Οι θεσμοί αναμένεται να μεσολαβήσουν των εντάσεων, διατηρώντας την ισορροπία μεταξύ ανταγωνιστικών αξιώσεων και ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη. Εξίσου σημαντική κρίνεται και η βούληση της κοινωνίας, που θα λειτουργεί ως σύνολο πλήρως εξοικειωμένη ως προς τα δικαιώματα και τις ευθύνες που φέρει. Το δικαίωμα για συμμετοχή όλων των πολιτών στη διαχείριση των κοινωνικών υποθέσεων θεμελιώνει τη δημοκρατία, επομένως απαιτείται η λειτουργία αντιπροσωπευτικών θεσμών σε όλα τα επίπεδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Κοινοβούλιο, στο οποίο εκπροσωπούνται όλες οι συνιστώσες της κοινωνίας και διαθέτει την απαιτούμενη εξουσία και τα μέσα έκφρασης της βούλησης του λαού, νομοθετώντας και επιβλέποντας την κυβερνητική δράση.

Ένα άλλο βασικό στοιχείο στην άσκηση της δημοκρατίας, συνιστά η διεξαγωγή ελεύθερων και δίκαιων εκλογών σε τακτά χρονικά διαστήματα, που θα επιτρέπει την έκφραση της βούλησης του λαού. Οι εκλογές διενεργούνται με βάση την καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία, ώστε να διασφαλίζεται ότι κάθε ψηφοφόρος θα επιλέξει τους εκπροσώπους του υπό συνθήκες ισότητας και διαφάνειας. Αυτό καθιστά υψίστης σημασίας τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και ειδικότερα εκείνα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, το δικαίωμα ελευθερίας της έκφρασης και του συνέρχεσθαι, της πρόσβασης στην πληροφορία και το δικαίωμα οργάνωσης πολιτικών κομμάτων και άσκησης πολιτικής δραστηριότητας. Η οργάνωση κόμματος και οι δραστηριότητες που σχετίζονται με αυτή, όπως τα οικονομικά, η χρηματοδότηση και ο κώδικας ηθικής (ethics) θα πρέπει να ρυθμίζονται με αμερόληπτο τρόπο, που θα διασφαλίζει την ακεραιότητα των δημοκρατικών διαδικασιών.

Δεδομένου ότι η διασφάλιση των ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων των πολιτών αποτελεί βασική λειτουργία του κράτους, η δημοκρατία συνδέεται με την αποτελεσματική, έντιμη και διαφανή διακυβέρνηση, η οποία προκύπτει από ελεύθερες εκλογές και είναι υπόλογη για τη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων. Συνεπώς, η δημόσια λογοδοσία διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη δημοκρατία και ισχύει για όλους τους φορείς και όσους κατέχουν δημόσια εξουσία (public authority), είτε έχουν προκύψει από εκλογές είτε όχι. Η λογοδοσία συνεπάγεται το δικαίωμα πρόσβασης του κοινού σε πληροφορίες συναφείς με την κυβερνητική δραστηριότητα, το δικαίωμα αναφοράς προς την κυβέρνηση και αίτησης επανόρθωσης μέσω αμερόληπτων διοικητικών και δικαστικών μηχανισμών. Αυτό σηματοδοτεί ότι η δημόσια ζωή οφείλει να αποπνέει μια αίσθηση ηθικής και διαφάνειας, ενώ θα πρέπει να θεσπιστούν τα κατάλληλα πρότυπα και οι απαραίτητες διαδικασίες, που να υποστηρίζουν την άσκηση των προαναφερθέντων δικαιωμάτων των πολιτών.

Η ατομική συμμετοχή, τόσο στις δημοκρατικές διαδικασίες όσο και στη δημόσια ζωή, οφείλει να ρυθμίζεται δίκαια και αμερόληπτα αποφεύγοντας οποιαδήποτε διάκριση ή τον κίνδυνο εκφοβισμού από κρατικούς ή άλλους φορείς. Ως εγγυητές των κανόνων δικαίου λειτουργούν δικαστικοί θεσμοί και ανεξάρτητοι, αμερόληπτοι και αποτελεσματικοί μηχανισμοί εποπτείας, στους οποίους βασίζεται η δημοκρατία. Οι θεσμοί και οι μηχανισμοί αυτοί, προκειμένου να διασφαλίσουν τον σεβασμό των κανόνων και να βελτιώσουν την αμεροληψία των διαδικασιών και την αποκατάσταση των αδικιών, θα πρέπει να εξασφαλίσουν την ίση πρόσβαση όλων των πολιτών στα διοικητικά και ένδικα μέσα, αλλά και τον σεβασμό των κρατικών οργάνων, των εκπροσώπων της δημόσιας αρχής και του κάθε μέλους της κοινωνίας προς τις διοικητικές και δικαστικές αποφάσεις.

Τέλος, όσον αφορά στη διεθνή διάσταση της δημοκρατίας, θα πρέπει να αναγνωρίζεται ως διεθνής αρχή, που θα εφαρμόζεται από οργανισμούς και κράτη κατά τη ρύθμιση των μεταξύ τους σχέσεων. Η έννοια δεν περιορίζεται στην ίση ή δίκαιη εκπροσώπηση των κρατών, αλλά επεκτείνεται στα οικονομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις αυτών. Οι αρχές της οφείλουν να εφαρμόζονται κατά τη διαχείριση διεθνών ζητημάτων παγκοσμίου ενδιαφέροντος, ενώ απαιτείται συμμόρφωση των κρατών με το διεθνές δίκαιο, αποφυγή απειλής ή χρήσης βίας και δράσεων που

διακινδυνεύουν ή παραβιάζουν την κυριαρχία και την πολιτική και εδαφική ακεραιότητα άλλων κρατών και λήψη μέτρων για την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών με ειρηνικά μέσα. Οι δημοκρατίες οφείλουν να απέχουν από αντιδημοκρατικές δράσεις και συμπεριφορές, ενώ αναμένεται να εκφράζουν αλληλεγγύη προς τις δημοκρατικές κυβερνήσεις και μη κρατικούς φορείς που δρουν για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και προς τα θύματα παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από αντιδημοκρατικά καθεστώτα. Μάλιστα, στα πλαίσια της δημοκρατίας, ενισχύεται η διεθνής ποινική δικαιοσύνη μέσω επιβολής τιμωρίας για τα διεθνή εγκλήματα και τις σοβαρές παραβιάσεις των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

1.2.3. Τα σημερινά γνωρίσματα των σύγχρονων δημοκρατιών

Η διακυβέρνηση των περισσότερων αναπτυγμένων δημοκρατικών χωρών επί των ημερών μας, στηρίζεται αποκλειστικά στην εφαρμογή μιας πολυκομματικής αρχής, στην οποία οι πολίτες παίρνουν μέρος. Όμως σε μια δημοκρατική πολιτεία, δεν αρκεί μόνο αυτό. Απαραίτητη προϋπόθεση πρέπει να είναι η ύπαρξη ενός δημόσιου διαλόγου που θα εξασφαλίσει μια κοινή πυξίδα, αναφορικά με το νόημα που θα πρέπει να αποδοθεί στη δημοκρατία και τις αξίες αυτής.

Στη σύγχρονη πραγματικότητα διαπιστώνεται ότι ο θεμελιώδης πυρήνας της κοινωνίας έχει μεταλλαχτεί εξαιτίας του οικονομικού τρόπου διακυβέρνησης των κρατών, που αποτελεί και παγκόσμιο γεγονός. Αυτό το γεγονός δυσκολεύει τους πολίτες να ασκήσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα. Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η εξουσία της εκάστοτε κυβέρνησης δημιουργεί λανθασμένες εντυπώσεις ή ασαφείς ερμηνείες για την έννοια της δημοκρατίας και πως αυτή πρέπει να εφαρμόζεται. Με αυτόν τον τρόπο, παρατηρείται οι πολίτες να μην μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να ελέγχουν κρίσιμα πολιτικά διακυβεύματα, που αφορούν τόσο τους ίδιους όσο και ολόκληρη την κοινωνία. Απεναντίας, παρατηρείται ότι τέτοιου είδους ζωτικά ζητήματα πολιτικής φύσεως αποφασίζονται από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, μέσα από μια σειρά πολυάριθμων και δυσνόητων νομοθετικών διατάξεων, των

οποίων οι πολίτες δε γνωρίζουν λόγω ανεπαρκούς γνώσεων, ενημέρωσης και έλλειψη πρόσβασης.⁵⁶

Σε αυτό το υπαρκτό σύστημα δημοκρατικής εξουσίας, όπου οι λίγοι (πολιτικοί) σχεδιάζουν το μέλλον των πολιτών χωρίς τους πολίτες, κρίνεται απαραίτητο να διαφοροποιηθεί και οι πολίτες να έχουν κεντρική και ενεργή θέση σε όλη την πολιτική διαδικασία, πρόσβαση στην ενημέρωση των δημοκρατικών ειδών διακυβέρνησης καθώς και την δυνατότητα να μπορούν να θέτουν ζητήματα σε δημόσιο διάλογο. Όλα αυτά θα βοηθήσουν τους πολίτες να συμμετέχουν και να ελέγχουν καλύτερα τη δημοκρατική διακυβέρνηση της χώρας τους.⁵⁷

Στον αντίποδα, υπάρχει και η άλλη άποψη. Είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι οι πολίτες δεν είναι σε θέση πάνω σε καίρια πολιτικά θέματα να κρίνουν ποια κριτήρια είναι τα σωστά, ώστε να έχουν διαμορφωμένη κρίση και να αποφασίζουν βάσει αυτών των κριτηρίων. Έτσι, με αυτό το σκεπτικό, αποκλείεται η συμμετοχή των πολιτών σε σπουδαία πολιτικά θέματα που απασχολούν το κράτος και τους ίδιους. Η άποψη αυτού του ρεύματος πιστεύει ότι η διακυβέρνηση του κράτους θα πρέπει να δοθεί στους πολίτες εκείνους, που ασχολούνται αποκλειστικά με την πολιτική. Σύμφωνα με αυτή την αποδοχή, είναι καθήκον των επαγγελματιών πολιτικών, τη δημοκρατία να την εννοούν ως προσφορά ευεργετικών δικαιωμάτων κατά παράβαση του ισχύοντος νόμου απέναντι στους πολίτες που ψηφίζουν, με αντάλλαγμα την απόκτηση ή την διατήρηση της πολιτικής διακυβέρνησης του κράτους.⁵⁸ Όπως είναι επόμενο, η δημοκρατία ως ένα είδος πολιτεύματος που συνδέεται άρρηκτα με τις έννοιες του ηθικού και του δικαίου μετατρέπεται και λαμβάνει την έννοια του ωφελιμισμού.⁵⁹ Όμως, η δημοκρατία υπό το σύγχρονο πρίσμα, θα πρέπει να δημιουργεί κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών και των πολιτικών που αναλαμβάνουν τα ηνία της εξουσίας.

Οι προαναφερθείσες απόψεις οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι η σημασία της λέξης δημοκρατία επιδέχεται πολλές και διάφορες ερμηνείες. Αυτό έχει ως επακόλουθο να μην εκφράζεται ορθά ο ύψιστος σκοπός της δημοκρατίας. Η αποδοχή πολλών ερμηνευτικών αποδόσεων για την έννοια της δημοκρατίας, από διάφορους

⁵⁶ Lamy, R-M. (2006). Ξανασκεφτόμαστε τη δημοκρατία. Αθήνα: Πατάκης

⁵⁷ Dahl, R. (1989). Democracy and its critics. New Heaven: Yale University Press

⁵⁸ Schumpeter, j. (2006). Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία. Αθήνα: Παπαζήσης

⁵⁹ Βλάχος, Γ. (1991). Η δημοκρατική κοινωνία και ο πολίτης. Αθήνα: Παπαζήσης

αναλυτές της πολιτικής θεωρίας της δημοκρατίας, δε μπορεί να γίνει αποδεκτή από εκείνους που υποστηρίζουν τη γνήσια δημοκρατία ως ένα είδος οργάνωσης ενός κράτους, διότι όταν μια σπουδαία έννοια όπως αυτή της δημοκρατίας, αρχίζει να δέχεται την κάθε είδους ερμηνεία, τότε η έννοια αυτή έχει χάσει την υπόστασή της.⁶⁰

1.2.4. Η εφαρμογή των δημοκρατικών αξιών, μέσω της δια βίου μάθησης

Η δημοκρατία, ως έννοια, προσδιορίζεται ανάλογα με το υπόβαθρο της κοινωνίας (πολιτικό – κοινωνικό), με αποτέλεσμα η κάθε κοινωνία να αποδίδει στη λέξη δημοκρατία τη δική της έννοια.⁶¹ Προς το σκοπό αυτό και για να υπάρχει η συνοχή αλλά και η σύμπραξη μεταξύ των πολιτών, θα πρέπει να αναζητηθούν οι κοινές δημοκρατικές αξίες, απαραίτητο στοιχείο για τη δημιουργία μιας σύγχρονης κοινωνίας, που κύρια χαρακτηριστικά της θα είναι η πολυφωνία και η πολυπολιτισμικότητα.

Η παραδοχή των ηθικών αξιών που στηρίζονται σε ατομικές ή συλλογικές πολιτισμικές παραδόσεις, η συμμετοχή του πολίτη σε διάλογο στον οποίο θα διατυπώνει ελεύθερα τις ιδέες του με τρόπο κατανοητό, ο σεβασμός στην αυτονομία του κάθε πολίτη, για να μπορεί έτσι να παίρνει τις αποφάσεις του, χωρίς να επηρεάζεται από τους άλλους, όλα τα ανωτέρω θα πρέπει να γίνονται σεβαστά σε μια σύγχρονη δημοκρατία, που δέχεται τα κοινωνικά και ατομικά ιδανικά.

Όμως, απαραίτητη προϋπόθεση ενός καλά πληροφορημένου πολίτη, είναι η δημιουργία και η ανάπτυξη της ικανότητάς του για κριτική σκέψη, αφού μόνο έτσι θα είναι κοντά στα δρώμενα της καθημερινότητάς του. Με βάση αυτή την ανάπτυξη της στοχαστικής και κριτικής ικανότητας, το άτομο-πολίτης θα επιδιώξει να αποδεχτεί τις ηθικές διαστάσεις και τις συνέπειες των επιλογών του, καθώς και θα αντιπαραβάλλει τις δικές του ενέργειες με εκείνες του υπόλοιπου κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού πλαισίου, με σκοπό να αναζητήσει και να ερμηνεύσει την επιδιωκόμενη δράση και πρακτική. Η δια βίου μάθηση μπορεί να παρέχει αυτή τη δυνατότητα της ενεργής κριτικής μάθησης, δίνοντας την ευκαιρία να ακουστούν όλες οι απόψεις των

⁶⁰ Dahl, R. (1989). Democracy and its critics. New Heaven: Yale University Press

⁶¹ Schmidt, M. (2004). Θεωρίες της Δημοκρατίας. Αθήνα. Σαββάλας

ατόμων μέσα από την ενεργή συμμετοχή στο διάλογο και στην αμφισβήτηση διαφόρων θεμάτων.⁶²

Πρέπει ακόμη να ειπωθεί ότι η προαγωγή των δημοκρατικών αξιών, δεν είναι μόνο υποχρέωση της πολιτείας. Απαραίτητη είναι και η δια βίου μάθηση του κάθε πολίτη, η οποία έχοντας ως συμμάχους τις ανθρωπιστικές επιστήμες, παρέχει στους πολίτες την ευκαιρία να καλλιεργήσουν την κριτική τους σκέψη. Το κριτικό πνεύμα θα βοηθήσει τους μαθητές-πολίτες να συλλέγουν και να αντιπαραθέτουν πληροφορίες, επιλέγοντας εκείνες που θα τους είναι πραγματικά χρήσιμες.⁶³ Επιπλέον με την ύπαρξη της συνδρομής της γενικής μόρφωσης στους κόλπους της δια βίου μάθησης, θα αναπτυχθεί η κοινωνική συνείδηση και χάρη σε αυτή οι πολίτες θα μαθαίνουν να συνεργάζονται, ώστε οι κοινωνικές και οι πολιτικές δομές να αλλάζουν προς το καλύτερο. Άρα ο στόχος που τίθεται από την πλευρά της δια βίου μάθησης είναι η δημιουργία μιας καθολικής άρτιας προσωπικότητας των μαθητών-πολιτών, που θα στηρίζεται σε ένα ευρύ φάσμα γνώσης, επιφέροντας έτσι θετικά αποτελέσματα στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών.⁶⁴

Οι μορφές της δια βίου μάθησης, όπως η μη τυπική και άτυπη μάθηση, μπορούν να συμβάλλουν θετικά και πιο ευέλικτα, ώστε να αναπτυχθούν και να εφαρμοστούν οι δημοκρατικές αξίες, δίνοντας στους μαθητές τη δυνατότητα συμμετοχής σε βιωματικές-συνεργατικές δραστηριότητες.⁶⁵

Καταλήγοντας, η παραδοχή ενός κοινού πλαισίου δημοκρατικών αξιών, έρχεται έπειτα από ειλικρινή διάλογο των ατόμων της κοινωνίας και ειδικότερα της εκπαιδευτικής κοινότητας, όχι για να ικανοποιηθούν ατομικές επιδιώξεις, αλλά για να καταλήξουν στο πλαίσιο εκείνο, που θα δέχεται τις βασικές ανθρώπινες αξίες, χωρίς να γίνεται υπερτονισμός σε ένα συγκεκριμένο στυλ μάθησης, που δεν δίνει ιδιαίτερη

⁶² Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμόπολη, Αθήνα:ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 319-330

⁶³ Nussbaum M. (2010). Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities, Princeton University Press

⁶⁴ Παπαδάκης, Ν. & Σπυριδάκης, Μ. (2010). Αγορά εργασίας, κατάρτιση δια βίου μάθηση και απασχόληση. Αθήνα: Σίδερης

⁶⁵ Weinstein, J. (2004). Neutrality, Pluralism and Education: Civic Education as Learning about the other. Philosophy and Education

βαρύτητα σε θέματα όπως της εξουσίας, της διαφορετικότητας και της κοινωνιολογίας της γνώσης.⁶⁶

1.3. Η ιδιότητα του πολίτη

1.3.1. Η ιδιότητα του πολίτη στη θεωρία του Αριστοτέλη

Κατά τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζήσει βίο πολιτικό. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτή τη μορφή βίου είναι η ενεργή εμπλοκή του πολίτη στα πολιτικά τεκταινόμενα της κοινωνίας του με απώτερο σκοπό τη διαφύλαξη των συμφερόντων της πόλης.

Για να μπορέσει ο πολίτης να διάγει βίο πολιτικό ο σταγειρίτης φιλόσοφος συνδέει την ιδιότητα του πολίτη με την παιδεία. Η παιδεία θα πρέπει να είναι κατοχυρωμένη νομοθετικά και να είναι η ίδια για όλους ώστε να διασφαλιστεί η συνοχή και η ευδαιμονία της πόλης και κατ' επέκταση των πολιτών. Για τον Αριστοτέλη λοιπόν δεν υφίσταται ο άκρατος ατομισμός αφού η επίτευξη της αυτάρκειας του ατόμου συνδέεται με την ύψιστη επιδίωξη της πολιτείας για κοινωνική εξέλιξη.⁶⁷

Με βάση το παραπάνω, η διατύπωση της προσωπικής θέσης του Αριστοτέλη συνδέεται και με τη δια βίου μάθηση και έχει ως στόχο την ολική διάπλαση της συνείδησης του πολίτη. Σύμφωνα με το φιλόσοφο η παιδεία έχει άρρηκτη σχέση με τα θέματα της πολιτικής και προσφέρει στους ανθρώπους την εξάσκηση των πνευματικών, ηθικών και πολιτικών δεξιοτήτων του ώστε να αποκτήσει τις πολιτειακές αρετές που θα τον κάνουν να συμπεριφέρεται ως ενεργός, ώριμος και συνετός πολίτης.⁶⁸ Οι πολιτειακές αρετές είναι η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και ο σεβασμός των νόμων, οι οποίες συντελούν προς το σκοπό της πόλης και των πολιτών που είναι η ευδαιμονία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο ρυθμιστής του εκπαιδευτικού συστήματος και οι εκπαιδευτικοί είναι αυτοί που πρέπει να καθορίσουν το σκοπό και το περιεχόμενο της παρεχόμενης παιδείας ώστε να καλλιεργηθούν στους πολίτες αυτές οι αρετές.

⁶⁶ Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). (2012). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμοπολη, Αθήνα:ΔΙΑΔΡΑΣΗ, σελ. 295-306

⁶⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1252a 26-27

⁶⁸ Αριστοτέλης, Πολιτικά Γ, 1257a 13-17, 22-23

Ο σταγειρίτης φιλόσοφος απορρίπτει τη μονοδιάστατη παρεχόμενη γνώση και θεωρεί ότι η γνώση είναι ολόπλευρη και κατά τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να προσεγγίζεται διδακτικά στα γνωστικά αντικείμενα, ώστε οι πολίτες να μπορέσουν να συμπεριφέρονται πολιτικά ως σκεπτόμενοι και ώριμοι. Κατά συνέπεια, καθίσταται κατανοητό ότι η παιδεία και ειδικότερα η εκπαίδευση για τον Αριστοτέλη είναι ένας θεσμός, ο οποίος προσφέρει την ευκαιρία στον πολίτη να καλλιεργήσει τις βασικές πνευματικές, ηθικές και πολιτικές του ικανότητες.

1.3.2. Η Ευρωπαϊκή διάσταση στην ιδιότητα του πολίτη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρεί ότι η κοινωνία της γνώσης είναι αυτή που θα συμβάλλει στη διαμόρφωση του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού σκηνικού της Ευρώπης, αλλά και στη διαμόρφωση της ιδιότητας του ευρωπαϊού πολίτη.⁶⁹

Στις μέρες μας, η Ευρωπαϊκή Ένωση δίνει έντονη βαρύτητα στην ιδιότητα του πολίτη και κυρίως στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής διάστασης αυτής της ιδιότητας.⁷⁰ Την περίοδο μεταξύ 1957-1992 η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν μπορούσε να ασκήσει εκπαιδευτική πολιτική στα κράτη-μέλη της διότι νομοθετικά αυτή ήταν ευθύνη των κρατών-μελών. Στη Συνθήκη της Ρώμης γίνεται μνεία ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μπορούσε να αναλάβει αρμοδιότητες που αφορούσαν την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση των πολιτών.⁷¹

Στη Συνθήκη της Ρώμης στο άρθρο 127 τίθεται ως στόχος τα όσα έλεγε το άρθρο 128 για την επαγγελματική κατάρτιση των πολιτών. Στο άρθρο 126 επιτυγχάνεται αυτό που τόσο διάστημα προσδοκούσε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, δηλαδή τη δημιουργία μιας κοινής εκπαιδευτικής πολιτικής των κρατών-μελών της. Το 1992, στη Συνθήκη του Μάαστριχτ γίνεται διάκριση των όρων εκπαίδευση και κατάρτιση και εισάγεται ως εκπαιδευτικός στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης η διαβίου μάθηση. Μάλιστα για το σκοπό αυτό υλοποιήθηκαν εκπαιδευτικά

⁶⁹ Γ.Πασιάς & Γ.Φλουρής, Η «Ευρώπη της Γνώσης» ως διακύβευμα και ως αναπαράσταση των σχέσεων εξουσίας-γνώσης στο ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό συγκείμενο, στο Δ.Ν.Γραβάρης & Ν.Παπαδάκης (επιμ.), Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς, Αθήνα:Σαββάλας, 2005, σελ.367-369

⁷⁰ Μπάλιας,Σ.,Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ιδιότητα του Πολίτη και Εκπαίδευση, στο Μπάλιας,Σ.,(επιμ),Ενεργός πολίτης και εκπαίδευση,Αθήνα:Παπαήση,2008

⁷¹ Μ. Murphy, Πετρέλαιο, Ύφεση και η αναζήτηση της Ευρωπαϊκής Πρωτοπορίας: εξερευνώντας τη Δια Βίου Μάθηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο Δ. Ν. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Αθήνα: Σαββάλας, 2005, σελ. 114 – 119

προγράμματα όπως το Leonardo da Vinci, το Ευρωπαϊκό Έτος για τη δια βίου μάθηση και το Socrates.⁷²

Στη συνέχεια και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η αρμόδια Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η UNESCO και ο ΟΟΣΑ, μέσα από τα εκδιδόμενα κείμενά τους, αναφέρονται στην επιρροή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, στην εισαγωγή της κοινωνίας της γνώσης και στην κατακόρυφη άνοδο των επιστημών και των τεχνολογιών. Τα ανωτέρω επενεργούν στην κοινωνία, την πολιτική και στον πολιτισμό. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη τα θετικά και αρνητικά αποτελέσματα που συμβάλλουν στη διάπλαση των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών. Επίσης παρουσιάζονται νέες έννοιες που σχετίζονται με τον ευρωπαϊκό πολίτη, την ευρωπαϊκή διάσταση και την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Διαμορφώνεται έτσι ο ευρύτερος οικονομικός τομέας και ένας διαφορετικός πολιτικός σχηματισμός στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁷³

Από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ κι έπειτα διαμορφώθηκε μια στρατηγική για ένα εκσυγχρονιστικό εκπαιδευτικό έργο στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα εκδιδόμενα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής θα ασκήσουν επιρροή στον τρόπο με τον οποίο τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα αναπτύξουν την εκπαιδευτική τους πολιτική. Συγκεκριμένα, η έκδοση της Λευκής Βίβλου που αφορούσε την οικονομία, τονίζει τη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης διατυπώνοντας την άποψη να εξεταστεί εκ νέου η εκπαίδευση και των σχέσεών της με τις κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες σε μια προσπάθεια να επιτευχθεί μέσω της εκπαίδευσης η μείωση της ανεργίας και του αποκλεισμού σε κοινωνικό επίπεδο.⁷⁴

Λίγα χρόνια αργότερα, εκδόθηκε η Λευκή Βίβλος που αφορούσε την εκπαίδευση και κατάρτιση.⁷⁵ Σε αυτό το κείμενο γίνεται ξεκάθαρο πλέον ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ως πρωταρχικό της στόχο την εκπαίδευση θεωρώντας ότι

⁷² M. Murphy, Πετρέλαιο, Ύφεση και η αναζήτηση της Ευρωπαϊκής Πρωτοπορίας: εξερευνώντας τη Δια Βίου Μάθηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο Δ. Ν. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Αθήνα: Σαββάλας, 2005, σελ. 114 – 119

⁷³ Γ. Πασιάς & Γ. Φλουρής, ό. π., σελ. 375-378

⁷⁴ European Commission, *Growth, Competitiveness and Employment: The Challenges and Ways Forward into 21st Century*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1993

⁷⁵ European Commission, *Teaching and Learning: Towards the Learning Society*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995

μαθησιακά η εκπαίδευση θα συμβάλλει στη διαμόρφωση της οργάνωσης των κοινωνιών που προσδιορίζονται από μια μεταβιομηχανική εποχή. Παρατηρείται ότι και σε αυτό το κείμενο επικρατεί ο λόγος της οικονομίας συνδέοντας την εκπαίδευση με την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση που θα συνδράμει στην αύξηση της παραγωγικότητας.⁷⁶

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσα από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ τονίζει ότι στοιχεία όπως η εκπαίδευση, καινοτομία, κατάρτιση, έρευνα συντελούν στο να δημιουργηθεί η ευρωπαϊκή κοινωνία της γνώσης, η οποία συνδέεται άρρηκτα με έναν από τους πρωταρχικούς σκοπούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είναι η δια βίου μάθηση. Συγκεκριμένα, ο σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν να συγκροτηθεί ένας ενιαίος ευρωπαϊκός εκπαιδευτικός χώρος που θα αποτελείται από τον άξονα της γνώσης, του πολίτη και της απασχόλησης. Όσον αφορά τον πολίτη η ιδιότητά του θα πρέπει να ενδυναμώνεται μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες για την προαγωγή κοινών αξιών. Οι διαδοχικές αυτές διαδικασίες ενισχύουν την αίσθηση ότι τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ευρωπαίοι πολίτες. Παράλληλα όμως θα πρέπει να αναπτύσσει γνώσεις του συνεχώς και η απασχόλησή του θα πρέπει να ενδυναμώνεται μέσα από την ενθάρρυνσή του για μάθηση και επινοητικότητα. Όμως για να καταστούν όλα αυτά ικανά προς εφαρμογή θα πρέπει οι νομοθετικές αρμοδιότητες των κρατών-μελών σε αυτόν τον τομέα να περιοριστούν και να συμμετέχουν στην ανάληψη αρμοδιοτήτων και άλλοι φορείς.⁷⁷

Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει εκδώσει ένα κείμενο (Education and active citizenship in the European Union⁷⁸), στο οποίο η ιδιότητα του πολίτη γίνεται αντιληπτή μέσα από τη νομική πτυχή (πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα), τη συναισθηματική πτυχή (κοινωνική ένταξη, ταυτότητα), τη γνωστική πτυχή (πληροφορία, γνώση) και την πρακτική πτυχή (ενεργή συμμετοχή στα κοινά). Κατά συνέπεια, με βάση τη μεταβλητότητα και τη δυναμικότητα που αναπτύσσεται στο χαρακτήρα του ευρωπαίου πολίτη, η ιδιότητα αυτή μπορεί να δραστηριοποιηθεί μέσα

⁷⁶ Γ. Πασιάς & Γ. Φλουρής, ό. π., σελ. 379-381

⁷⁷ Στο ίδιο, σελ. 381-382

⁷⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη, Λουξεμβούργο, 2000

από τη δια βίου μάθηση, σύμφωνα με την ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση, καθώς και με τη δημοκρατική εκπαίδευση.⁷⁹

Με βάση αυτή τη χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής που θα στηρίζεται στις αυτόβουλες εκπαιδευτικές ενέργειες, στη χρήση καινοτόμων διδακτικών εργαλείων, στην καλλιέργεια δημοκρατικών αξιών και στην ανάπτυξη πολιτικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, η Ευρώπη ευελπιστεί ότι θα οικοδομήσει μια Ευρωπαϊκή Ένωση ενεργών πολιτών, οι οποίοι θα δραστηριοποιούνται για να προασπίσουν το κοινό ευρωπαϊκό όφελος.⁸⁰

1.3.3. Η ιδιότητα του πολίτη και η δια βίου μάθηση

Στη σύγχρονη εποχή η ύπαρξη μια πολυπολιτισμικής κοινωνίας δημιουργία τις αναγκαίες συνθήκες ώστε να προσεγγιστεί η καλλιέργεια της ιδιότητας του πολίτη ολόπλευρα. Κατά συνέπεια, υπάρχει η ανάγκη να επισημανθούν ζητήματα που σχετίζονται με την ενεργό εμπλοκή του πολίτη στα κοινά μέσα από δραστηριότητες που αφορούν τη συμμετοχή του πολίτη στις διαδικασίες των εκλογών, την ενασχόλησή του με τα κοινωνικοπολιτικά θέματα που απασχολούν την κοινωνία του καθώς και την ενασχόλησή του σε διάφορους φορείς, οι οποίοι συντελούν στη διαμόρφωση της καθημερινότητάς του. Οι ικανότητες και δεξιότητες που χρειάζεται να έχει ο πολίτης προκειμένου να ανταπεξέλθει σε μια τέτοιου είδους κοινωνία είναι στο να έγκειται με ευνοϊκή διάθεση προς ένα δημόσιο διάλογο που κύριο θέμα του θα είναι το κοινωνικοπολιτικό πεδίο, να μη δέεται άκριτα τα λεγόμενα της πολιτικής εξουσίας θεωρώντας τη ότι το κύρος της είναι αναμφισβήτητο και να μπορεί να αποδέχεται πολίτες με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα διακείμενος απέναντί τους ευνοϊκά χωρίς προκαταλήψεις και στερεότυπα.⁸¹

Κατά κύριο λόγο, η εκπαίδευση είναι αυτή που καλείται να διδάξει τις αρετές της ιδιότητας του πολίτη. Η εκπαίδευση άλλοτε την προσεγγίζει με την παραδοσιακή αντίληψη και άλλοτε με τη σύγχρονη. Συνοπτικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η εκπαίδευση είναι εκείνη που εφοδιάζει τον άνθρωπο με αρετές που θα του

⁷⁹ Γ. Φλουρής & Γ. Πασιάς, Η παιδεία του πολίτη και η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Προβληματισμοί για την Ελλάδα, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου, Αθήνα: Ατραπός, 2003, σελ. 209-210

⁸⁰ Κ. Λάβδας & Δ. Χρυσόχου, Για έναν κοινό Δημόσιο Πολιτισμό, στο Μπάλιας, Σ., (επιμ.), *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, 2008, σελ. 244

⁸¹ Kymlicka, W.(2005). Η πολιτική φιλοσοφία στην εποχή μας. Αθήνα: Πόλις

ενισχύσουν την ιδιότητα ως πολίτη προκειμένου να ανταπεξέλθει στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό τοπίο.⁸²

Στην παραδοσιακή αντίληψη, η εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη συγκεκριμενοποιείται σε πολιτικά-ιστορικά γεγονότα και σε υποδειγματικές μορφές διακυβέρνησης. Σκοπός της είναι να τονώσει τη σχέση του πολίτη με το έθνος-κράτος, στηριζόμενη σε τυπικές μορφές διδασκαλίας και μάθησης.⁸³

Σήμερα, λόγω των ταχύτατων αλλαγών που συντελούνται στην πολιτική και την κοινωνία, δημιουργείται πρόσφορο έδαφος στο να προσεγγιστεί η εκπαίδευση της ιδιότητας του πολίτη όπως επιτάσσει η σύγχρονη αντίληψη. Σύμφωνα με αυτή, η έννοια της ιδιότητας του πολίτη και των κοινωνικοπολιτικών θεμάτων προσεγγίζεται με βιωματικό τρόπο.⁸⁴ Πεποίθησή της είναι ότι μπορεί να παρέχει στον πολίτη τη δυνατότητα να εντείνει τη συμμετοχική του ενεργητικότητα, να επιλύει προβλήματα μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες, να προβληματίζεται και να καλλιεργεί την κριτική του σκέψη, όσον αφορά τα κοινωνικοπολιτικά τεκταινόμενα της κοινότητάς του.⁸⁵

Κατά συνέπεια, η δια βίου μάθηση έρχεται ως αρωγός στη σύγχρονη προσέγγιση της εκπαίδευσης της ιδιότητας του πολίτη, μετατρέποντας το χώρο της εκπαίδευσης σε έναν χώρο δημοκρατικού διαλόγου πάνω σε θέματα που αφορούν την ηθική και την πολιτική, σε ένα χώρο όπου οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν να συμπεριφέρονται ως δραστήριοι, καλά πληροφορημένοι και ώριμοι πολίτες.⁸⁶ Σκοπός των ανωτέρω είναι η ανάδειξη των πολιτειακών αρετών, που θα επιτρέψει την ύπαρξη της κοινωνικής αρμονίας και της αυτάρκειας.⁸⁷

⁸² Fernandez, C., Sundstrom, M. (2011). Citizenship Education and Liberalism: A state of the Debate Analysis 1990-2010. *Studies in philosophy and education*, 30(4), 363-382

⁸³ Scott, D. & Lawson, H. (2002). *Citizenship education and the curriculum*. Westport: Ablex Publications

⁸⁴ Καρακατσάνη, Δ. (2005). Στρατηγικές Πολιτικής Διαπαιδαγώγησης στην Εκπαίδευση και Επαναπροσδιορισμός του Ρόλου του Εκπαιδευτικού. Εισήγηση στην ημερίδα «Ενεργοί Πολίτες και Εκπαίδευση» στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του «Ευρωπαϊκού Έτους Ενεργών Πολιτών μέσω της Εκπαίδευσης». Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, 12 Δεκεμβρίου 2005

⁸⁵ Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (2005). *Η δημοκρατία, ο πολίτης και οι άλλοι*. Αθήνα: Gutenberg

⁸⁶ Τσαούσης, Δ. (2007). *Η εκπαιδευτική πολιτική των διεθνών οργανισμών*. Αθήνα: Gutenberg

⁸⁷ Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (2005). *Η δημοκρατία, ο πολίτης και οι άλλοι*. Αθήνα: Gutenberg

2ο Μέρος: Η δια βίου μάθηση στη πράξη

2.1. Εκπαιδεύοντας έναν δημοκρατικό πολίτη - Εισαγωγικές τοποθετήσεις

Οι έννοιες που συντελούν στην ύπαρξη μιας δημοκρατικής εκπαίδευσης είναι: η ωριμότητα, η συμμετοχή, η χειραφέτηση. Η ωριμότητα είναι εκείνη χάρη στην οποία το άτομο αντιλαμβάνεται τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του. Η συμμετοχή στα πολιτικά και στα πολιτιστικά δρώμενα σε μια κοινωνία πηγάζει από μια δημοκρατική εκπαίδευση. Η ωριμότητα καλλιεργεί την κριτική σκέψη, ενώ η συμμετοχή είναι εκείνη που βοηθά το άτομο να αποδέχεται την κοινωνία όπως είναι. Με τη σειρά της η χειραφέτηση συνδυάζει και τις δύο έννοιες που απαιτούνται για συμμετοχή στις πολιτικές και πολιτιστικές δραστηριότητες της κοινωνίας.

Οι ανωτέρω έννοιες, πέρα από την πολιτικοκοινωνική σημασία έχουν και παιδαγωγική, αφού η εκπαίδευση είναι εκείνη που θα διδάξει το τι είναι και το πώς θα μάθουν οι μαθητές αυτά που απαιτούνται, για να γίνουν ενημερωμένοι και ικανοί αυριανοί πολίτες.

Η εκπαίδευση για να θεωρείται δημοκρατική, πρέπει να εφαρμόζει στην πράξη την ισότητα, το διάλογο, την αποδοχή της διαφορετικότητας. Αυτό επιτυγχάνεται με την ύπαρξη μαθητικών κοινοτήτων, στις οποίες οι μαθητές θα συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων, που αφορούν τη ζωή τους εντός του σχολικού πλαισίου. Με αυτό τον τρόπο η εκπαίδευση θα προετοιμάσει τους αυριανούς πολίτες, που με τη σειρά τους θα εργαστούν για ένα καλύτερο μέλλον μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Ακόμη δεν πρέπει να μην αναφερθεί και εκείνο που τονίζουν αρκετοί μελετητές, ότι δηλαδή η διάπλαση ενός δημοκρατικού, υπεύθυνου και ενεργού πολίτη, μπορεί να γίνει με την καλλιέργεια μιας θετικής στάσης των εκπαιδευόμενων, στο ιδανικό της δια βίου μάθησης, που μπορεί να αποτελέσει το μονοπάτι για μια διαρκή αναζήτηση και επικαιροποίηση των γνώσεων, των αξιών και των αρχών που έχουν αποκτηθεί.

Κατά συνέπεια, η δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη αποκτιέται κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, μέσα από συμμετοχικές δραστηριότητες, οι οποίες θα τον καταστήσουν ικανό πολίτη, που θα βοηθήσει την κοινωνία να προχωρήσει ένα βήμα παραπάνω.

2.2. Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για τη δια βίου μάθηση

Στην Ελλάδα, η δια βίου μάθηση παρουσιάζεται ως όρος το 1929 επί κυβερνήσεως του Ελευθέριου Βενιζέλου (νόμος 4397/29), με τη δημιουργία απογευματινών σχολείων. Το τότε εγχείρημα έγινε με σκοπό να μειωθεί ο αναλφαβητισμός των ενηλίκων πολιτών. Σε μια προσπάθεια καλύτερης οργάνωσης προς αυτό το σκοπό το 1943 κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου δημιουργείται η Υπηρεσία Εκπαίδευσης Ενηλίκων (νόμος 837/43) υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας. Τη δεκαετία του 1950 το Υπουργείο Παιδείας παρείχε στους ενήλικους πολίτες επιμορφωτικά σεμινάρια μέσω των Νομαρχιακών Επιτροπών Καταπολέμησης Αναλφαβητισμού με σκοπό την αύξηση του αλφαβητισμού και την επαγγελματική ενδυνάμωση των πολιτών. Από το 1981 κι έπειτα όταν η Ελλάδα έγινε πλέον μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και λόγω του πρώτου (1989-1993) και δεύτερου (1994-1999) Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, τα επιμορφωτικά προγράμματα ενηλίκων αυξάνονται. Αυτά τα επιμορφωτικά προγράμματα πραγματοποιούνταν στα Κέντρα Λαϊκής Επιμόρφωσης ιδρυτής των οποίων ήταν η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Κύριο μέλημα αυτών ήταν η αύξηση του αλφαβητισμού, η μείωση της ανεργίας και η παροχή στοιχειώδους εκπαίδευσης για την απόκτηση επαγγελματικών γνώσεων και δεξιοτήτων.⁸⁸

Βαθμιαία όμως η Ευρωπαϊκή Ένωση, από το 1990 και μετά, ανασχηματίζει το υπάρχον πλαίσιο της δια βίου μάθησης αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες, οι οποίες επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα.⁸⁹ Έτσι, ο στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για μια Κοινωνία της Γνώσης με την παράλληλη οικονομική παγκοσμιοποίηση και την αυξανόμενη επιστημονική εξέλιξη, οδηγούν το ελληνικό κράτος στην άμεση εξεύρεση κατάλληλης στρατηγικής, που η κυριότερη επιδίωξή της θα είναι η διαρκής εξέλιξη των πολιτών. Αυτή η εκπαιδευτική στρατηγική όμως, για να επιτύχει τον καθορισμένο στόχο, χρειάζεται και τη συνδρομή της δια βίου μάθησης για να εξασφαλιστεί η σταδιακή βελτίωση του ανθρώπου.⁹⁰

⁸⁸ Karalis, Th., & Vergidis, D. (2004). Lifelong education in Greece: recent developments and current trends. *International Journal of Lifelong Education*, 23(2), 179-189

⁸⁹ Τσαούσης, Δ. (2007). Η εκπαιδευτική πολιτική των διεθνών οργανισμών. Αθήνα: Gutenberg

⁹⁰ Σπητιάνου, Α. (2005). Θεσμοί και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Δια βίου μάθηση. Μία κριτικο-ερμηνευτική προσέγγιση. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Έτσι παρατηρείται ότι η Ελλάδα αρχίζει να ενεργεί κάτω από τη σκέπη της υπερεθνικής αρχής της Ευρωπαϊκής πολιτείας και χάνει τον κυρίαρχο χαρακτήρα της. Εν ολίγοις, αυτό που κάνει το ελληνικό κράτος στην παρούσα φάση είναι να νομιμοποιεί τους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς. Κατά συνέπεια και η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ελλάδας βασίζεται ξεκάθαρα στη στρατηγική της Λισσαβόνας.⁹¹

Συγκεκριμένα, ο νόμος «περί δια βίου μάθησης και λοιπές διατάξεις»⁹², προσανατολίζει το έργο της δια βίου μάθησης στη δημιουργία μιας άρτιας προσωπικότητας και απασχολησιμότητας του ατόμου.

Το εθνικό πρόγραμμα δείχνει το δρόμο που θα πρέπει να ακολουθηθεί στη δια βίου μάθηση.⁹³ Αναλυτικότερα, έχει προσδιορίσει ένα πλαίσιο στρατηγικών στόχων, όπως:

- Η οργάνωση και η καθοδήγηση ομαλής λειτουργίας της διερεύνησης των εκπαιδευτικών αναγκών των πολιτών αναφορικά με την κοινωνική ανάπτυξη και τις ελλείψεις που παρουσιάζονται στην αγορά εργασίας.
- Η ενισχυτική φροντίδα των φορέων της δια βίου μάθησης καθώς και η συνεργασία τους με τους διοικητικούς φορείς.
- Η εξίσωση της επαγγελματικής κατάρτισης και της γενικής μόρφωσης των πολιτών ως τομείς της δια βίου μάθησης.
- Η δυνατότητα συμμετοχής σε προγράμματα των φορέων της δια βίου μάθησης από αδύναμες κοινωνικές ομάδες.
- Η δημιουργία Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων, του οποίου η αρμοδιότητα είναι να αναγνωρίζει και να πιστοποιεί τις γνώσεις και τις δεξιότητες που έχουν αποκομίσει οι πολίτες παρακολουθώντας προγράμματα των φορέων της δια βίου μάθησης.

Η πραγματοποίηση του εν λόγω προγράμματος κατέδειξε ότι η Ελλάδα, σε σχέση με τις ευρωπαϊκές απαιτήσεις, δεν έχει μεγάλη συμμετοχή σε προγράμματα της δια βίου μάθησης και ότι λίγοι είναι οι συμμετέχοντες σε επιμορφωτικά προγράμματα που δεν

⁹¹ Χαραλάμπους, Δ.(2007). Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

⁹² Νόμος 3369/2005

⁹³ http://www.minedu.gov.gr/publications/docs/ethniko_programma_dbm_101220.pdf

έχουν αποκλειστικό σκοπό την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση των πολιτών.

Έπειτα από αυτά διαπιστώνεται πως ενώ το ανωτέρω πρόγραμμα ορίζει τους στόχους της δια βίου μάθησης, οι οποίοι είναι η διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας του ανθρώπου, η ανάπτυξη σύγχρονων δεξιοτήτων για να καταστεί ο πολίτης ενεργός και με κριτικό πνεύμα, επί της ουσίας δεν αναδεικνύεται το ιδεώδες της δημοκρατίας και η ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη, αλλά συνεχίζεται έτσι να δίδεται μεγάλη ώθηση σε προγράμματα, που προάγουν την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητο να μελετηθεί η τυπική και η μη τυπική μάθηση, μέσα από τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, για να γίνει αντιληπτή η αμοιβαία επίδραση αυτών των εννοιών, που μελετούνται μέσα από την πράξη.

2.2.1. Τυπική εκπαίδευση: Η δημοκρατία και η αγωγή του Πολίτη στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών

Αρκετοί είναι οι ορισμοί που έχουν δοθεί στο Αναλυτικό πρόγραμμα Σπουδών. Για ορισμένους μελετητές το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών δίνει τους στόχους και τη διδακτική μεθοδολογία των μαθημάτων και για άλλους αποτελεί ένα κείμενο με τη δική του φιλοσοφική ιδεολογία. Παραδοσιακά το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών θεωρείται ένα σχεδιάγραμμα των μαθημάτων, το οποίο περιέχει τους γενικούς σκοπούς και τους ειδικούς στόχους κάθε γνωστικού αντικειμένου, την ύλη που θα διδαχθεί και το χρόνο που θα υλοποιηθεί. Πέρα όμως από την παραδοσιακή θεώρηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών, αρκετοί είναι εκείνοι οι μελετητές που υποστηρίζουν ότι στους στόχους που έχει θέσει το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για την κατάκτηση του γνωστικού αντικειμένου από τους μαθητές, σημαντική είναι και η γνώση και γενικότερα οι προσλαμβάνουσες με τις οποίες έρχονται οι μαθητές στο σχολείο, αποτελώντας βασικό στοιχείο της διδασκαλίας και συμβάλλοντας έτσι ώστε να επιτευχθούν οι εκπαιδευτικοί στόχοι που έχουν τεθεί. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των ορισμών είναι ότι καθρεφτίζουν

τις παραδοσιακές αξίες, την πολιτικοκοινωνική φιλοσοφία μιας χώρας καθώς και τον τρόπο οργάνωσής της και της οικονομίας της.⁹⁴

Ένα μέρος του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών είναι και η αγωγή του πολίτη. Αυτό το γνωστικό αντικείμενο θεωρείται σημαντικό, γιατί συνδέεται και με άλλα γνωστικά αντικείμενα, βασίζεται στον τρόπο λειτουργίας του σχολείου και μαθαίνει στους μαθητές να παίρνουν ενεργό μέρος στη σχολική ζωή. Έτσι, ο στόχος του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών είναι να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους, όχι μόνο να κατακτήσουν τη συγκεκριμένη γνώση, αλλά και να αναπτύξουν ικανότητες και δεξιότητες που θα είναι απόρροια της υπευθυνότητας και της ενεργής συμμετοχής τους.⁹⁵

Σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή, από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι το 1930, η αγωγή του πολίτη δεν εμφανίζεται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, ενώ παρατηρείται ότι η έννοια του όρου πολίτη ταυτίζεται με την εθνική συνείδηση.⁹⁶ Μέχρι τότε, ο πολίτης φανέρωνε την πολιτισμική και όχι την πολιτική συμπεριφορά των ατόμων και παραμένει έτσι μέχρι το 1897, που ήταν το έτος της εθνικής ταπείνωσης, αποτέλεσμα του ελληνοτουρκικού πολέμου και της χρεωκοπίας.

Το 1913 επί κυβερνήσεως Ελευθέριου Βενιζέλου, συντάσσεται από το Δ. Γληνό μια σειρά νομοσχεδίων που κατατέθηκαν από τον Ι. Τσιριμώκο προς ψήφιση για να πραγματοποιηθεί εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Σε αυτό το νομοσχέδιο υπάρχει σύνδεση του μαθήματος της ιστορίας με το μάθημα της αγωγής του πολίτη στην ΣΤ΄ Γυμνασίου και έχει ως κύριο στόχο να συνειδητοποιήσει ο πολίτης τα καθήκοντά του απέναντι στην πολιτεία. Το 1931 η νομοθετική ρύθμιση υλοποιείται με προεδρικό διάταγμα.⁹⁷

Από τότε μέχρι σήμερα, η αγωγή του πολίτη ως γνωστικό αντικείμενο στα πλαίσια του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών, άλλαξε πολλές φορές τα χαρακτηριστικά στοιχεία της δομής του και τον τίτλο του μαθήματος, όπως: αγωγή

⁹⁴ Φλουρής, Γ. Σ., Αναλυτικά Προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση, Αθήνα: Γρηγόρης, 2000

⁹⁵ Potter, J., The challenge of education for citizenship. Education Training, 44(2), 2002, σελ. 57-66

⁹⁶ Α. Δημαράς, Η πολιτική διαπαιδαγώγηση του Νέο-Ελληνα, ενδείξεις από την ιστορία της σχολικής εκπαίδευσης, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου, Αθήνα: Ατραπός, 2003

⁹⁷ Ζεύλας, 1999:15, Χέλμης, 1995:29

του πολίτη, στοιχεία αγωγής του πολίτη, στοιχεία δημοκρατικού πολιτεύματος και δικαίου, πολιτική αγωγή, κοινωνική και πολιτική αγωγή.⁹⁸

Κατά την Καρακατσάνη, η αγωγή του πολίτη είναι το μάθημα που έχει ως στόχο να προσφέρει γνώσεις και να αναδειξεί αξίες για την κοινωνία και την πολιτική.⁹⁹ Όμως, οι συγγραφείς αυτού του σχολικού βιβλίου συχνά προβληματίζονται και διερωτώνται για το ποιες έννοιες από το ευρύ φάσμα του επιστημονικού πεδίου είναι οι σημαντικότερες για να συμπεριληφθούν στην ύλη, για το ότι πολλές έννοιες δε σχετίζονται με την εμπειρία του μαθητή και για το γεγονός ότι η θεωρία αυτών των εννοιών δε συμπίπτουν με την καθημερινότητα και την εμπειρία της σχολικής ζωής των μαθητών.¹⁰⁰

Σύμφωνα και με πρόσφατα δεδομένα, στα οποία φαίνεται ότι η επίδραση της στρατηγικής της Λισαβόνας στη χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής της χώρας μας ως μέλος της Ε.Ε., το ελληνικό κράτος κατά το ΦΕΚ 163/21-9-2010 θεωρεί ότι: *«Η παιδεία γίνεται στάση ζωής με πολλαπλές επιλογές και ανοιχτές διαδρομές, ενώ ζητούμενο είναι η ισόρροπη ανάπτυξη της επαγγελματικής κατάρτισης και της γενικής εκπαίδευσης που αποβλέπει στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής, της συμμετοχής στα κοινά και στην προσωπική ολοκλήρωση.»*. Τούτο έχει ως επακόλουθο, το μάθημα της αγωγής να κατέχει εξέχουσα θέση στο Α.Π.Σ.

Δύο μεθόδους μπορεί να ακολουθήσει το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Η πρώτη μέθοδος προτείνει να προσεγγιστούν τα θέματα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής μέσω της διαθεματικότητας στα άλλα γνωστικά αντικείμενα, ενώ η δεύτερη προτείνει τη διδασκαλία της αγωγής του πολίτη, ως ξεχωριστό γνωστικό αντικείμενο.¹⁰¹

Έρευνες έχουν καταδείξει ότι η ξεχωριστή διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος προσφέρει περισσότερα οφέλη από τη μέθοδο που προτείνει να προσεγγιστούν τα θέματα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής διαθεματικά στα άλλα γνωστικά αντικείμενα. Συγκεκριμένα, η διδασκαλία της αγωγής του πολίτη ως

⁹⁸ Στο ίδιο, σελ. 252

⁹⁹ Καρακατσάνη, Δ., Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004

¹⁰⁰ Αθανασούλα-Ρέππα, Α., Η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή στο πρόγραμμα του Γυμνασίου, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου, Αθήνα: Άτραπος, 2003, σελ. 232-233

¹⁰¹ E. B. Jones & N. Jones, Education for Citizenship – Ideas and Perspectives for Cross – Curricular Study, Kogan Page, 1996

ξεχωριστό γνωστικό αντικείμενο παρέχει άρτια πληροφόρηση σε θέματα που αφορούν το δημοκρατικό τρόπο διακυβέρνησης, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των πολιτών, την υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών καθώς και την ανάπτυξη δεξιοτήτων κυρίως κοινωνικών. Παρόλα αυτά εμπόδιο σε αυτή την προσέγγιση αποτελεί η επιλογή εννοιών από το ευρύ φάσμα του επιστημονικού πεδίου που θα συμπεριληφθούν στην ύλη.¹⁰² Τα αποτελέσματα άλλων ερευνών κατέδειξαν ότι το γνωστικό αντικείμενο της αγωγής του πολίτη δεν διαπλάθει στους μαθητές όσο θα έπρεπε στάσεις και συμπεριφορές που σχετίζονται με το πολιτικό πλαίσιο. Άλλες πάλι έρευνες υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος ως ξεχωριστού ίσως να έχει τα ακριβώς αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα.¹⁰³

Στο ελληνικό Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών ισχύει η δεύτερη μεθοδολογία. Σύμφωνα με αυτή, η ύλη πρέπει να διδάσκεται ανάλογα με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, η ύλη του συγκεκριμένου μαθήματος άλλοτε να χρησιμοποιείται ως όχημα για να χαράξει μια ιδεολογία και άλλοτε ως όχημα χειραφέτησης. Αρκετοί όμως μελετητές ισχυρίζονται ότι για να έχει ισχύ το συγκεκριμένο μάθημα που προωθεί το δημοκρατικό ιδεώδες και την ενεργό συμμετοχή του πολίτη, θα πρέπει να δίνονται στους μαθητές οι ευκαιρίες ή οι προϋποθέσεις, ώστε να εφαρμοστούν τα θέματα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής στη σχολική πράξη.¹⁰⁴

Σύμφωνα με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών,¹⁰⁵ τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών περιέχουν στους κόλπους τους τη διαθεματική προσέγγιση, ώστε οι μαθητές να διαπαιδαγωγηθούν εξ ολοκλήρου, σύμφωνα με τις επιταγές που θέτει η σύγχρονη κοινωνία.¹⁰⁶

Εδώ φαίνεται καθαρά ότι το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών, έχουν ως στόχο τη

¹⁰² Α. Αθανασούλα-Ρέππα, ό.π.,σελ.231-232

¹⁰³ Δ. Καρακατσάνη, ό.π.,2004,σελ.36

¹⁰⁴ Collado, M. & . Atxurra, R. L Democratic citizenship in textbooks in Spanish primary curriculum, *Journal Curriculum Studies*, 38 (2), 2006

¹⁰⁵ Φ.Ε.Κ. 304/13-3-2003

¹⁰⁶ Σ. Ν. Αλαχιώτης, Για ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Η Διαθεματικότητα και η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της Εκπαίδευσης, σελ. 1-2, διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/s_alax_diathematikotita.pdf

δημιουργία ενός δημοκρατικού σχολείου με ενεργά συμμετοχικούς μαθητές στη σχολική κοινότητα και αυτό επιδιώκεται να εφαρμοστεί στην εκπαίδευση.

Στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών ορίζεται ακόμη ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας, θα πρέπει να συμβάλλει στη διάπλαση της προσωπικότητας των εκπαιδευόμενων, στην ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό πλαίσιο και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Συμπερασματικά, το σχολείο είναι υποχρεωμένο να τηρεί και να αξιοποιεί τους στόχους του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών, ώστε να δημιουργεί και να προωθεί μορφωμένους, δραστήριους και δημοκρατικούς πολίτες, με συμπεριφορά που θα ενστερνίζεται απόλυτα τις δημοκρατικές στάσεις και αξίες της ζωής.

2.2.2. Η εκπαίδευση του πολίτη στο σχολικά βιβλία

Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και Διαθεματικά Ενιαία Πλαίσια Προγραμμάτων Σπουδών στο ανωτέρω αντικείμενο, έχουν σκοπό την καλλιέργεια και την ανάπτυξη του πνεύματος των μαθητευόμενων, με βάση τις αξίες στις οποίες στηρίζεται η κοινωνία. Κεντρικό σημείο αποτελεί η ηθική ανάπτυξη που συμβάλλει στο να εξετάζουν οι μαθητές κριτικά ζητήματα ισότητας, δικαιοσύνης, ανθρώπινα δικαιώματα αλλά και τις υποχρεώσεις τους, ως μελλοντικοί πολίτες της κοινωνίας. Έτσι, θα αποκτήσουν ικανότητες και δεξιότητες που θα τους καθιστούν ικανούς για ενεργό συμμετοχή στο κοινωνικοοικονομικό σκηνικό της κοινωνίας. Ακόμη, στην απόκτηση της πολιτισμικής ταυτότητας, με αποδοχή της διαφορετικότητας και της πολυφωνίας. Ως πρώτη οπωσδήποτε προτεραιότητα, επιδιώκεται η απόκτηση της ελληνικής ταυτότητας με σεβασμό στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας, αλλά και στην καλλιέργεια του πνεύματος αλληλεγγύης μεταξύ των μελλοντικών πολιτών.¹⁰⁷

Ειδικότερα, το βιβλίο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής του μαθητή της Ε' Δημοτικού, εισαγωγικά και μέσω των περιεχομένων του,¹⁰⁸ προσπαθεί να τονίσει τη μεγάλη σημασία που έχει η έννοια πολίτης. Το βιβλίο του δασκάλου δίνει τις κατευθύνσεις για τις έννοιες νομικού και πολιτικού περιεχομένου και προτείνει να

¹⁰⁷ Δ.Ε.Π.Π.Σ., σελ. 230

¹⁰⁸ Βιβλίο μαθητή, σελ. 5

διδασκούν στους μαθητές, βασιζόμενες στη συμμετοχικότητα και τις βιωματικές τους δραστηριότητες των μαθητών.¹⁰⁹ Αναλυτικότερα:

- Στο α' κεφάλαιο («Είμαστε όλοι πολίτες») παρουσιάζονται οι έννοιες: πολίτης, ιθαγένεια, έθνος – κράτος, πολιτογράφηση με σκοπό να κατανοήσουν οι μαθητές την έννοια του πολίτη, που συνδέεται με την έννοια της ιθαγένειας, να αντιληφθούν την έννοια του έθνους – κράτους καθώς και τη θέση που αυτή κατέχει στην τοπική, ευρωπαϊκή αλλά και στην παγκόσμια κοινότητα.
- Στο β' κεφάλαιο («Έχουμε δικαιώματα και υποχρεώσεις»), οι μαθητές διδάσκονται για τα δικαιώματα του παιδιού και γενικότερα για τα δικαιώματα του ανθρώπου, με βάση τη σύμβαση και την Οικουμενική Διακήρυξη του Ο.Η.Ε, αλλά και για τα δικαιώματα του Έλληνα πολίτη, που προφυλάσσονται από το Σύνταγμα της Ελλάδος (ατομικά, κοινωνικά, πολιτικά).
- Στο γ' κεφάλαιο («Ζούμε στη Δημοκρατία») διδάσκεται το πολίτευμα της χώρας των εκπαιδευομένων και πως λειτουργεί το κοινοβούλιο της χώρας τους, με αντικειμενικό σκοπό να εννοήσουν οι μαθητευόμενοι τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας, όχι μόνο στη χώρα τους αλλά και στην καθημερινότητά τους.
- Το τελευταίο κεφάλαιο («Συμμετέχουμε στη λήψη αποφάσεων») αναφέρεται στην έννοια και στο ρόλο που θα διαδραματίσει ο ενεργός πολίτης σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Στο βιβλίο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής του μαθητή της ΣΤ' Δημοτικού, επίκεντρο είναι το άτομο σε σχέση με την κοινωνία, την πολιτεία, την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη διεθνή κοινότητα. Έτσι:

- Στο α' κεφάλαιο («Το άτομο και η κοινωνία») οι μαθητές διδάσκονται για τους θεσμούς της οικογένειας, της εκπαίδευσης, της θρησκείας, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ώστε μέσω των δραστηριοτήτων που προσφέρονται στο βιβλίο, να αναρωτηθούν για το ρόλο των δημοκρατικών αξιών σε αυτούς τους θεσμούς.

¹⁰⁹ Βιβλίο δασκάλου, σελ. 11-12

- Στο β' κεφάλαιο («Το άτομο και η πολιτεία») εισάγονται οι έννοιες: κράτος και οι μορφές εξουσίας του κράτους, το πολίτευμα και τα είδη του, δίνοντας βαρύτητα στο πολίτευμα της χώρας τους. Σημαντικός χρόνος αφιερώνεται στο Σύνταγμα της Ελλάδος, που κατοχυρώνει τα δικαιώματα, αλλά και τις υποχρεώσεις των πολιτών έναντι του κράτους. Δεν παραλείπεται ακόμη και ο ρόλος των Μ.Μ.Ε., στη δημοκρατική διακυβέρνηση της χώρας.
- Το γ' κεφάλαιο («Το άτομο και η Ευρωπαϊκή Ένωση») εισάγει την έννοια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τους θεσμούς της και την ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη, γνωρίζοντας τα αντίστοιχα δικαιώματα και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις του, εφόσον η Ελλάδα είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Το τελευταίο κεφάλαιο («Το άτομο και η διεθνής κοινότητα») θέτει κεντρικό άξονα τη σχέση του ατόμου μέσα στη διεθνή κοινότητα, την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων (ρύπανση περιβάλλοντος κ.α.) και την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, με ιδιαίτερη αναφορά στα δικαιώματα του παιδιού.

Κάνοντας έναν κριτικό απολογισμό των δύο τελευταίων μέχρι τώρα ενοτήτων,¹¹⁰ διαπιστώνεται ότι δίνονται οι απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε εκείνοι που λαβαίνουν μέρος στη διδασκαλία του προαναφερθέντος γνωστικού αντικειμένου να μπορούν να εξετάσουν και να αναλύσουν τις έννοιες της δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη υπό διαφορετικό και ενδιαφέρον πρίσμα. Σκόπελος στην όλη προσπάθεια αποτελεί ο καθορισμένος χρόνος διδασκαλίας του μαθήματος, που προβλέπεται από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και στο ότι εκπαιδευτικοί και εκπαιδευόμενοι δεν μπορούν να προσεγγίσουν αυτό το γνωστικό αντικείμενο με τον τρόπο που τους προτείνεται ή δεν θέλουν να πραγματοποιηθεί το μάθημα μέσα από μια διαφορετική θεώρηση, διότι θεωρούν ότι πρέπει να δοθεί έμφαση σε άλλα σπουδαιότερα γνωστικά αντικείμενα που περιλαμβάνονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.¹¹¹

¹¹⁰ Βλ. ενότητες 2.2.1. και 2.2.2.

¹¹¹ Καλογιαννάκη, Π. (2003). Πολιτική κοινωνικοποίηση και σχολείο. Στο Α. Καζαμιάς & Λ. Πετρονικολός, (επιμ.), Παιδεία και πολίτης: η παιδεία του πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του κόσμου. Αθήνα: Ατραπός

Κατά συνέπεια γίνεται μόνο θεωρητική προσέγγιση των εννοιών που αναφέρονται στο σχολικό εγχειρίδιο, χωρίς αυτές να συνδέονται βιωματικά με την καθημερινότητα και τις προσλαμβάνουσες των μαθητών, αλλά και χωρίς να αναδεικνύονται οι αντιξοότητες που αποτελούν εμπόδιο στο να πραγματοποιηθούν οι αξίες που προωθεί το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο.¹¹²

2.2.3. Μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση για τη δημοκρατική ιδιότητα του Πολίτη

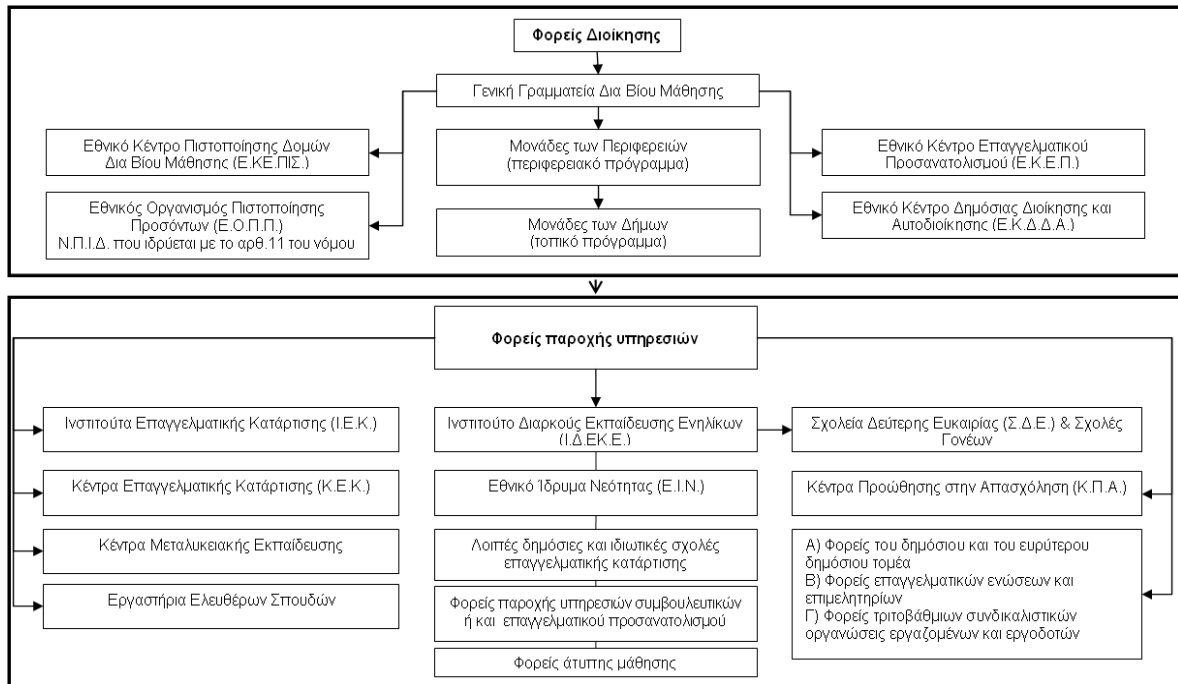
Η τυπική εκπαίδευση δεν μπορεί να συνεισφέρει ως μοναδικός παράγοντας, ώστε να προάγει τις δημοκρατικές αξίες και να ενισχύσει την ιδιότητα του πολίτη. Ο λόγος δεν είναι άλλος από το γεγονός ότι η τυπική εκπαίδευση είναι ένα μέρος του συνόλου της μάθησης, το οποίο αποτελείται και από την μη τυπική και άτυπη μάθηση. Έτσι λοιπόν είναι σημαντικό στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης, η τυπική εκπαίδευση να συμπράττει με τις υπόλοιπες μορφές μάθησης.¹¹³ Με άλλα λόγια, για να αναδειχθούν οι δημοκρατικές αξίες και να ενισχυθεί η ιδιότητα του πολίτη, θα πρέπει η τυπική εκπαίδευση να συμπράττει με τους φορείς της μη τυπικής και άτυπης μάθησης δια μέσου της δια βίου μάθησης, σύμφωνα πάντα με τις τρέχουσες κοινωνικές και πολιτικές επιταγές.

Γενικός ενορχηστρωτής των προγραμμάτων της δια βίου μάθησης στην Ελλάδα είναι η Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, η οποία δια μέσου του Ινστιτούτου Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων ασκεί εκπαιδευτική πολιτική. Το Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων επιβλέπει φορείς της μη τυπικής εκπαίδευσης, αρκετά από τα μαθήματα των οποίων συνδέονται με την προώθηση της δημοκρατίας και την ενδυνάμωση της ιδιότητας του πολίτη. (Βλ. εικόνα 1)

¹¹² Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (2005). Η δημοκρατία, ο πολίτης και οι άλλοι. Αθήνα: Gutenberg

¹¹³ Day, c. (2003). Η εξέλιξη των εκπαιδευτικών: οι προκλήσεις της δια βίου μάθησης. Αθήνα: Τυπωθήτω

ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ
(ν.3879/2010)

Εικόνα 1: Εθνικό Δίκτυο Δια Βίου Μάθησης

Σε αυτό το σημείο της παρούσας εργασίας θεωρείται σημαντικό να εξεταστεί κατά πόσο τα προγράμματα που προσφέρονται μέσω αυτών των φορέων, αποσκοπούν στην ενεργό συμμετοχή του πολίτη στα δημόσια κοινά και κατά πόσο συμβάλλουν στην ενίσχυση των δημοκρατικών αξιών του.

Τέτοιου είδους φορείς είναι οι ακόλουθοι:

Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας,¹¹⁴ τα οποία απευθύνονται σε πολίτες από 18 χρονών και πάνω, δίνοντάς τους την ευκαιρία να τελειώσουν την εννιάχρονη υποχρεωτική φοίτησή τους στην τυπική εκπαίδευση για να ενσωματωθούν αρμονικά στο πλαίσιο του κοινωνικού και επαγγελματικού συνόλου. Για τη δημιουργία του συγκεκριμένου φορέα είχε γίνει αναφορά στα πλαίσια τη Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη Λευκή Βίβλο.¹¹⁵ Σκοπός του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας είναι οι μαθητές να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες που έχουν σχέση με την ανάγνωση και γραφή της ελληνικής γλώσσας αλλά και της αγγλικής, με τα μαθηματικά, την πληροφορική, την

¹¹⁴ <http://www.alfavita.gr/egiklio/egiklio17.php>

¹¹⁵ «Η ιδέα είναι απλή: να προσφερθούν στους νέους που έχουν αποκλειστεί από το εκπαιδευτικό σύστημα, ή που φαίνεται ότι θα αποκλειστούν, οι καλύτερες δυνατές καταρτίσεις και καλύτερη πλαισίωση για να τους ξαναδοθεί αυτοπεποίθηση». Ευρωπαϊκή Επιτροπή-Λευκό Βιβλίο, 1996:67

κοινωνική και περιβαλλοντική εκπαίδευση, τις φυσικές επιστήμες και την αισθητική αγωγή. Εκτός των ανωτέρω, σε μάθημα (Κοινωνική Εκπαίδευση) του προγράμματος σπουδών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας περιλαμβάνεται ένα κεφάλαιο το οποίο συνδέεται με την Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Σε αυτό το κεφάλαιο αναμένεται οι μαθητές να αναπτύξουν τις δεξιότητες εκείνες που θα τους βοηθήσουν να καταστούν δραστήριοι και ικανοί πολίτες, για να διαχειριστούν τα κοινά της σύγχρονης κοινωνίας στην οποία ζουν.

Τα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων¹¹⁶ αποτείνονται σε πολίτες άνω των 18 ετών. Σε αυτό το φορέα δε λαμβάνεται υπόψη το προγενέστερο ποσοστό γνώσεων ή δεξιοτήτων των μαθητών. Παρέχονται προγράμματα με διαφορετικό και πλούσιο υλικό. Σκοπός αυτών είναι οι πολίτες να αποκομίσουν τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες ή να εξελίξουν τις ήδη αποκτημένες γνώσεις και δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στο επαγγελματικό σύνολο, αλλά και θα τους βοηθήσει να υιοθετήσουν μια πιο ενσυνείδητη και κριτική στάση ως πολίτες. Όπως γίνεται αντιληπτό, πολλά από τα ανωτέρω προγράμματα συνδέονται άρρηκτα και με την προώθηση των δημοκρατικών αξιών και την ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη. Συγκεκριμένα, το σημαντικότερο θέμα αυτών είναι τα δικαιώματα αλλά και οι υποχρεώσεις ενός ενεργού πολίτη του ελληνικού κράτους και συνάμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης,¹¹⁷ είναι αυτοτελείς δημόσιες υπηρεσίες νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, οι οποίες οργανώνουν και παρέχουν τα επιμορφωτικά τους προγράμματα σε κάθε νομό της χώρας. Στα επιμορφωτικά προγράμματα τους εμπεριέχουν ποικίλες θεματικές περιοχές ανάμεσα στις οποίες και η Αγωγή του Πολίτη, η οποία συνδέεται με τις έννοιες που πραγματεύεται η ανά χείρας εργασία. Σκοπός αυτής της θεματικής περιοχής είναι να προάγει την ενεργό συμμετοχή των πολιτών σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία.

Κλείνοντας την παρούσα ενότητα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ένας από τους στόχους που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Ένωση για την εκπαίδευση των πολιτών μέσω της δια βίου μάθησης, είναι οι πολίτες να εξελιχθούν πνευματικά, κοινωνικά και επαγγελματικά, καθώς και να συμμετέχουν ενεργά στο πολιτικοκοινωνικό στερέωμα

¹¹⁶ <http://kee.ideke.edu.gr/?p=programs>

¹¹⁷ <http://www.gsae.edu.gr/index.php/nele>

της πολιτείας τους. Παρόλα αυτά παρατηρείται, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο να μην επιδοτεί αυτούς τους φορείς σε προγράμματα που προάγουν όλα όσα προαναφέρθηκαν. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια και ειδικότερα για τη χώρα μας να μην πραγματοποιούνται τέτοιου είδους προγράμματα στο βαθμό και στην ένταση που πρέπει. Αυτό συμβαίνει, διότι το ελληνικό κράτος στηρίζει την ανάπτυξη των προγραμμάτων που υλοποιούνται στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης αποκλειστικά με χρήματα που πηγάζουν από τα ευρωπαϊκά κονδύλια.¹¹⁸

¹¹⁸ Χαραλάμπους, Δ. (2007). Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

3^ο Μέρος: Μεθοδολογικό πλαίσιο

3.1. Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθούν ως μελέτη περίπτωσης οι απόψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Ν. Αρκαδίας, με σκοπό να αναδειχθεί κατά πόσο αυτός ο φορέας της Δια Βίου Μάθησης συμβάλλει στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών και στην ενίσχυση της ιδιότητας των μαθητών, ως πολίτες μιας σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας.

Αναλυτικότερα, τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας είναι τα ακόλουθα:

1. Ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας ως προς τη Δια Βίου Μάθηση;
2. Συνδέονται τα στοιχεία του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης με τις δημοκρατικές αξίες και την ιδιότητα του πολίτη;
3. Εφαρμόζει το ίδιο το πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης βασικές δημοκρατικές αρχές;
4. Επέρχεται βελτίωση στη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συμμετοχής στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης;
5. Αποδίδεται η ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένες μεθόδους και παράγοντες που συνδέονται με τη Δια Βίου Μάθηση;

3.2. Δείγμα έρευνας

Η έννοια της λέξης δείγμα έχει σχέση με τον αριθμό των ατόμων που συμμετέχουν στην έρευνα. Δηλαδή, το δείγμα είναι το μέρος ενός συνόλου στο οποίο διεξάγεται η έρευνα. Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται από 15 μαθητές του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Ν. Αρκαδίας. Στους μαθητές που συμμετείχαν στην έρευνα οικειοθελώς, δόθηκε πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης η κατάλληλη ενημέρωση για το θέμα και το σκοπό της έρευνας, καθώς και η διασφάλιση ότι θα τηρηθεί η ανωνυμία.

Ως μέθοδος δειγματοληψίας επιλέχθηκε η σκόπιμη δειγματοληψία (purposive sampling). Το είδος αυτό της δειγματοληψίας επιτρέπει στην ερευνήτρια να επιλέξει σκόπιμα το δείγμα που πιστεύει ότι έχει το κατάλληλο πνευματικό/μορφωτικό

επίπεδο και τη διάθεση να απαντήσει ολόπλευρα και εις βάθος κάθε ερευνητική ερώτηση κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

Πίνακας 1. Το σύνολο του δείγματος ανά φύλο και ηλικία

Ηλικιακές ομάδες	Άντρες	Γυναίκες
20-30	1	3
31-40	0	3
41-50	3	4
51-60	1	0
Σύνολο	5	10

Από το σύνολο του δείγματος, το οποίο είναι όλοι οι μαθητές του σχολείου δεύτερης ευκαιρίας, οι 5 μαθητές είναι άνδρες από τους οποίους ο ένας ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία 20-30 ετών, 3 μεταξύ 41-50 ετών και ένας στην ηλικιακή κατηγορία των 51-60 ετών. Από την άλλη πλευρά, οι γυναίκες είναι διπλάσιες από τους άνδρες. Από τις δέκα οι τρεις ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 20-30, άλλες τρεις μεταξύ 31-40 και τέσσερις μεταξύ 41-50.

Πίνακας 2. Βασική υποχρεωτική εκπαίδευση που έχει ολοκληρωθεί πριν τη φοίτηση στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ανά φύλο.

Βασική υποχρεωτική εκπαίδευση	Άντρες	Γυναίκες
Δημοτικό	3	1
Γυμνάσιο (Α'-Β')	2	9
Σύνολο	5	10

Από τον παραπάνω πίνακα διαφαίνεται ότι οι 9 στις 10 γυναίκες έχουν ολοκληρώσει τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, εκ των οποίων οι 5 έχουν ολοκληρώσει την Α' Γυμνασίου και οι 4 έχουν ολοκληρώσει και τη Β' Γυμνασίου. Μόνο μία γυναίκα έχει τελειώσει το Δημοτικό. Από την άλλη πλευρά στους άνδρες μαθητές, οι 3 έχουν αποφοιτήσει από το δημοτικό και οι άλλοι 2 έχουν ολοκληρώσει

τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, εκ των οποίων ο ένας την Α' Γυμνασίου και ο δεύτερος τη Β' Γυμνασίου.

Πίνακας 3. Κύκλος παρακολούθησης μαθημάτων στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ανά φύλο.

Κύκλος παρακολούθησης μαθημάτων στο Σ.Δ.Ε.	Άντρες	Γυναίκες
Α' Κύκλος	0	0
Β' Κύκλος	5	10
Σύνολο	5	10

Από τον παραπάνω πίνακα παρατηρείται ότι όλοι οι μαθητές έχουν ολοκληρώσει με επιτυχία τον Α' Κύκλο της εκπαίδευσής τους στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας και παρακολουθούν ήδη το Β' Κύκλο, όπου όταν τον ολοκληρώσουν θα τους δοθεί το απολυτήριο του Γυμνασίου.

Πίνακας 4. Δημογραφικά στοιχεία ανά φύλο, επάγγελμα, οικογενειακή κατάσταση, ιθαγένεια και υπηκοότητα.

Μαθητές/τριες	Φύλο	Επάγγελμα	Οικογενειακή κατάσταση	Ιθαγένεια και υπηκοότητα
M1	Γυναίκα	Καθαρίστρια	Άγαμη	Ελληνική
M2	Γυναίκα	Άνεργη	Έγγαμη	Ελληνική
M3	Γυναίκα	Άνεργη	Έγγαμη	Ελληνική
M4	Γυναίκα	Άνεργη	Έγγαμη	Ελληνική
M5	Γυναίκα	Υπάλληλος σε ταβέρνα	Άγαμη	Ελληνική
M6	Γυναίκα	Κομμώτρια	Άγαμη	Ελληνική
M7	Γυναίκα	Άνεργη	Έγγαμη	Ελληνική
M8	Άνδρας	Μηχανικός αυτοκινήτων	Έγγαμος	Ελληνική
M9	Άνδρας	Υπάλληλος σε εταιρεία	Έγγαμος	Ελληνική

αναψυκτικών				
M10	Άνδρας	Υπάλληλος ΔΕΗ	Έγγαμος	Ελληνική
M11	Γυναίκα	Κλητήρας Α/θμιας Εκπ/σης	Έγγαμη	Ελληνική
M12	Άνδρας	Σερβιτόρος σε καφετέρια	Άγαμος	Αλβανική-Ελληνική
M13	Άνδρας	Υπάλληλος ΔΕΗ	Έγγαμος	Ελληνική
M14	Γυναίκα	Άνεργη	Έγγαμη	Αλβανική-Ελληνική
M15	Γυναίκα	Άνεργη	Έγγαμη	Βουλγαρική- Ελληνική

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα γίνεται αντιληπτό ότι από τις 10 μαθήτριες του δείγματος οι 6 είναι παντρεμένες, χωρίς επαγγελματική αποκατάσταση και οι 2 εξ αυτών έχουν ιθαγένεια Βουλγαρική και Αλβανική αντίστοιχα και υπηκοότητα Ελληνική. Οι άλλες 4 μαθήτριες εργάζονται κυρίως σε χειρονακτικά πόστα εκ των οποίων μόνο μία είναι παντρεμένη.

Από την άλλη πλευρά οι άνδρες-μαθητές του δείγματος και οι 5 εργάζονται ως υπάλληλοι σε ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις, εκ των οποίων μόνο ένας δεν είναι παντρεμένος και έχει ιθαγένεια-υπηκοότητα κατ' αντιστοιχία Αλβανική-Ελληνική.

3.3. Μέθοδος έρευνας και ερευνητικό εργαλείο

Στην ανά χείρας έρευνα επιλέχθηκε να ακολουθηθεί η ποιοτική μέθοδος. Η επιλογή αυτής της μεθόδου κρίθηκε κατάλληλη, διότι προσφέρει φυσική εξέλιξη της συζήτησης και δεν κατευθύνεται σε μεγάλο βαθμό από την ερευνήτρια.¹¹⁹ Το γεγονός αυτό δίνει τη δυνατότητα στην ερευνήτρια να εισχωρήσει στην προσωπικότητα των συμμετεχόντων και να αντιληφθεί τις επιδράσεις που τους έχουν ασκηθεί από το περιβάλλον τους (π.χ. κοινωνικό, οικογενειακό, σχολικό κ.α.).¹²⁰ Τέλος, παρέχει στην ερευνήτρια την ευκαιρία να εμβαθύνει στα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων.¹²¹

Προκειμένου να συλλεχθούν τα δεδομένα της έρευνας, χρησιμοποιήθηκε ως ερευνητικό εργαλείο η ημιδομημένη συνέντευξη, με σκοπό τη λήψη πληροφοριών που έχουν σχέση με το θέμα που πραγματεύεται η έρευνα.¹²² Αυτό το ερευνητικό εργαλείο βοηθά την ερευνήτρια να παρεισφρήσει στο μυαλό του δείγματος και να καταδείξει τις γνώσεις, τις αξίες, τις απόψεις και τις αντιλήψεις του.

Οι συνεντεύξεις θα πραγματοποιούνταν στο χώρο του σχολείου (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Ν. Αρκαδίας), όπου η ερευνήτρια θα συναντούσε ατομικά τον κάθε έναν εκ των συμμετεχόντων, σε ημέρα και ώρα που είχε προηγουμένως συμφωνηθεί μεταξύ τους. Αυτό θα βοηθούσε να νιώσει ο συνεντευξιαζόμενος σε οικείο περιβάλλον, για να μπορέσει να εκφραστεί ελεύθερα και με ευκρίνεια κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις θα γίνουν βάση ενός πρωτοκόλλου ανοιχτών ερωτήσεων και όπου θα κρίνεται απαραίτητο, θα τους δοθούν διευκρινιστικές ερωτήσεις.

Το πρωτόκολλο συνέντευξης σχεδιάστηκε από την ερευνήτρια, προκειμένου να μπορέσει να δομήσει κατάλληλα τις πληροφορίες που θα συνέλεγε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα για κάθε ερευνητικό ερώτημα. Παρακάτω απεικονίζεται το πρωτόκολλο συνέντευξης που αποτελείται από 18 ερωτήσεις. Για κάθε ερευνητικό ερώτημα διατυπώνονται διαφορετικές ερωτήσεις.

¹¹⁹ Lincoln & Guba, 1985

¹²⁰ Παπαγεωργίου, 1988:9-10

¹²¹ Geertz, 1973

¹²² Cohen & Manion, 1992:307-308

Εικόνα 1. Άξονες ερευνητικών ερωτημάτων

1^ο ερευνητικό ερώτημα: Ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας ως προς τη Δια Βίου Μάθηση;

- Πώς θα ορίζατε τη Δια Βίου Μάθηση;
- Ποιος είναι ο λόγος για τον οποίο επιλέξατε να συμμετάσχετε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα δια βίου μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας/Σ.Δ.Ε.);
- Με ποιούς άλλους τρόπους επιδιώκετε να μορφώνεστε συνέχεια;
- Τι προσδοκάτε από τη συμμετοχή σας στο πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης (Σ.Δ.Ε.);

2^ο ερευνητικό ερώτημα: Συνδέονται τα στοιχεία του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης με τις δημοκρατικές αξίες και την ιδιότητα του πολίτη;

- Θεωρείτε ότι το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας ως φορέας δια βίου μάθησης βοηθά στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας που προωθεί τη δημοκρατία; Εάν ναι, αναφέρετε με ποιον τρόπο συμβαίνει αυτό;
- Υπήρχαν συγκεκριμένα μαθήματα ή στοιχεία της εκπαίδευσης που έχετε λάβει μέχρι στιγμής τα οποία προωθούν τις δημοκρατικές αρχές ή ενισχύουν την ιδιότητά σας ως πολίτη; Εάν ναι, ποια είναι αυτά και με ποιον τρόπο θεωρείτε ότι συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση;
- Με ποιον τρόπο ο φορέας της δια βίου μάθησης (Σ.Δ.Ε) συμβάλλει στην ενδυνάμωση των κοινωνικο-πολιτικών σας γνώσεων και των δημοκρατικών αξιών;

3^ο ερευνητικό ερώτημα: Εφαρμόζει το ίδιο το πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης βασικές δημοκρατικές αρχές;

- Εφαρμόζονται οι δημοκρατικές αρχές κατά τη διεξαγωγή του προγράμματος Δια Βίου Μάθησης; Εάν ναι, ποιες αρχές είναι αυτές; Αναφέρετε χαρακτηριστικά παραδείγματα.
- Ποια στοιχεία/χαρακτηριστικά του προγράμματος ή του εκπαιδευτή θεωρείτε ότι ενισχύουν την ιδιότητά σας ως πολίτη;
- Φέρει το πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης που παρακολουθείτε ένα χαρακτήρα δημοκρατικό; Εάν ναι, ποια στοιχεία είναι αυτά που του αποδίδουν αυτή την ποιότητα (τη δημοκρατική);

4^ο ερευνητικό ερώτημα: Επέρχεται βελτίωση στη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συμμετοχής στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης;

- Ποια είναι τα βασικά στοιχεία του χαρακτήρα σας ή της συμπεριφοράς σας ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας, που θεωρείτε ότι υφίστανται μεταβολή ή/και βελτίωση μέσω της εκπαίδευσης;
- Υπάρχουν πτυχές της Δια Βίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) που ενδυναμώνουν τη συμμετοχική σας ικανότητα και την κριτική σας σκέψη; Εάν ναι, ποιες είναι αυτές οι πτυχές και με ποιο τρόπο επιτυγχάνεται η ενδυνάμωση;
- Διαφοροποιείται η συμμετοχή σας στα πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα κατόπιν παρακολούθησης του προγράμματος Δια Βίου Μάθησης (Σ.Δ.Ε.); Με ποιον τρόπο θεωρείτε ότι συνέβαλε σε μια τέτοια αλλαγή;
- Ποιες είναι οι δεξιότητες που πιστεύετε ότι αποκτάτε μέσω της συμμετοχής σας στο συγκεκριμένο πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης (Σ.Δ.Ε.) σε σχέση με την ιδιότητα του υπεύθυνου και ενεργού πολίτη της κοινωνίας;
- Μέσω της συμμετοχής σας σε ποιες δράσεις/δραστηριότητες πιστεύετε ότι ενισχύετε την ιδιότητά σας ως ενεργού και υπεύθυνου πολίτη;

5^ο ερευνητικό ερώτημα: Αποδίδεται η ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένες μεθόδους και παράγοντες που συνδέονται με τη Δια Βίου Μάθηση;

- Ποιες μέθοδοι διδασκαλίας θα μπορούσαν να ενδυναμώσουν τον δημοκρατικό χαρακτήρα του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης ενθαρρύνοντας την ενεργό και υπεύθυνη συμμετοχή των εκπαιδευόμενων στα κοινά;
- Ποιοι παράγοντες κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής σας λειτούργησαν ενισχυτικά ως πηγή μάθησης, σε σχέση με τα κοινωνικο-πολιτικά ζητήματα και τις ιδιότητες του ενεργού και υπεύθυνου πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας;
- Ποια στοιχεία πιστεύετε ότι θα χρειαζόταν να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης, προκειμένου να συμβάλουν στην αποτελεσματική αγωγή του πολίτη;

3.4. Διαδικασία έρευνας

Για να θεωρείται επιτυχημένη μία έρευνα, θα πρέπει να συνάδει με τα ζητήματα δεοντολογίας, όπως της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας. Η εγκυρότητα σχετίζεται κατά κύριο λόγο με την όσο το δυνατόν ακριβή παρουσίαση των απόψεων που διαπραγματεύεται η εν λόγω έρευνα, ενώ η αξιοπιστία σχετίζεται με τη διαπίστωση όμοιων αποτελεσμάτων σε έρευνες, που επαναλαμβάνονται στο ίδιο μοτίβο συνθηκών, ώστε τα ευρήματα να μπορέσουν να έχουν γενικευμένη ισχύ.¹²³

Στην εν λόγω έρευνα, για να διασφαλιστούν τα δεοντολογικά θέματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας εφαρμόστηκε: η εμπιστοσύνη, η εχεμύθεια, η ελεύθερη συγκατάθεση και η αποφυγή εξαπάτησης.

Έτσι, αφού συντάχθηκε το πρωτόκολλο συνέντευξης, η έρευνα διεξήχθη δοκιμαστικά και σε περιορισμένο δείγμα μαθητών του Α' κύκλου σπουδών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας (έχοντας πάρει την προφορική άδεια από τη Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης & Νέας Γενιάς και σε συνεννόηση με το Διευθυντή του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας), προκειμένου να εντοπιστούν οι όποιες τυχόν παραλείψεις στους άξονες των ερωτήσεων της συνέντευξης. Σε περίπτωση διαπίστωσης σφάλματος η ερευνήτρια διόρθωνε τους άξονες ερωτήσεων της συνέντευξης, κάνοντας αναδιατύπωση.

Έπειτα από αυτά η ερευνήτρια συναντήθηκε με το δείγμα της έρευνας (μαθητές Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας), αφού είχε πάρει και τυπικά τη γραπτή άδεια για τη διεξαγωγή της έρευνας από την προϊσταμένη του Τμήματος Σπουδών Προγραμμάτων & Οργάνωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης & Νέας Γενιάς, Διεύθυνση Δια Βίου Μάθησης – Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπου και κοινοποιήθηκε προς γνωστοποίηση στο Διευθυντή του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας. Στη συνέχεια προσέγγισε τους μαθητές στο χώρο του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας και με ευγένεια τους πρότεινε, αφού πρώτα τους εξήγησε το σκοπό της έρευνας και ότι η συμμετοχή τους σε αυτή θα είναι ανώνυμη, να συμμετέχουν ως συνεντευξιαζόμενοι στην έρευνα, αφιερώνοντας λίγο χρόνο κατά τη διάρκεια λειτουργίας των μαθημάτων τους στο σχολείο. Οι περισσότεροι ανταποκρίθηκαν με θέρμη, έδειξαν τεράστιο ενδιαφέρον συμμετοχής και φιλικό προφίλ κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας.

¹²³ Bird et al., 1999:55

Όλες οι συνεντεύξεις έγιναν από την ερευνήτρια με έναν κάθε φορά συνεντευξιαζόμενο, ώστε οι συμμετέχοντες να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους και να μην επηρεαστούν από τις απόψεις ενός άλλου συμμετέχοντα μαθητή. Η ερευνήτρια φρόντισε να διατυπώνει τις ερωτήσεις χωρίς να δίνει την εντύπωση ότι ο/η ερωτώμενος/η απάντησε σωστά ή λάθος, να σχολιάζει ή να διατυπώνει τις δικές της κρίσεις και απόψεις.

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι απαντήσεις των ερωτώμενων μαγνητοφωνήθηκαν. Ο λόγος που επιλέχθηκε να μαγνητοφωνηθούν οι συζητήσεις ήταν για να καταγραφούν με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια τα δεδομένα που θα συλλέγονταν έπειτα. Ακολούθησε απομαγνητοφώνηση του συνόλου των συνεντεύξεων και ακριβής καταγραφή των απαντήσεων που αντιστοιχούσαν στην κάθε ερώτηση, προκειμένου να είναι δυνατή η ανάλυση των δεδομένων και να εξαχθούν συμπεράσματα σε σχέση με τις ερευνητικές υποθέσεις που τέθηκαν εξ αρχής.

4^ο Μέρος: Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Στο 4^ο μέρος της παρούσας εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, αναλύοντάς τα σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν στο 3^ο μέρος. Για να επιτευχθεί το ανωτέρω, οι συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν απομαγνητοφωνήθηκαν για να μελετηθούν τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων και οργανώθηκαν υπό τη μορφή κειμένου, ώστε να διευκολυνθεί ο αναγνώστης να μελετήσει τα δεδομένα που συλλέγησαν από τη συγκεκριμένη έρευνα.

4.1.1. 1^{ος} ερευνητικός άξονας: Ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας ως προς τη Δια Βίου Μάθηση;

1^η ερώτηση: Πώς θα ορίζατε τη Δια Βίου Μάθηση;

Οι τέσσερις μαθητές (M2, M3, M4, M13) δεν γνωρίζουν τι είναι η Δια Βίου Μάθηση και κατά συνέπεια δεν μπορούν να δώσουν τον ορισμό της. Σε αντιδιαστολή οι υπόλοιποι έντεκα μαθητές γνωρίζουν τι είναι η Δια Βίου Μάθηση και με πολύ απλά λόγια έδωσαν εύστοχους ορισμούς. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι απαντήσεις τριών εκ των συμμετεχόντων.

M6: *«Η συνεχής επιμόρφωση και κατάρτιση ενός ανθρώπου σε όλους τους τομείς».*

M7: *«Ως ολόπλευρη μάθηση που πραγματοποιείται διαρκώς από διάφορες πηγές και φορείς».*

M8: *«Δια Βίου Μάθηση σημαίνει ότι πρέπει ο άνθρωπος να μαθαίνει συνέχεια γιατί η εποχή μας ξεπερνάει».*

2^η ερώτηση: Ποιος είναι ο λόγος για τον οποίο επιλέξατε να συμμετάσχετε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας);

Σε αυτή την ερώτηση, εννέα στους δεκαπέντε μαθητές (M1, M2, M4, M8, M9, M10, M11, M12, M13) απάντησαν πως επέλεξαν να συμμετάσχουν σε πρόγραμμα της Δια Βίου Μάθησης και να πάρουν το απολυτήριο για τρεις κυρίως λόγους: 1. Για εύρεση εργασίας 2. Προαγωγή στην ήδη υπάρχουσα εργασία 3. Αύξηση του εισοδήματός τους. Οι υπόλοιποι έξι (M3, M5, M6, M7, M14, M15) δήλωσαν χαρακτηριστικά ότι συμμετείχαν στο πρόγραμμα για να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους, να αναπτύξουν δεξιότητες και ικανότητες που θα τους βοηθήσουν

ψυχολογικά να αισθάνονται περήφανοι για τον εαυτό τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι παρακάτω απαντήσεις των μαθητών.

M3: *«Επέλεξα να έρθω στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, για να αποκτήσω γνώσεις, να πάρω το απολυτήριο και να μην αισθάνομαι άσχημα απέναντι στα παιδιά μου».*

M5: *«Ένιωθα κατώτερη στις συναναστροφές μου, στις παρέες μου και ήθελα να κάνω κάτι για να νιώθω περήφανη για τον εαυτό μου, έχοντας το απολυτήριο στο χέρι μου».*

M15: *«Να αποκτήσω κοινωνικές δεξιότητες».*

Ιδιαίτερη είναι η απάντηση της M6, η οποία θεωρεί πως η συμμετοχή της σε πρόγραμμα της Δια Βίου Μάθησης τη βοηθά κοινωνικά και ότι αξιοποιεί τον ελεύθερο χρόνο της εμπλουτίζοντας τις γνώσεις της.

M6: *«Θεωρώ ότι θα με βοηθήσει τόσο επαγγελματικά όσο και κοινωνικά. Εμπλουτίζω τις γνώσεις μου και αξιοποιώ τον ελεύθερο χρόνο μου δημιουργικά».*

3^η ερώτηση: Με ποιους άλλους τρόπους επιδιώκετε να μορφώνεστε συνέχεια;

Από τα δεδομένα της έρευνας προκύπτει ότι πέντε στους δεκαπέντε μαθητές (M3, M4, M8, M10, M13) θεωρούν ότι μόνο μέσω των φορέων της Δια Βίου Μάθησης μπορεί να τους πιστοποιηθεί έγκυρη μόρφωση και αυτή την πιστοποίηση μπορούν να τη χρησιμοποιήσουν στη δουλειά τους ή για να βρουν δουλειά.

M3: *«Δεν ξέρω άλλο τρόπο με τον οποίο να μπορέσω να μορφωθώ. Νομίζω ότι το σχολείο είναι ο μοναδικός φορέας που μπορεί να σου παρέχει τη μόρφωση».*

M4: *«Μόνο με το Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας που είναι φορέας της Δια Βίου Μάθησης μου παρέχεται μόρφωση που εγώ χρειάζομαι για να βρω εργασία».*

M13: *«Μόνο με το σχολείο γιατί σου δίνει ένα χαρτί που μπορείς να το χρησιμοποιήσεις στη δουλειά».*

Οκτώ ερωτηθέντες (M1, M2, M6, M7, M9, M11, M12, M14) μαθητές σε αυτή την ερώτηση απάντησαν ότι επιδιώκουν τη συνεχή μόρφωσή τους διαβάζοντας βιβλία, εφημερίδες, πηγαίνοντας θέατρο, επισκέπτοντας μουσεία, γκαλερί, με τη χρήση διαδικτύου και με τη συναναστροφή τους με μορφωμένα άτομα.

Χαρακτηριστικές είναι οι απαντήσεις των παρακάτω μαθητών, οι οποίοι δίνουν μια άλλη διάσταση στη διαρκή επιμόρφωση του ανθρώπου.

M9: *«Σίγουρα η τεχνολογία προχωράει και το ιντερνέτ είναι ένας τρόπος να επιδιώκεις τη συνεχή μόρφωση. Πολλές σελίδες στο ιντερνέτ προσφέρουν εξ αποστάσεως επιμορφωτικά προγράμματα πάνω στο αντικείμενο που εσύ ενδιαφέρεσαι».*

M11: *«Με σεμινάρια λίγων ή περισσότερων ωρών, με εκμάθηση ξένων γλωσσών, με συναναστροφή και συζήτηση με μορφωμένα άτομα».*

Μία μαθήτρια (M5) απάντησε ότι δεν έχει χρόνο λόγω εργασίας και οικογενειακών υποχρεώσεων να επιδιώκει με άλλο τρόπο τη συνεχή μόρφωσή της, ενώ αξιοσημείωτη είναι η απάντηση της M15, η οποία τονίζει τον οικονομικό παράγοντα της διαρκούς επιδίωξής της για μόρφωση.

M5: *«Λόγω του ότι εργάζομαι το πρωί δεν έχω πολύ χρόνο για να παρακολουθήσω κάποιο πρόγραμμα».*

M15: *«Δεν γνωρίζω άλλο τρόπο επιμόρφωσης που να παρέχεται έγκυρα και δωρεάν».*

4^η ερώτηση: Τι προσδοκάτε από τη συμμετοχή σας στο πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας);

Η προσδοκία τους από τη συμμετοχή τους σε ένα φορέα της Δια Βίου Μάθησης για τους τέσσερις μαθητές (M4, M5, M7, M9) είναι να αποκτήσουν γνώσεις ως εφόδιο για εύρεση εργασίας ή να γίνουν καλύτεροι στη δουλειά τους.

M5: *«Να αποκτήσω γνώσεις, οι οποίες θα μου αυξήσουν τις πιθανότητες για εύρεση εργασίας».*

M9: *«Να αποκτήσω γνώσεις στον τομέα της τεχνολογίας και κυρίως των Η/Υ. Με ενδιαφέρει λόγω της εργασίας μου».*

Από την άλλη πλευρά, εννέα μαθητές (M1, M6, M8, M10, M11, M12, M13, M14, M15) προσδοκούν να αποκτήσουν βασικές ικανότητες και δεξιότητες, που θα τους βοηθήσουν να σταθούν επάξια ως πολίτες αυτής της δημοκρατικής κοινωνίας.

M6: *«Να πάρω όσες περισσότερες χρήσιμες γνώσεις μπορώ. Να μάθω πράγματα που με ενδιαφέρουν και θα με βοηθήσουν να γίνω καλύτερος άνθρωπος».*

M8: «Το σχολείο περιμένω να μου δώσει τη μόρφωση, που τότε εξαιτίας των δύσκολων καταστάσεων εκείνης της εποχής εγώ δεν μπόρεσα να αποκτήσω. Η οικογένειά μου ήταν φτωχή κι έπρεπε κι εγώ να βοηθήσω από μικρός οικονομικά».

M12: «Να χειρίζομαι το γραπτό μου λόγο».

M14: «Να μάθω πράγματα που έχουν σχέση με το περιβάλλον».

Η προσδοκία όμως δύο μαθητριών (M2, M3) είναι πιο φιλόδοξη, δηλώνοντας ότι θέλουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης.

M3: «Να πάρω το απολυτήριό μου και να συνεχίσω τις σπουδές μου στο Λύκειο και αργότερα στο Πανεπιστήμιο».

4.1.2. 2^{ος} ερευνητικός άξονας: Συνδέονται τα στοιχεία του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης με τις δημοκρατικές αξίες και την ιδιότητα του πολίτη;

1^η ερώτηση: Θεωρείτε ότι το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ως φορέας Δια Βίου Μάθησης βοηθά στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας που προωθεί τη δημοκρατία; Εάν ναι, αναφέρετε με ποιον τρόπο συμβαίνει αυτό;

Το δείγμα της έρευνας σε αυτή την ερώτηση συμφώνησε απόλυτα ότι το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, ως φορέας Δια Βίου Μάθησης, διαμορφώνει και προωθεί μια δημοκρατική κουλτούρα. Παρατηρήθηκε πως οι απαντήσεις όλων των μαθητών ήταν κοινές όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας διαμορφώνει μια κουλτούρα που προωθεί τη δημοκρατία.

Αναλυτικότερα, ανέφεραν ότι ο συγκεκριμένος φορέας της Δια Βίου Μάθησης προωθεί τη δημοκρατική κουλτούρα, ενθαρρύνοντας τον ενεργό ρόλο απέναντι στη μάθηση, τη συμμετοχή σε θέματα που τους αφορούν μέσα από μαθητικά συμβούλια και τη δημοκρατική τους λύση, ότι αναπτύσσεται η κριτική τους σκέψη μέσα από τον προβληματισμό και τη διδασκαλία των μαθημάτων, με το να μην εκδηλώνονται παραβατικές συμπεριφορές κοινωνικού ρατσισμού και ξενοφοβίας, ότι τους αναπτύσσει την ενσυναίσθηση, τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη. Συγκεκριμένα τρεις μαθήτριες (M5, M6, M11) σχολίασαν ότι η Δια Βίου Μάθηση ως φορέας γενικότερα της παιδείας, προωθεί και στηρίζει τη

δημοκρατική κουλτούρα, αφού παρέχει ίσες ευκαιρίες για μάθηση προκειμένου οι μαθητές ως πολίτες να γίνουν ενημερωμένοι, μορφωμένοι και ενεργοί.

M5: *«Η παιδεία είναι από τους μεγαλύτερους παράγοντες στήριξης της δημοκρατίας. Η ιστορία έχει αποδείξει ότι ο μορφωμένος λαός είναι δημιουργικός, παραγωγικός, ανταγωνιστικός και δύσκολα κατακτιέται και υποδουλώνεται. Επομένως με τη δια βίου μάθηση παρέχονται ίσες ευκαιρίες ο λαός να βρίσκεται σε διαρκή επαγρύπνηση».*

M11: *«Στη δημοκρατία όλοι έχουν τις ίδιες ευκαιρίες. Η δια βίου μάθηση βοηθά αυτή η ευκαιρία να παραμένει για μακρύ χρονικό διάστημα».*

Επίσης τέσσερις μαθητές (M2, M4, M8, M12) ανέφεραν ότι στην αρχή της φοίτησής τους παρατηρήθηκε ότι ενώ ο φορέας της Δια Βίου Μάθησης, όντως φάνηκε να διαμορφώνει και να προωθεί τη δημοκρατική κουλτούρα, εν τούτοις οι ίδιοι δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν σε αυτό το νέο πλαίσιο, γιατί στο οικογενειακό, κοινωνικό και εργασιακό τους περιβάλλον δεν αποπνεόταν μια δημοκρατική αίσθηση. Για να προσαρμοστούν οι μαθητές, το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας σε συνεργασία με ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς και με τη συνδρομή βιωματικών δραστηριοτήτων κατάφερε να περάσει στους μαθητές ιδέες δημοκρατικής κουλτούρας.

M8: *«Άκου να δεις στην αρχή όταν ξεκινήσαμε είχαμε ένα θεματάκι με τα παιδιά. Ίσως το θέμα να είχε δημιουργηθεί λόγω της διαφοράς ηλικίας. Το θέμα ήταν λίγο ρατσιστικό μέχρι να γνωριστούμε και για πολύ καιρό υπήρχε γκρίνια, φαγωμάρα και κυρίως οι γυναίκες δημιουργούσαν καταστάσεις. Σε εκείνο το σημείο κάπου κι εγώ δυσανασχέτησα, γιατί ήθελα να παρακολουθήσω το μάθημα και ορισμένοι συμμαθητές μου μικρότερης ηλικίας έκαναν φασαρία και κορόιδευαν εμένα που ήθελα να μάθω, λέγοντας ότι τι τα θέλω αυτά σε αυτή την ηλικία. Επίσης οι συμμαθητές αυτοί έδειχναν να μη σέβονται ούτε τους καθηγητές. Αυτό γινόταν στην αρχή και πιστεύω ότι γινόταν επειδή δεν είχαμε δέσει ως ομάδα. Βέβαια το Σ.Δ.Ε. δεν το άφησε έτσι. Μας έφερε ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς και σε συνδυασμό με το μάθημα του Κοινωνικού Γραμματισμού και με δραστηριότητες όπως με τεστ, τι πρέπει ο καθένας να κάνει για να υπάρχει μια δημοκρατική ατμόσφαιρα στο σχολείο και να μην υπάρχουν άσχημες συμπεριφορές, όπως ο ρατσισμός ή η ξενοφοβία. Έπειτα από αυτά πήραμε μπρος και άρχισε να υπάρχει ένα κλίμα ενθάρρυνσης για συμμετοχή στο μάθημα, να*

σκεφτόμαστε, να προβληματιζόμαστε και να συζητάμε τα θέματα που μας αφορούν μέσα από το μαθητικό συμβούλιο και να τα λύνουμε δημοκρατικά».

M12: «Η δημοκρατική κουλτούρα που προωθεί το σχολείο βοηθά πάρα πολύ. Ειδικά όταν είχα πρωτοέρθει εγώ και οι συμμαθητές μου δε μπορούσαμε να προσαρμοστούμε γιατί δεν είχαμε μάθει έτσι δηλαδή να παρακολουθείς το μάθημα ή το συνομιλητή σου, να λες την άποψή σου, να βρεις λύση για ένα θέμα που υπάρχει στο σχολείο, να κατανοείς τη νοοτροπία του αλλοιού και να μη κολλάς στους συμμαθητές σου ετικέτες. Με τον καιρό και με τη βοήθεια σεμιναρίων από τους καθηγητές και τους κοινωνικούς λειτουργούς μάθαμε να συμπεριφερόμαστε βάση αυτής της δημοκρατικής ατμόσφαιρας η οποία μας βοηθά και στη ζωή μας και στην ψυχολογία μας».

2^η ερώτηση: Υπήρχαν συγκεκριμένα μαθήματα ή στοιχεία της εκπαίδευσης που έχετε λάβει μέχρι στιγμής, τα οποία προωθούν τις δημοκρατικές αρχές ή ενισχύουν την ιδιότητά σας ως πολίτη; Εάν ναι, ποια είναι αυτά και με ποιον τρόπο θεωρείτε ότι συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση;

Οι δύο στους δεκαπέντε μαθητές (M1, M11) απάντησαν πως η ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων της νεοελληνικής γλώσσας, η εκμάθηση ΤΠΕ και το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού συνέβαλε στο να μάθουν τις δημοκρατικές αρχές, όπως διάλογος, ισότητα, δικαιώματα/υποχρεώσεις, αλλά και να ενισχύσουν την ιδιότητά τους ως πολίτες με την ενεργή συμμετοχή σε κάθε είδους δραστηριότητες, κυρίως σχολικές.

M1: «Ενισχυτικό είναι το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής αλλά και η ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων της νεοελληνικής γλώσσας. Με τα παραπάνω επιτυγχάνεται ο διάλογος, η ενεργή συμμετοχή σε κάθε είδους δραστηριότητες και η ευαισθητοποίηση στις ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών».

M11: «Πολλά μαθήματα του σχολείου συνδέονται με κοινωνιολογικής φύσεως θέματα. Η γλώσσα, οι ΤΠΕ και ο Κοινωνικός Γραμματισμός. Αυτά τα μαθήματα προωθούν τις δημοκρατικές αρχές (κοινωνικές ανισότητες και εκπαίδευση)».

Άλλοι δύο μαθητές (M6, M7) υποστήριξαν πως όλα τα μαθήματα ήταν αρωγοί στο να γίνεται ο καθένας σωστός πολίτης, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό την υπευθυνότητα και την ευαισθητοποίησή τους ως πολίτες σε σχέση με τα κοινωνικά προβλήματα.

M7: *«Θεωρώ πως μέσα από την εκπαίδευση που παρέχεται καθένας γίνεται πιο «σωστός» πολίτης, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα αλλά και τις υποχρεώσεις του, πιο υπεύθυνος και πιο ευαισθητοποιημένος σε σχέση με κοινωνικά προβλήματα».*

Οι υπόλοιποι έντεκα μαθητές (M2, M3, M4, M5, M8, M9, M10, M12, M13, M14, M15) θεωρούν ότι το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού προωθεί τις δημοκρατικές αξίες και ενισχύει την ιδιότητά τους ως πολίτες. Οι τέσσερις από αυτούς (M2, M5, M8, M10) δηλώνουν πως με τη διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος, ήρθαν σε επαφή με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως πολίτες, ενώ οι εναπομείναντες μαθητές (M3, M4, M9, M12, M13, M14, M15) πιστεύουν ότι με το συγκεκριμένο μάθημα, μέσα από τις βιωματικές δραστηριότητες τους βοήθησε να έχουν εμπιστοσύνη τόσο στο συνάνθρωπο όσο και στις δικές τους δυνάμεις, να εκφράζονται ελεύθερα και ισότιμα σε ένα δημοκρατικό διάλογο, να ευαισθητοποιούνται σε κοινωνικά προβλήματα, αναλαμβάνοντας δράση με το να συμμετέχουν σε εθελοντικές δράσεις και συνεργαζόμενοι με συμπολίτες τους, χωρίς να τους αντιμετωπίζουν ρατσιστικά, βρίσκοντας μαζί τους λύσεις που χρειάζονται.

M2: *«Ναι, υπάρχει είναι η κοινωνική αγωγή. Μου αρέσει αυτό το μάθημα. Έχω μάθει πολλά πράγματα για την κοινωνία, τη δημοκρατία, τον πολίτη, τα πολιτικά, έμαθα τα δικαιώματά μου ως ελληνίδα πολίτης».*

M10: *«Φυσικά και υπήρξε. Ήταν το μάθημα Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Αυτό το μάθημα μας βοήθησε στην ελευθερία του λόγου μας, χωρίς να φοβόμαστε αν αυτό που λέμε είναι σωστό ή λάθος. Μάθαμε ποια είναι τα δικαιώματά μας, αλλά και οι υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος, στο συνάνθρωπο, στο περιβάλλον».*

M9: *«Βεβαίως και υπάρχει η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή που μας μαθαίνει για τη δημοκρατία, αλλά και το τι σημαίνει να είσαι πολίτης. Το μάθημα αυτό με βοήθησε να βελτιωθώ ως πολίτης μέσα από το διάλογο που υπήρξε μεταξύ καθηγητών και μαθητών, να ακούσω μια διαφορετική άποψη εκτός από τη δική μου, να ενδιαφερθώ για κοινωνικά ζητήματα μέσα από τις δραστηριότητες στην τάξη που στο παρελθόν δεν έδινα σημασία και να θέλω να βοηθήσω βρίσκοντας την καλύτερη λύση για αυτά».*

M15: *«Η Κοινωνική Αγωγή προωθεί τις δημοκρατικές αξίες και μας δυναμώνει ως πολίτες. Σε αυτό το μάθημα συζητάμε ελεύθερα για θέματα κοινωνικά ή πολιτικά και*

συμμετέχουμε σε δράσεις όπως η συλλογή τροφίμων και διαμερισμός αυτών στους Σύριους πρόσφυγες».

3^η ερώτηση: Με ποιον τρόπο ο φορέας της Δια Βίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) συμβάλλει στην ενδυνάμωση των κοινωνικο-πολιτικών σας γνώσεων και των δημοκρατικών αξιών;

Σε αυτή την ερώτηση, όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας συμβάλλει στην ενδυνάμωση τέτοιου είδους γνώσεων και αξιών. Οι απαντήσεις τους όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση ποικίλουν.

Οι έξι από τους δεκαπέντε μαθητές (M2, M3, M6, M8, M10, M12) θεωρούν πως το περιεχόμενο όλων των μαθημάτων και ιδίως του μαθήματος του κοινωνικού γραμματισμού σε συνδυασμό με τη χρήση απλών μεθόδων διδασκαλίας, συνέβαλε στο να ενδυναμωθούν οι κοινωνικο-πολιτικές γνώσεις και δημοκρατικές αξίες τους.

M2: *«Το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας με βοήθησε να αποκτήσω σφαιρικές γνώσεις σε αυτούς τους τομείς που με ρωτάς κυρίως στο μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού. Και αυτές τις γνώσεις τις κατέκτησα με τη μέθοδο διδασκαλίας των μαθημάτων που εφαρμόζε ο καθηγητής, ήταν μεταδοτικός και μας έβαζε να συνεργαζόμαστε σε ομάδες όταν κάναμε πρότζεκτ».*

M3: *«Ο τρόπος που γινόταν η διδασκαλία των μαθημάτων μα περισσότερο του κοινωνικού γραμματισμού από τον καθηγητή με βοήθησε να αποκτήσω κοινωνικοπολιτικές γνώσεις, που σχετίζονται με δημοκρατικές αξίες».*

M12: *«Το σχολείο θεωρώ πως συνέβαλε περισσότερο να αποκτήσω με τα μαθήματα που παρέχει γνώσεις κοινωνικές που σε συνδυασμό με τις δημοκρατικές αξίες που ενστερνίστηκα στο μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής με έκανε να ευαισθητοποιηθώ σε κοινωνικά προβλήματα του τόπου μου και να θέλω έστω και μόνος μου χωρίς το σχολείο να δραστηριοποιηθώ για να βοηθήσω υπεύθυνα την κοινωνία».*

Οι τρεις στους δεκαπέντε μαθητές (M1, M5, M9) αναφέρουν ότι η κοινωνικοποίησή τους στα πλαίσια του φορέα της Δια Βίου Μάθησης λειτούργησε καταλυτικά, ώστε να έρθουν σε επαφή με διαφορετικούς σε ηλικία και ταμπεραμέντα

ανθρώπους, γεγονός που τους ενθάρρυνε να βλέπουν τα πράγματα από διαφορετική οπτική γωνία, μελετώντας και ερευνώντας τέτοιου είδους γνώσεις και αξίες.

M5: *«Το σχολείο είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας άρα και μόνο που βρισκόμαστε διαφορετικοί άνθρωποι, διαφορετικών ταπεραμένων και ηλικιών αυτόματα κοινωνικοποιούμαστε ανταλλάσσοντας σκέψεις, προβλήματα, ιδέες. Επίσης και μόνο η επαφή με το σχολείο μας υπενθυμίζει τις δημοκρατικές αξίες».*

M9: *«Η απόκτηση τέτοιων γνώσεων πιστεύω ότι επιτεύχθηκε με τη διδασκαλία των μαθημάτων, με τη συζήτηση όπου εκεί ακούς πράγματα που δεν τα είχες σκεφτεί εσύ και βλέπεις τα πράγματα αυτά από μια άλλη πλευρά».*

Οι επόμενοι δύο μαθητές (M13, M14) απάντησαν ότι η παρότρυνση των καθηγητών να συμμετέχουν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της φιλαναγνωσίας, τους βοήθησε να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους σε κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, καθώς και τις δημοκρατικές τους αξίες, δανειζόμενοι βιβλία από τη σχολική βιβλιοθήκη.

M13: *«Με τη φιλαναγνωσία, με βιβλία που παρέχουν τέτοιες γνώσεις από τη σχολική βιβλιοθήκη και με την ανταλλαγή απόψεων κατά τη διάρκεια των μαθημάτων».*

M14: *«Με την παροχή γνώσεων στα μαθήματα και της σχολικής βιβλιοθήκης που μας προσφέρεται από το σχολείο».*

Οι δύο από τους δεκαπέντε μαθητές (M4, M7) υποστηρίζουν ότι η ενθάρρυνση από τους εκπαιδευτές για συμμετοχή σε δράσεις εντός και εκτός του σχολικού περιβάλλοντος, βοήθησε στο να είναι ενημερωμένοι γύρω από τα κοινωνικο-πολιτικά ζητήματα και τις δημοκρατικές αξίες, όντας δραστήριοι συνάμα.

M4: *«Το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας με βοήθησε να αποκτήσω τέτοιες γνώσεις, που έχουν σχέση με τις δημοκρατικές αξίες και τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα. Αυτές οι γνώσεις αποκτήθηκαν, πιστεύω, από τον τρόπο που γινόταν το μάθημα, αλλά και από την ενθάρρυνση που είχαμε να συμμετέχουμε σε δράσεις, όπως η συλλογή καπακιών, μας έκανε να ενδιαφερθούμε για το συνάνθρωπό μας και να θέλουμε να δραστηριοποιηθούμε όσο μπορούμε περισσότερο. Αυτό με συγκίνησε και με ζύπνησε περισσότερο γιατί είμαι μητέρα παιδιού με ειδικές ανάγκες».*

M7: «Οι γνώσεις που προσφέρουν τα μαθήματα αλλά και η ενεργή συμμετοχή σε κάθε δράση μας αναβαθμίζουν κοινωνικά αλλά και ως πολίτες».

Η μαθήτρια M11 θεωρεί ότι σημαντικό ρόλο στην ενδυνάμωση των κοινωνικο-πολιτικών γνώσεων και δημοκρατικών αξιών, διαδραμάτισε η θέση και η στάση του εκπαιδευτή μέσα και έξω από τα μαθήματα.

M11: «Όλα τα μαθήματα και κυρίως τα κοινωνιολογικά, η θέση και η στάση των καθηγητών μέσα και έξω από το μάθημα».

Τέλος η μαθήτρια M15 θεωρεί ότι ο συνδυασμός όλων όσων προαναφέρθηκαν κάνει το συγκεκριμένο φορέα Δια Βίου Μάθησης να συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση.

M15: «Με τα μαθήματα, τις μεθόδους διδασκαλίας και τη φιλαναγνωσία».

4.1.3. 3^{ος} ερευνητικός άξονας: Εφαρμόζει το ίδιο το πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης βασικές δημοκρατικές αρχές;

1^η ερώτηση: Εφαρμόζονται οι δημοκρατικές αρχές κατά τη διεξαγωγή του προγράμματος Δια Βίου Μάθησης; Εάν ναι, ποιες αρχές είναι αυτές; Αναφέρετε χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Όλοι οι ερωτώμενοι, εκτός από έναν, απάντησαν ότι εφαρμόζονται οι δημοκρατικές αρχές κατά τη διεξαγωγή των μαθημάτων σε αυτό το φορέα.

Από τους δεκατέσσερις οι εννέα μαθητές (M1, M2, M3, M4, M6, M8, M11, M13, M14) αρκέστηκαν στο να αναφέρουν ορισμένες δημοκρατικές αρχές που εφαρμόστηκαν κατόπιν διδασχής τους από το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού, όπως της ίσης συμμετοχής στη γνώση, ανταλλαγή απόψεων μαθητών-καθηγητών, σεβασμός της διαφορετικότητας, συνεργασία δίχως να αναφέρουν χαρακτηριστικά και λεπτομερή παραδείγματα.

M3: «Εφαρμόστηκαν οι δημοκρατικές αξίες, που διδάχτηκαν σε όλη τη διάρκεια αυτών των μαθημάτων της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής. Τέτοιες δημοκρατικές αξίες ήταν η ελευθερία, η ισότητα, η συμμετοχικότητα. Δηλαδή, ήμασταν ελεύθεροι ως μαθητές να συζητήσουμε ισότιμα ένα κοινωνικό ή πολιτικό θέμα, που μας ενδιέφερε, συμμετέχοντας όλοι γιατί πιστεύαμε ότι η άποψη όλων έχει αξία. Διαφωνούσαμε, αλλά

πάντα με σεβασμό και αλληλοκατανόηση. Δε θεωρούσαμε κανέναν πιο μειονεκτικό από τον άλλον. Αυτό ίσχυε σε όλα τα μαθήματα».

M4: «Οι δημοκρατικές αξίες που έχουμε διδαχτεί στην κοινωνική και πολιτική αγωγή είναι η συμμετοχή, η ισότητα, ο σεβασμός. Οι αξίες αυτές έγιναν πράξη όχι μόνο μέσα στο μάθημα, στα διαλλείματα, αλλά και στην καθημερινότητα ή στην οικογένειά μας λίγο πολύ από όλους. Δηλαδή, υπήρχε διάλογος σε σημαντικά ζητήματα και συμμετείχαμε όλοι ισότιμα, σεβόμενοι τις γνώσεις και απόψεις των άλλων, άσχετα αν δεν συμφωνούσαμε όλοι με όλους».

M6: «Ναι, εφαρμόζεται ο διάλογος, ο σεβασμός στους συμμαθητές και καθηγητές, η ισότητα και τα ίσα δικαιώματα όλων. Το μάθημα γίνεται σε δημοκρατικό κλίμα».

Άλλη ομάδα πέντε μαθητών (M5, M7, M9, M10, M15) ανέφεραν με παραδείγματα τις δημοκρατικές αρχές, που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια διδασκαλίας των μαθημάτων. Από αυτούς οι δύο μαθητές (M5, M7) αναφέρουν ότι σε γενικές γραμμές επικρατεί η πολυφωνία και αν χρειαστεί εφαρμόζεται η αρχή της πλειοψηφίας κατά τη διαδικασία λήψης μιας σοβαρής απόφασης, κυρίως στα συμβούλια των μαθητών.

M5: «Κάποιοι είναι πιο δυναμικοί και συμμετέχουν πιο ενεργά και κάποιοι είναι πιο αθόρυβοι. Αυτό είναι αποτέλεσμα του χαρακτήρα τους και όχι μη ίσης μεταχείρισης κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος. Σεβαστές είναι όλες οι απόψεις σε όλες τις συζητήσεις μας και μάλιστα αυτή η πολυφωνία μας αρέσει και την εφαρμόζουμε στα συμβούλια των μαθητών. Άλλωστε μότο μας είναι: όλοι διαφορετικοί – όλοι ίσοι».

M7: «Σε κάθε θέμα που προκύπτει γίνεται διάλογος, οι διαφορετικές απόψεις γίνονται σεβαστές και όταν χρειάζεται να ληφθεί μια απόφαση εφαρμόζεται η αρχή της πλειοψηφίας όχι μόνο στα μαθήματα αλλά και μαθητικά μας συμβούλια».

Οι μαθητές (M9, M10) αναφέρουν παραδείγματα εφαρμογής των δημοκρατικών αρχών, τονίζοντας τη συμβολή των καθηγητών στη διατήρηση και εφαρμογή αυτών των αρχών.

M9: «Ναι, λειτούργησαν οι δημοκρατικές αξίες κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων. Για παράδειγμα, όταν ζήτησα το λόγο μου δόθηκε. Ο καθηγητής φρόντιζε να συμμετέχουν όλοι ισότιμα σε μια συζήτηση, χωρίς να λογομαχούμε μέσα στην τάξη την

ώρα του μαθήματος. Εκφράζουμε έτσι ελεύθερα τις απόψεις, τις προτάσεις μας ή και τις ιδέες μας. Γνώμη μου είναι ότι οι δημοκρατικές αρχές βάζουν κανόνες, οι οποίοι βοηθούν τη μαθητική κοινότητα στη διαδικασία της μάθησης».

M10: «Ναι αυτό στις δημοκρατικές αξίες προσπαθούμε εμείς οι μαθητές και οι καθηγητές να τις εφαρμόσουμε κατά τη διάρκεια των μαθημάτων παίρνοντας αφορμή από το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής. Για παράδειγμα, μάθαμε χάρη στους καθηγητές μας να συνεργαζόμαστε σε εργασίες των μαθημάτων όσο μπορούσε ο καθένας να βοηθήσει και να συμμετέχει στην εργασία, χωρίς να χλευάζει ο ένας τον άλλο».

Η μαθήτρια M15 αναφέρει ως παράδειγμα τη δημοκρατική αρχή της αλληλεγγύης κατά τη διεξαγωγή των μαθημάτων, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι αν κάποιος συμμαθητής/τρια τους δυσκολεύεται να κατακτήσει τη γνώση ή έχει απορίες, τότε όχι μόνο οι καθηγητές, αλλά και αυτοί οι ίδιοι προσπαθούν να τον βοηθήσουν όσο και όπως μπορούν.

M15: «Σε μεγάλο ποσοστό εφαρμόζονται οι δημοκρατικές αρχές στα μαθήματα του προγράμματος της δια βίου μάθησης. Δηλαδή μέσα στο μάθημα αν κάποιος μαθητής δεν καταλαβαίνει κάτι δεν τον κοροϊδεύουμε αλλά οι καθηγητές ή και εμείς οι ίδιοι προσπαθούμε να τον βοηθήσουμε. Προσπαθούμε να είμαστε αλληλέγγυοι».

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το παράδειγμα του μαθητή M12 ο οποίος διατηρεί τις επιφυλάξεις του ως προς αυτό, αναφέροντας ότι ακόμα δεν έχει αφομοιωθεί από όλους τους συμμαθητές του η εφαρμογή δημοκρατικών αρχών στα πλαίσια του συγκεκριμένου φορέα.

M12: «Και ναι και όχι. Υπάρχουν ακόμα συμμαθητές μου οι οποίοι δεν αφήνουν κανέναν να μιλήσει γιατί θέλουν να δείξουν στους υπόλοιπους ότι αυτοί τα ξέρουν όλα ή ανταγωνίζονται με άκομψο τρόπο τους υπόλοιπους συμμαθητές. Εντυχώς όμως που δεν είναι όλοι έτσι και οι περισσότεροι συμφωνούν στα μαθητικά συμβούλια ότι πρέπει να εφαρμόζεται η ισότητα, η ίση συμμετοχή στο μάθημα, ο σεβασμός, η αλληλεγγύη με την κατάλληλη καθοδήγηση και υποστήριξη από τους καθηγητές».

2^η ερώτηση: Ποια στοιχεία/χαρακτηριστικά του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης ή του εκπαιδευτή θεωρείτε ότι ενισχύουν την ιδιότητά σας ως πολίτη;

Από τους δεκαπέντε μαθητές οι τρεις (M2, M3, M6) απάντησαν ότι η διδασκαλία των μαθημάτων σε συνδυασμό με διαθεματικές δραστηριότητες ήταν τα στοιχεία εκείνα που τους βοήθησαν να βελτιωθούν ως πολίτες. Συγκεκριμένα ανέφεραν ότι απέκτησαν γνώσεις, έμαθαν να σκέφτονται διεξοδικά, να συνεργάζονται υπεύθυνα σε ότι έχουν αναλάβει να φέρουν εις πέρας, ενώ πιστεύουν ότι είναι καλό να υπάρχει αντίλογος, γιατί έτσι θα μπορέσει να προκύψει κάτι καλό.

M2: *«Τα μαθήματα και οι ευχάριστες ασκήσεις που έχουν σχέση με πολλά πράγματα μου δίδαξαν ότι για να είμαι σωστή πολίτης, θα πρέπει να μαθαίνω συνεχώς ότι είναι καλό να υπάρχει, αντίλογος σε ένα σοβαρό θέμα, που θα προκύψει στη χώρα. Κατάλαβα ότι πρέπει να σκέφτομαι διεξοδικά πράγματα που αφορούν εμένα ως πολίτη της Ελλάδας. Παράλληλα ότι πρέπει, όχι μόνο να φαίνομαι αλλά και να είμαι υπεύθυνη απέναντι στην οικογένειά μου, στην κοινωνία που ζω, στη χώρα μου και στο περιβάλλον. Πρέπει να είμαι συνειδητοποιημένη πολίτης και όχι πρόβατο».*

M6: *«Οι δραστηριότητες που είχαν σχέση με πολλά μαθήματα και με την καθημερινότητά μας μας βοήθησε να σκεφτόμαστε πιο έξυπνα, να συνεργαζόμαστε παρά τις διαφορές μας στη νοοτροπία μας ή στις απόψεις μας, ώστε να φτάσουμε στο στόχο της δραστηριότητας. Αυτό είναι κάτι που το χρειάζομαι ως πολίτης».*

Σε αντίθεση με τις παραπάνω απαντήσεις, οι δέκα από τους δεκαπέντε μαθητές (M1, M4, M5, M7, M8, M11, M12, M13, M14, 15) πιστεύουν ότι η ιδιότητά τους ως πολίτες ενισχύεται με τη συνδρομή του εκπαιδευτή. Αναλυτικότερα:

Από αυτούς, οι δύο μαθητές (M4, M13) θεωρούν ότι ο εκπαιδευτής λειτούργησε ως παράδειγμα προς μίμηση, λόγω της δημοκρατικής του συμπεριφοράς (ίση μεταχείριση, απονομή δικαιοσύνης).

M4: *«Σαφώς ήταν τα μαθήματα του προγράμματος, αλλά εγώ πιστεύω ότι η καθηγήτρια ήταν αυτή που με τη γλυκύτητα της, την ευγένειά της, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο δίδασκε (π.χ. την κοινωνική και πολιτική αγωγή), ήταν για μας παράδειγμα συμπεριφοράς όχι μόνο στο σχολείο, αλλά και έξω στην κοινωνία. Μας έκανε να θέλουμε να τις μοιάσουμε, γιατί ότι μας έλεγε από το βιβλίο, το εφάρμοζε και η ίδια σε*

όλη τη διάρκεια του σχολείου. Παράδειγμα σε θέματα δικαιοσύνης προσπαθούσε με δημοκρατικό τρόπο να την απονείμει απέναντι σε μας».

M13: «Ο καθηγητής ήταν εκείνος που μου ενίσχυσε αυτή μου την ιδιότητα. Αυτός με καθοδηγούσε βήμα προς βήμα και αποτελούσε πρότυπο για μένα δημοκρατικής συμπεριφοράς».

Οι τέσσερις από τους δέκα μαθητές (M1, M7, M12, M14) αναφέρουν ότι η χρήση παιδαγωγικών πρακτικών (π.χ. χρήση ΤΠΕ, ομαδοσυνεργατικότητα, μεθοδικότητα) από πλευράς του εκπαιδευτή, συνέβαλε στο να σκέφτονται και να ερευνούν με κριτικό πνεύμα.

M1: «Ο καθηγητής κάνει χρήση νέων παιδαγωγικών πρακτικών (έρευνα, ανάληψη πρωτοβουλίας) αλλά και δημοκρατικών. Δίνει ο ίδιος το παράδειγμα για δικαιοσύνη, δείχνει ίση μεταχείριση και εμπιστοσύνη προς όλους».

M7: «Ο εκπαιδευτής έχει περισσότερο συντονιστικό και ενθαρρυντικό ρόλο. Εφαρμόζοντας καλές πρακτικές αναδεικνύει τη δημοκρατική διάσταση του προγράμματος».

M12: «Πιστεύω ότι είναι ο καθηγητής, ο οποίος μου έμαθε Η/Υ και έτσι τώρα μπορώ να ενημερώνομαι ως πολίτης για θέματα κοινωνικο-πολιτικά άμεσα και έγκυρα από το διαδίκτυο».

Οι τέσσερις τελευταίοι από τους δέκα μαθητές (M5, M8, M11, M15) που συμφωνούν ότι η ενίσχυση της ιδιότητάς τους ως πολίτες οφείλεται στον εκπαιδευτή, πρόσθεσαν ότι ο εκπαιδευτής τους ενθάρρυνε να καταθέτουν τις ιδέες και τις απόψεις τους σε διάφορες δραστηριότητες, καθώς και ότι τους παρακινούσε να συμμετέχουν σε δράσεις, όχι μόνο του σχολείου αλλά και της πόλης τους, αναλαμβάνοντας υπεύθυνα πρωτοβουλίες.

M5: «Πιστεύω ότι είναι στον εκπαιδευτή το πώς θα σε κάνει να νιώσεις. Έχουμε αρκετά καλούς εκπαιδευτικούς και πολλές φορές συζητάμε και αναλύουμε θέματα της επικαιρότητας ή προβλήματα της πόλης μας. Μας ενθαρρύνουν και μας δείχνουν πόσο σημαντικές είναι οι ιδέες και οι απόψεις μας και προσπαθούμε σα σχολείο να είμαστε δραστήριοι στα δρώμενα της πόλης μας και να αναλαμβάνουμε εθελοντικές δράσεις».

M15: *«Ο καθηγητής είναι εκείνος που μας παροτρύνει να είμαστε συμμετοχικοί, να αναλαμβάνουμε πρωτοβουλίες και να είμαστε υπεύθυνοι στην οποιαδήποτε πρωτοβουλία αναλάβουμε να φέρουμε εις πέρας είτε στο σχολείο είτε έξω στην κοινωνία».*

Τέλος, οι δύο στους δεκαπέντε μαθητές (M9, M10) αναφέρουν ότι ήταν συγκερασμός μαθημάτων-δραστηριοτήτων και του εκπαιδευτή, που τους βελτίωσε ως πολίτες ενθαρρύνοντάς τους να δρουν συλλογικά και υπεύθυνα.

M10: *«Ήταν συνδυασμός πιστεύω των μαθημάτων και των καθηγητών που μας δίδασκαν όλα τα μαθήματα. Αυτά τα δύο με βοήθησαν να γίνω υπεύθυνος πολίτης με κριτικό πνεύμα, ερευνώντας μέσα από το διαδίκτυο, μέσα από τη συμμετοχή σε συζητήσεις και σε δράσεις με τον καθηγητή μου και τους συμμαθητές μου επίκαιρα θέματα που απασχολούν τον τόπο μου».*

3^η ερώτηση: Φέρει το πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης που παρακολουθείτε έναν χαρακτήρα δημοκρατικό; Εάν ναι, ποια στοιχεία είναι αυτά που του αποδίδουν αυτή την ποιότητα (τη δημοκρατική);

Σε αυτή την ερώτηση δύο μαθητές (M5, M13) δήλωσαν γενικά ότι ο συγκεκριμένος φορέας έχει δημοκρατικό χαρακτήρα, αφού τους δέχτηκε να συμμετέχουν ισότιμα στη γνώση ανεξαρτήτου ηλικίας, φύλου, εθνικότητας. Μια άλλη απόδειξη για αυτούς αποτελεί το γεγονός ότι στους κόλπους του προγράμματος αυτού του φορέα έχει συμπεριληφθεί το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού, που μιλά για τη δημοκρατία.

M5: *«Σαφώς , αφού δικαίωμα στη γνώση έχουμε όλοι, ανεξαρτήτου εθνικότητας, ηλικίας, φύλου. Είμαστε όλοι ίσοι και μας αντιμετωπίζουν ως ίσους. Αυτό είναι κάτι που μάθαμε και νιώσαμε στον κοινωνικό γραμματισμό από το πρώτο κιόλας μάθημα».*

M13: *«Ναι φέρει ένα δημοκρατικό χαρακτήρα. Το μάθημα γινόταν με συζήτηση πάνω σε αυτά που έλεγε το βιβλίο. Ο καθένας μπορούσε να πάρει το λόγο έχοντας σεβασμό στους συνομιλητές του και αντιμετωπίζοντας τους ως ίσους. Απόδειξη είναι ότι το πρόγραμμα της δια βίου μάθησης έχει συμπεριλάβει στους κόλπους του και το μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής που μιλά για δημοκρατία».*

Άλλοι έξι μαθητές (M1, M2, M6, M7, M10, M15) συμφώνησαν με τους παραπάνω, προσθέτοντας ότι τα στοιχεία που αποδίδουν στο φορέα τη δημοκρατική ποιότητα, είναι η ομαδική συνεργασία με στόχο την επιτυχία, ο ουσιαστικός διάλογος και ο σεβασμός των απόψεων και της κουλτούρας που φέρει ο καθένας.

M7: *«Μέσα στο πρόγραμμα ο καθένας συμμετέχει ισότιμα, συνεργάζεται και επιδιώκει την ομαδική επιτυχία».*

M15: *«Ναι έχει μια δημοκρατική ποιότητα. Σε όλα τα μαθήματα γινόμαστε ομάδα και συνεργαζόμαστε με τους συμμαθητές μου. Οι καθηγητές μας σέβονται και μας βοηθούν να εκφράζουμε καλύτερα τις απόψεις μας και να σκεφτόμαστε ολόπλευρα το θέμα συζήτησης σεβόμενοι παράλληλα τη φιλοσοφία του καθηνός».*

Στο ίδιο μοτίβο κινήθηκαν και οι επόμενοι τρεις μαθητές (M3, M8, M9) συμφωνώντας με όλους τους παραπάνω και προσθέτοντας ότι τους επιτρέπεται να συμμετέχουν ισότιμα σε όλες τις σχολικές δραστηριότητες, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων μαθητών που έχουν αρχηγικές τάσεις.

M8: *«Ναι, τα μαθήματα γινόταν με έναν δημοκρατικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα γινόταν μέσα από τον διάλογο και συμμετείχαμε όλοι ίσος προς ίσο (κάποιες φορές, συνήθως ορισμένοι ήταν εκείνοι που μονοπωλούσαν τη συζήτηση) και γενικά υπήρχε σεβασμός των απόψεων ή των προβληματισμών μεταξύ των μαθητών (εκτός ελαχίστων περιπτώσεων που κάποιοι μαθητές κορόιδευαν τη γνώμη ή την απορία ενός συμμαθητή τους) και των καθηγητών».*

M9: *«Ναι, τα μαθήματα του προγράμματος της δια βίου μάθησης είχαν ένα δημοκρατικό χαρακτήρα. Όταν ζητούσες το λόγο για να συμμετέχεις κι εσύ στη συζήτηση γινόσουν δεκτός θεωρώντας εσένα ισότιμο μέλος με μία σεβαστή άποψη. Βέβαια όχι πάντα γιατί ορισμένοι μαθητές είχαν τη συνήθεια να μονοπωλούν τη συζήτηση ή την οποιαδήποτε δραστηριότητα. Με τη βοήθεια των καθηγητών αυτό μειώθηκε με τον καιρό και όπως καταλαβαίνετε το μάθημα γινόταν με μία δημοκρατική διαδικασία».*

Η τελευταία ομάδα των τεσσάρων μαθητών (M4, M11, M12, M14) συμφώνησαν και αυτοί με τους προλαλήσαντες, δίνοντας κάποια ακόμη σχόλια, όπως: Επιτρέπεται η ελευθερία του λόγου σε θέματα που τους απασχολούν και να εκφράζουν τους προβληματισμούς τους, σεβόμενοι την έκφραση του λόγου, αρκεί να

αποδεικνύεται επιστημονικά. Ο φορέας διαπνέεται από δημοκρατικούς κανόνες, εκ των οποίων ο ένας είναι να μπορούν να μελετούν ελεύθερα ότι τους ενδιαφέρει.

M4: *«Ένιωσα, ότι το μάθημα γινόταν με έναν τρόπο δημοκρατικό. Δηλαδή υπήρχε σεβασμός απέναντι στον καθηγητή που προσπαθούσε να μας μάθει τα δικαιώματά μας ως εργαζόμενοι πολίτες, αλλά και ο σεβασμός του καθηγητή απέναντι σε μας, που ξαναγυρίσαμε στα θρανία με μόνο σκοπό να αλλάξουμε προς το καλύτερο τον εαυτό μας και το εργασιακό μας μέλλον. Σε αυτό το πρόγραμμα, με τη βοήθεια του καθηγητή, μάθαμε να μελετάμε βιβλία, να μη φοβόμαστε (γιατί εγώ φοβόμουν πάρα πολύ) να λέμε τη γνώμη μας, να συζητάμε ελεύθερα για θέματα που απασχολούν εμάς και όλη την κοινωνία».*

M11: *«Θεωρώ πως η δια βίου είναι απ' τη φύση της δημοκρατική, οπότε ναι. Μιλάς ελεύθερα, διαβάζεις οποιοδήποτε σύγγραμμα, κάθε γνώμη είναι σεβαστή αρκεί να αποδεικνύεται επιστημονικά».*

M12: *«Το πρόγραμμα της δια βίου μάθησης έχει δημοκρατικό χαρακτήρα. Κατά τη διάρκεια του μαθήματος εκφράζουμε ελεύθερα τις απόψεις μας ή απορίες, συζητάμε με την καθηγήτρια και τους συμμαθητές για θέματα του κάθε μαθήματος αλλά και θέματα που μας ενδιαφέρουν. Μπορούμε επίσης να επισκεπτόμαστε τη σχολική βιβλιοθήκη και να διαβάζουμε ότι μας ενδιαφέρει».*

4.1.4 4^{ος} ερευνητικός άξονας: Επέρχεται βελτίωση στη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συμμετοχής στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης;

1^η ερώτηση: Ποια είναι τα βασικά στοιχεία του χαρακτήρα σας ή της συμπεριφοράς σας ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας που θεωρείτε ότι υφίστανται μεταβολή ή/και βελτίωση μέσω της εκπαίδευσης;

Στο άκουσμα της ερώτησης οι δώδεκα στους δεκαπέντε μαθητές (M2, M4, M5, M6, M7, M8, M10, M11, M12, M13, M14, M15) δήλωσαν ότι ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά τους ως πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της εκπαίδευσής τους έχει βελτιωθεί. Συγκεκριμένα:

Οι έξι από αυτούς (M2, M4, M5, M8, M12, M14) θεωρούν ότι λόγω της μόρφωσης που έλαβαν από το συγκεκριμένο φορέα, νιώθουν αυτοπεποίθηση σε ότι αφορά την ενεργή δράση τους, βοηθώντας ευπαθείς ομάδες συμπολιτών τους, μπορούν να αναπτύξουν την τέχνη του λόγου και να συναισθάνονται το συνάνθρωπο. Νιώθουν περήφανοι για τον εαυτό τους, σκεπτόμενοι ότι θα αποτελέσουν παράδειγμα συμπεριφοράς προς την οικογένειά τους, ενώ μέχρι πριν φοβόντουσαν λόγω έλλειψης παιδείας και εξαιτίας του φύλου τους, κυρίως οι γυναίκες (M2, M4) που δεν πίστευαν ότι ήταν ικανές προς αυτή τη βελτίωση.

M4: *«Έχει αλλάξει η συμπεριφορά μου ως πολίτη. Μέχρι πριν φοβόμουν να συμμετέχω, να προβληματίζομαι ή να βοηθάω το συνάνθρωπό μου, ίσως γιατί δεν ένιωθα ικανή επειδή δεν είχα τελειώσει το σχολείο και όντας γυναίκα. Αυτά τα χρόνια που είμαι στο σχολείο νιώθω ότι έχω πια αυτοπεποίθηση, μάλλον γιατί μαθαίνω πολλά ως μαθήτρια και συμμετέχω ενεργά σε δράσεις πέραν του σχολείου, που έχουν σχέση με τη βοήθεια και τη στήριξη ανθρώπων με ειδικές ανάγκες. Και χαίρομαι γι' αυτό περισσότερο, αφού είμαι μητέρα ενός τέτοιου παιδιού και νιώθω ότι μπορώ να βοηθήσω και να βοηθηθώ».*

M8: *«Υστερα από τη φοίτησή μου στο Σ.Δ.Ε. νιώθω ότι το μορφωτικό μου επίπεδο έχει αυξηθεί και αυτό με κάνει να έχω αυτοπεποίθηση ότι μπορώ να τα καταφέρω σε συμμετοχικές δράσεις, βοηθώντας ευπαθείς ομάδες. Όλα αυτά πιστεύω ότι έχουν αλλάξει τη συμπεριφορά μου ως πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας προς το καλύτερο και είμαι περήφανος γι' αυτό και γιατί θα αποτελώ παράδειγμα και για τα παιδιά μου».*

M14: *«Το σχολείο με μορφώνει. Αυτή η μόρφωση με βοήθησε να μπορώ να ακούω και να καταλαβαίνω το συνομιλητή μου, να μπορώ να μιλάω σωστά με επιχειρήματα σε μια συζήτηση. Νιώθω έτσι το ηθικό μου ακμαίο και αυτό με βοηθά να βοηθήσω και άλλους ανθρώπους που έχουν ανάγκες. Νιώθω ότι κάνω την οικογένειά μου περήφανη για μένα».*

Οι μαθητές (M7,M10,M11) ένιωσαν ότι ευαισθητοποιήθηκαν σε θέματα της επικαιρότητας, όπως το προσφυγικό και τη φτώχεια λόγω οικονομικής κρίσης, γεγονός που τους ανέπτυξε το αίσθημα της συλλογικότητας, συμμετέχοντας σε δράσεις της πόλης τους και εφαρμόζοντας όλα όσα έμαθαν από το συγκεκριμένο φορέα προς όφελος της κοινωνίας.

M10: *«Βέβαια άλλαξα και έγινα πιο συλλογικός προς ένα σκοπό και έχω γίνει πιο ευαισθητοποιημένος σε θέματα της επικαιρότητας, όπως π.χ. οι πρόσφυγες και το περιβαλλοντικό».*

M11: *«Κυρίως η ευαισθητοποίηση και η συλλογικότητα βελτιώνεται (πρόσφυγες, μετανάστες, μαύροι, φτωχοί, ΑΜΕΑ) ώστε να θέλω να ουσιαστικοποιήσω την εκπαιδευτική πολιτική προς όφελος τους αλλά και ταυτόχρονα κι όλη την κοινωνία (ουτοπικός κουμμουνισμός; Ίσως)».*

Οι μαθήτριες (M6,M15) ανέφεραν ότι αναπτύχθηκαν οι κοινωνικές τους δεξιότητες, ιδίως από την επαφή με άλλα άτομα στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος. Έχοντας ως εφόδιο τις κοινωνικές δεξιότητες ενισχύεται η εργατικότητα τους και αναλαμβάνουν χωρίς να έχουν αμφιβολία για τις δυνάμεις τους πρωτοβουλίες σε ανθρωπιστικές δράσεις. Η M15 αναφέρει συγκεκριμένα ότι αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, που σχετίζονται κυρίως με τα δικαιώματα του παιδιού.

M15: *«Έχω κοινωνικοποιηθεί εξαιτίας του σχολείου και αναλαμβάνω περισσότερες πρωτοβουλίες σε ότι έχει να κάνει με τα δικαιώματα του παιδιού».*

Ο μαθητής M13 απάντησε ότι λόγω της εκπαίδευσής του και της επαφής με διαφορετικούς ανθρώπους στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, παρατήρησε ότι σε σχέση με πριν, η συμπεριφορά του είναι πιο διαλλακτική απέναντι στους αλλοδαπούς. Έχει δικτυωθεί μαζί τους και συζητά για τα κοινά τους προβλήματα.

M13: *«Τώρα δικτυώνομαι πιο εύκολα με τους συνανθρώπους και είμαι πιο χαλαρός στο να κάνω παρέες με ανθρώπους που δεν είναι έλληνες και να συζητώ μαζί τους για τα κοινά μας προβλήματα αφού ζούμε στον ίδιο τόπο».*

Σε αντίθεση με τις παραπάνω απόψεις είναι οι μαθήτριες (M1, M3) οι οποίες διαπίστωσαν πως η συμπεριφορά τους παραμένει στάσιμη όταν βρίσκονται εκτός του σχολικού πλαισίου.

M1: *«Η στάση μου και η συμπεριφορά μου ως πολίτης παραμένει πιστεύω η ίδια. Μόνο όταν πηγαίνω στο σχολείο βλέπω ότι έχω διαφορετική συμπεριφορά».*

Εδώ, αξίζει να αναφερθεί η αίσθηση της ματαιώσης του μαθητή M9 στην προσπάθειά του με αφορμή την εκπαίδευσή του στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας να μεταβάλλει τη συμπεριφορά του σε πιο δημοκρατική.

M9: «Μέχρι ένα σημείο έχω διαπιστώσει ορισμένα σημάδια ή στοιχεία του χαρακτήρα μου και της συμπεριφοράς μου ως πολίτη που έχουν βελτιωθεί, όπως να προβληματίζομαι για τα κοινωνικοπολιτικά και οικονομικά της χώρας και να προσπαθώ να βοηθήσω όπως μπορώ τους συνανθρώπους μου και την κοινωνία γενικότερα. Παρόλα αυτά όμως παραμένω επιφυλακτικός. Τι θέλω να πω με αυτό. Ζητάνε (η κυβέρνηση) από εμάς τους πολίτες να βάλουμε πλάτη για να σωθούμε και εμείς το κάνουμε αυτό ή τουλάχιστον προσπαθούμε, όμως από την αντίπερα όχθη (κυβέρνηση, κράτος) δεν εφαρμόζεται αυτό. Κάπου εκεί αισθάνομαι ότι αδίκως το σχολείο προσπάθησε να με κάνει υπεύθυνο και ενεργό πολίτη. Νιώθω ότι είμαι σε μια σύγχυση, γιατί όλα τελικά είναι στη θεωρία και όχι στην πράξη».

2^η ερώτηση: Υπάρχουν πτυχές της Δια Βίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) που ενδυναμώνουν τη συμμετοχική σας ικανότητα και την κριτική σας σκέψη; Εάν ναι, ποιες είναι αυτές οι πτυχές και με ποιο τρόπο επιτυγχάνεται η ενδυνάμωση;

Και σε αυτή την ερώτηση όλοι οι μαθητές διαβεβαιώνουν ότι ενδυναμώθηκε η συμμετοχική ικανότητα και κριτική τους σκέψη. Όμως η αιτιολόγηση των απαντήσεων είναι διαφορετική.

Οι μαθήτριες (M1, M4, M11) απάντησαν ότι ενδυναμώθηκαν αυτές οι δύο έννοιες, μέσω της μεθόδου διδασκαλίας και κυρίως μέσω της συνεργασίας εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων.

M4: «Έχει βελτιωθεί η συμμετοχική μου ικανότητα, κυρίως θα έλεγα μέσα από τη συνεργασία με τους συμμαθητές μου και τους καθηγητές. Όπως και η κριτική μου σκέψη πιστεύω ότι βελτιώθηκε και αυτό οφείλεται στον τρόπο που έκαναν το μάθημά τους οι καθηγητές. Η συμμετοχική μου ικανότητα και η κριτική σκέψη με βοήθησαν να έχω εμπιστοσύνη στους ανθρώπους, στο σχολείο, στην κοινωνία και να συνεργάζομαι με όποιον τρόπο μπορώ».

Οι τέσσερις από τους δεκαπέντε μαθητές (M2, M6, M8, M12) ανέφεραν πτυχές, όπου ενδυναμώθηκε η συμμετοχική τους ικανότητα, όπως: διδακτικές επισκέψεις, σχολικές εκδηλώσεις, εθελοντικές δράσεις, ενώ οι πτυχές που ενδυνάμωσαν την κριτική τους σκέψη ήταν τα μαθήματα αφαιρετικής σκέψης.

M2: «Κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου στο σχολείο δεύτερης ευκαιρίας απέκτησα αρκετές γνώσεις. Αυτό το πράγμα με βοήθησε να συμμετέχω περισσότερο μέσα στο μάθημα, στις δράσεις, στις διδακτικές επισκέψεις και στις συζητήσεις με τους καθηγητές και τους συμμαθητές μου. Όταν αποκτάς γνώσεις και στο περιβάλλον του σχολείου έρχεσαι σε επαφή με διαφορετικές κουλτούρες ανθρώπων είναι λογικό να καλλιεργείται η κριτική σου σκέψη. Έπειτα και η συμμετοχή μας σε προτζεκτ μας βοηθά να σκεφτόμαστε τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να ολοκληρώσουμε σωστά και χωρίς ζαβολιές την εργασία μας. Αυτό φυσικά θα μας βοηθήσει και μετέπειτα στην αγορά εργασίας».

M8: «Η συμμετοχική μου ικανότητα και η κριτική μου σκέψη έχουν βελτιωθεί εξαιτίας του σχολείου. Μέχρι πριν τίποτα-αμορφωσιά. Κι όταν λέω σχολείο εννοώ τους καθηγητές, τις μεθόδους διδασκαλίας που ακολούθησαν οι καθηγητές στα μαθήματα, την παρακίνηση των καθηγητών σε εμάς για συμμετοχή σε δραστηριότητες και τις εκδηλώσεις του σχολείου ή της κοινότητας. Όλα αυτά μου έδωσαν ψυχολογική στήριξη και δύναμη να έχω εμπιστοσύνη σε μένα και στους συνανθρώπους μου, να σέβομαι την ισότητα στον διάλογο, τις απόψεις των συμμετεχόντων, να σκέφτομαι με πιο απλουστευμένο τρόπο για να γίνω καλύτερος και υπεύθυνος πολίτης».

Άλλοι μαθητές, όπως οι M3, M7 θεωρούν ότι η συμμετοχικότητα, η συνεργασία και η κριτική σκέψη είναι οι βασικοί άξονες αντιμετώπισης πολλών σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων, οπότε το σχολείο ως μικρογραφία της κοινωνίας λειτουργεί με αυτό τον τρόπο και ενδυναμώνει στους μαθητές αυτά τα δύο στοιχεία της ερώτησης.

M7: «Αυτά τα στοιχεία είναι η βάση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σε μια κοινωνία, οπότε μέσα στο σχολείο δεύτερης ευκαιρίας λειτουργώντας με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται αυτές οι συμπεριφορές».

Οι μαθητές (M5, M14, M13, M15) τόνισαν ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα (project) τόνωσαν τη συμμετοχική τους ικανότητα, που σε συνδυασμό με την παρακίνηση των καθηγητών να συνεργαστούν μεταξύ τους, προκειμένου να επιτύχουν το σκοπό των δραστηριοτήτων του εκπαιδευτικού προγράμματος, κατάφεραν να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη.

M13: *«Σε σχέση με τον πρώτο καιρό έχει βελτιωθεί η συμμετοχική ικανότητα και η κριτική μου σκέψη μέσα από τη διδασκαλία των μαθημάτων και των πρότζεκτ. Σε αυτό με βοήθησαν οι καθηγητές και η συνεργασία με τους συμμαθητές».*

M15: *Όλα τα μαθήματα αλλά και τα πρότζεκτ ενδυναμώνουν τη συμμετοχική μου ικανότητα και κριτική σκέψη. Αυτά επιτυγχάνονται με τον τρόπο διδασκαλίας, την ενθάρρυνση που είχαμε από τον καθηγητή να δουλεύουμε σε ομάδες και με την ανταλλαγή απόψεων.*

Τέλος, οι M9, M10 ανέφεραν ότι αυτά τα δύο στοιχεία ενδυναμώθηκαν μέσω της ενθάρρυνσης των καθηγητών για συμμετοχή σε διαλογική συζήτηση, καθώς και η επαφή τους με διαφορετικές αντιλήψεις συμμαθητών, τους όξυναν το κριτικό τους πνεύμα.

M10: *«Έχω γίνει περισσότερο συμμετοχικός σε συζητήσεις απ' ό τι ήμουν, βεβαία όχι όσο θα ήθελα, αλλά πάντα προσπαθώ προς το καλύτερο με τη βοήθεια των καθηγητών μου και με την διδασκαλία των μαθημάτων. Το ίδιο ισχύει και για την κριτική μου σκέψη. Εάν δεν ερχόμουν εδώ, δε θα ερχόμουν σε επαφή με τα μαθήματα, με τους καθηγητές, με τις απόψεις διαφορετικών ηλικιών ανθρώπων, οι οποίοι θα με έκαναν να σκεφτώ κάποια πράγματα από διαφορετικό πρίσμα. Τελικά είναι χρήσιμο να έρχεσαι σε επαφή με τη νεότερη γενιά κάτι θα πάρεις από αυτή».*

3^η ερώτηση: Διαφοροποιείται η συμμετοχή σας στα πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα κατόπιν παρακολούθησης του προγράμματος Δια Βίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας); Με ποιον τρόπο θεωρείτε ότι συνέβαλε σε μια τέτοια αλλαγή;

Οι δέκα από τους δεκαπέντε μαθητές (M2, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M10, M12, M13) απάντησαν ότι διαφοροποιείται η συμμετοχή τους στα πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα της πόλης τους έπειτα από τη διοργάνωση ημερίδων και διδακτικών επισκέψεων σε εθελοντικούς χώρους, στον ΟΑΕΔ, στη δημοτική βιβλιοθήκη. Σε αυτό συνέβαλε και η παρότρυνση των εκπαιδευτών που τους έκανε να αντιληφθούν τα οφέλη αυτών των δρώμενων, όπως: ενημέρωση (άρα μόρφωση), συνεργασία, ανάληψη δραστηριοτήτων και η αίσθηση του χρέους απέναντι στην κοινωνία.

M2: «Βέβαια και έχει αλλάξει προς το καλύτερο και με έχουν αλλάξει και μένα ως πολίτη. Αυτές οι εκδηλώσεις και οι επισκέψεις που οργανώθηκαν από το Σ.Δ.Ε. με έχουν κάνει πιο διαλλακτική και συνεργάσιμη στα κοινά της πόλης που ζω. Με έφεραν κοντά με άλλους συμπολίτες μου».

M13: «Ναι έχω αλλάξει πιστεύω. Συμμετέχω πιο ενεργά. Σε αυτό με βοήθησε το σχολείο με τις διδακτικές επισκέψεις και τη διοργάνωση ημερίδων για θέματα που αφορούν τον πολίτη, την κοινωνία και τη χώρα».

Από αυτούς οι δύο (M7, M8) δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον μόνο για κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα εκδηλώσεις, ενώ οι M6, M10, M12, M13 ενδιαφέρονται περισσότερο για πολιτικές εκδηλώσεις.

M7: «Σίγουρα μετά την παρακολούθηση του προγράμματος έχω πιο μεγάλο ενδιαφέρον για συμμετοχή σε κοινωνικές και πολιτιστικές περισσότερο δράσεις και όχι τόσο σε πολιτικές».

M12: «Έχει διαφοροποιηθεί η συμμετοχή μου σε τέτοιου είδους δρώμενα. Το σχολείο με έκανε να καταλάβω πως για το καλό κυρίως το δικό μου αλλά και όλης της κοινωνίας πρέπει να συμμετέχουμε σε πολιτικά δρώμενα για να είμαστε ενημερωμένοι πολίτες πριν δράσουμε για το οτιδήποτε. Αυτά τα δρώμενα είναι ένα είδος μόρφωσης για τους πολίτες».

Σε αντίθεση με τους παραπάνω μαθητές, οι M1, M11 ανέφεραν ότι πάντα είχαν ανάμειξη με πολιτικές και κυρίως πολιτιστικές εκδηλώσεις. Δηλώνουν πως έχουν αποκρυσταλλωμένες αντιλήψεις περί αυτών των εκδηλώσεων, συμμετέχοντας αποκλειστικά για δικό τους όφελος.

M11: «Πάντα ανακατευόμουν με πολιτικές και πολιτιστικές διαδικασίες οπότε τώρα με το σχολείο παγιώνω τις σκέψεις μου και προσχωρώ».

Οι M9, M14, M15 δήλωσαν ότι συνεχίζουν να μη συμμετέχουν σε τέτοιου είδους εκδηλώσεις/δρώμενα, άσχετα εάν το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας τους ενθάρρυνε και τους έδωσε κίνητρα. Συγκεκριμένα:

Οι M9, M15 αναφέρουν ότι μόνο στα πλαίσια του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας συμμετέχουν, σε πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα. Στην καθημερινότητά

τους όμως δε συμμετέχουν γιατί θεωρούν πως αυτές οι εκδηλώσεις δεν αλλάζουν προς το καλύτερο το σύνολο της κοινωνίας και του κράτους, παραμόνο στη θεωρία.

M9: *«Σίγουρα και έχει αυξηθεί η συμμετοχή μου σε πολιτικοκοινωνικές εκδηλώσεις αλλά μόνο κατά τη διάρκεια των σπουδών στο σχολείο. Έμαθα ότι είναι καλύτερο να λειτουργείς συλλογικά, παρά ατομικά. Το Σ.Δ.Ε. ήταν αυτό που με διάφορες εκδηλώσεις που διοργάνωνε ή συμμετείχε σε συνεργασία με άλλους φορείς σε άλλες εκδηλώσεις ή με τις επισκέψεις μας σε διάφορους χώρους (βιβλιοθήκη, μουσεία, εθελοντικές οργανώσεις, ΟΑΕΔ) μας έκανε να βλέπουμε πιο ρεαλιστικά τα πράγματα. Με ωφέλησε να θέλω να γίνομαι πιο ενημερωμένος πολίτης, να θέλω να συμμετέχω σε δράσεις-εκδηλώσεις, οι οποίες είναι αξιόλογες και να αναλαμβάνω υποχρεώσεις για ένα καλό σκοπό. Γίνομαι έτσι πιο δραστήριος απ' ότι στο παρελθόν. Αλλά σας υπενθυμίζω μέχρι ενός σημείου ισχύει αυτό από κει και πέρα θεωρώ πως ότι να κάνουμε εμείς εφόσον το κράτος μας κοροϊδεύει είναι δώρο άδωρο».*

Η μαθήτρια M14 θεωρεί ότι ακόμα δεν έχει γίνει δεκτή σε τέτοιου είδους δρώμενα από τους συμπολίτες της και αυτό πιστεύει ότι οφείλεται στην αλβανική της καταγωγή.

M14: *«Όχι πολύ. Πιστεύω ότι ακόμα δεν έχω γίνει δεκτή σε τέτοιου είδους δρώμενα από τους συμπολίτες μου ίσως λόγω της αλβανικής μου καταγωγής».*

4^η ερώτηση: Ποιες είναι οι δεξιότητες που πιστεύετε ότι αποκτάτε μέσω της συμμετοχής σας στο συγκεκριμένο πρόγραμμα Δια Δίου Μάθησης (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) σε σχέση με την ιδιότητα του υπεύθυνου και ενεργού πολίτη της κοινωνίας;

Όλοι οι μαθητές του δείγματος απάντησαν ότι από τη συμμετοχή τους στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ανέπτυξαν λίγο ή πολύ δεξιότητες, που σχετίζονται με την ιδιότητα του υπεύθυνου και ενεργού πολίτη. Αναλυτικότερα:

Οι μαθητές (M5, M7, M13) ανέφεραν ότι ο συγκεκριμένος φορέας Δια Βίου Μάθησης τους προσέφερε τη δυνατότητα να αναπτύξουν δεξιότητες, όπως της συμμετοχικότητας, δραστηριοποίησης και ανάληψης πρωτοβουλίας σε τομείς που αφορούν τον άνθρωπο και την κοινωνία γενικότερα, νιώθοντας το αίσθημα του χρέους.

M5: *«Της συμμετοχής, της δράσης, της πρωτοβουλίας, του ενδιαφέροντος και του αισθήματος του χρέους».*

M7: *«Το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας προσφέρει τη δυνατότητα να αναπτύξουμε δεξιότητες όπως της συνεργασίας και της πρωτοβουλίας που χρειάζονται για να είμαστε ενεργοί, υπεύθυνοι και ευαισθητοποιημένοι πολίτες».*

Ως συμπλήρωμα στην παραπάνω απάντηση οι μαθητές (M1, M2, M6, M14, M15) είπαν ότι συνειδητοποίησαν την αξία και τη χρησιμότητα της συμμετοχής, αλλά και ότι ανέπτυξαν τον αφαιρετικό τρόπο σκέψης προκειμένου να αντιμετωπίσουν ένα πρόβλημα που τους παρουσιάστηκε. Επίσης πρόσθεσαν οι M1, M2 ότι έμαθαν να ερευνούν το οτιδήποτε πριν το ενστερνιστούν ως γνώση και άποψη, καθώς και ότι έμαθαν να μην τα παρατάνε σε μια δύσκολη στιγμή.

M2: *«Έγινα πιο συνεργάσιμη με τους γύρω μου. Έμαθα να ερευνώ το καθετί, πριν το κάνω δικιά μου άποψη, γνώση. Έμαθα να μην τα παρατάω σε μια δυσκολία και να προσπαθώ να βρω τη λύση χρησιμοποιώντας τρόπους σκέψης που μας έμαθε ο καθηγητής».*

M6: *«Τονώνεται η αυτοπεποίθησή μου, συνειδητοποιώντας την αξία της συμμετοχής και αναπτύσσεται η κριτική και αφαιρετική μου σκέψη, προσπαθώντας να αντιμετωπίσω τα προβλήματα της καθημερινότητάς μας».*

Οι μαθήτριες (M3, M4) θεωρούν ότι ανέπτυξαν τη δεξιότητα της επικοινωνίας, τονίζοντας ότι αυτή θα τους είναι πολύ χρήσιμη όταν θα βρουν δουλειά.

M3: *«Τέτοιες ικανότητες είναι η επικοινωνία με τους συμπολίτες μου, η συνεργασία μου μαζί τους και οι γνώσεις που απέκτησα από τη συνεργασία μου μαζί τους. Βασική ικανότητα που τη χρειάζεσαι ως εφόδιο στο χώρο εργασίας σου».*

M4: *«Κατ' αρχάς, το συγκεκριμένο σχολείο μου έδωσε κάποιες γνώσεις, που με βοήθησαν να μάθω πως πρέπει να είναι ένας υπεύθυνος και ενεργός πολίτης. Πιστεύω ότι κατάφερα να αποκτήσω την ικανότητα να επικοινωνώ και να συνεργάζομαι με τους γύρω μου. Πράγμα πολύ σημαντικό και για να βρω δουλειά, χρειάζεται».*

Από την άλλη, οι M11, M12 πιστεύουν ότι βελτίωσαν την εκφορά του λόγου, γεγονός που τους βοηθά να αντιπαρατίθενται με επιχειρήματα και να ισχυροποιούν τη θέση τους ως ενεργοί πολίτες.

M12: *«Έμαθα να εκφράζομαι τεκμηριωμένα, να μιλώ με επιχειρήματα και με αυτόν τον τρόπο να γίνομαι πιο ενεργή πολίτης».*

Οι μαθητές (M8, M10) ανέφεραν ότι κοινωνικοποιήθηκαν και αυτό τους βοήθησε να δικτυώνονται σε διάφορες ομάδες κοινωφελούς προσφοράς.

M8: *«Έχω κοινωνικοποιηθεί και με κάνει να δικτυώνομαι με άλλους πολίτες και κυρίως με περιβαλλοντικές ομάδες και να συνεργάζομαι μαζί τους».*

Τέλος, ο M9 πιστεύει ότι ανέπτυξε το χειρισμό του Η/Υ μέσω του οποίου ενημερώνεται έγκυρα και έγκαιρα από το διαδίκτυο για θέματα που απασχολούν όλους τους πολίτες του κόσμου.

M9: *«Πιστεύω πως απόκτησα ορισμένες. Για παράδειγμα έμαθα να ενημερώνομαι άμεσα από το ιντερνέτ, όπου εκεί μαθαίνεις επιπλέον πράγματα που σε βοηθούν να έχεις εμπειριστατωμένη άποψη και επιχειρήματα τα οποία σου χρειάζονται αν θέλεις να λέγεσαι δραστήριος και ικανός πολίτης».*

5^η ερώτηση: Μέσω της συμμετοχής σας σε ποιες δράσεις/δραστηριότητες πιστεύετε ότι ενισχύετε την ιδιότητά σας ως ενεργού και υπεύθυνου πολίτη;

Και σε αυτή την ερώτηση όλοι οι μαθητές απάντησαν ότι μέσω των δράσεων/δραστηριοτήτων ενισχύεται η ιδιότητά τους ως ενεργών και υπεύθυνων πολιτών. Το είδος των δράσεων/δραστηριοτήτων που τους ενδυνάμωσε ως πολίτες ποικίλει.

Οι τρεις από τους δεκαπέντε μαθητές (M1, M5, M15) θεωρούν ότι μέσω της εμπλοκής τους σε κοινωνικοπολιτιστικές δράσεις του σχολείου αλλά και της πόλης ενισχύθηκε αυτή η ιδιότητα. Συγκεκριμένα, η M15 αναφέρει ότι η συμμετοχή της στην έκθεση ζωγραφικής του σχολείου της, της έδωσε τη δυνατότητα να εκφραστεί και να ευαισθητοποιήσει τους ενήλικες για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά όλων των κοινωνιών.

M15: *«Συμμετείχα στην έκθεση ζωγραφικής του σχολείου μου, όπου παρουσίασα τα έργα μου που είχαν σχέση με την ευαισθητοποίηση των ενηλίκων για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά όλων των κοινωνιών».*

Οι μαθητές (M2, M3, M10, M14) είπαν ότι χάρη στις διδακτικές επισκέψεις σε χώρους, όπως κοινωνικών υπηρεσιών και στο συμβούλιο του δήμου έμαθαν τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να συνεισφέρουν ως πολίτες με την ενεργό δράση τους στην κοινωνία.

M3: *«Μια τέτοια περίπτωση ήταν η επίσκεψή μας στο δημοτικό συμβούλιο. Έμαθα ότι πρέπει να συμμετέχει και ο πολίτης βέβαια ως ακροατής. Επίσης η επίσκεψή μας στο γηροκομείο της πόλης μας έκανε να θέλουμε (όπως και έγινε) να αναλάβουμε δράση, που είχε σχέση με την υπευθυνότητά μας και την ενεργοποίηση μας ως πολίτες. Δηλαδή προσπαθήσαμε να δραστηριοποιηθούμε, προσφέροντας στιγμές φροντίδας και αγάπης στους ανθρώπους της 3^{ης} ηλικίας, που έχουν ξεχαστεί από εμάς τους νεότερους πολίτες, επειδή τους θεωρούμε ότι δεν μπορούν να προσφέρουν τίποτα πια. Η πραγματικότητα όμως είναι ότι μπορούν να προσφέρουν σε μας την εμπειρία τους μαζί με τη σύνεσή τους».*

M10: *«Η επίσκεψή μας στον ΟΑΕΔ και στο τμήμα της Κοινωνικής Πρόνοιας του Δήμου με έκανε να θέλω να ενημερώνομαι σωστά ως πολίτης. Οι δράσεις σε προβλήματα των συμπολιτών μας με βοήθησε να ευαισθητοποιηθώ περισσότερο, αφού στο παρελθόν με ένοιαζε μόνο η οικογένειά μου. Σήμερα αισθάνομαι ότι πρέπει να προσφέρω και εγώ στην κοινωνία όπου ζω. Αύριο μπορεί να είμαι και εγώ που να θέλω βοήθεια. Έμαθα δηλαδή να είμαι αλληλέγγυος».*

Παρόμοια απάντηση έδωσαν οι μαθητές (M6, M7, M9), δηλώνοντας ότι η συμμετοχή τους σε σχολικές δραστηριότητες που είχαν ως στόχο την ανακούφιση ευπαθών ομάδων (π.χ. ηλικιωμένοι, παιδιά) αλλά και τη βελτίωση της καθημερινής ζωής του συνόλου των πολιτών της πόλης τους, τους ενδυνάμωσε την ιδιότητά τους.

M7: *«Υπήρχαν τέτοιες δραστηριότητες που μας έμαθαν να συμμετέχουμε ομαδικά, ενεργά βρίσκοντας λύσεις σε ευαίσθητα κοινωνικά προβλήματα, βοηθώντας έτσι ομάδες ανθρώπων που ανήκουν στην κοινότητα της πόλης μου».*

Τέσσερις από τους δεκαπέντε μαθητές (M4, M8, M11, M12) πιστεύουν ότι κύριο ρόλο στην ενδυνάμωση της ιδιότητάς τους ως πολίτες διαδραμάτισαν τα εκπαιδευτικά προγράμματα αγωγής υγείας και περιβαλλοντισμού. Μάλιστα οι M8 και M12 δήλωσαν ότι με αφορμή τα περιβαλλοντικά προγράμματα, έγιναν ενεργά μέλη σε περιβαλλοντικές οργανώσεις της πόλης τους.

M11: *«Μέσα από μια δράση για το περιβάλλον, από ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα αγωγής υγείας ή πολιτιστικό ή ακόμα μέσα από μια απλή συζήτηση στο περιθώριο μιας δράσης».*

M12: *«Σε πρότζεκτ που έχουν σχέση με τα περιβαλλοντικά προβλήματα μαθαίνω πολλά και με κινητοποιούν να συμμετέχω σε εθελοντικές περιβαλλοντικές δράσεις της πόλης μου».*

Τέλος, ο M13 θεωρεί ότι η συμμετοχή του σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τον Η/Υ τον κατέστησαν ενεργό πολίτη, λαμβάνοντας ενημέρωση από το διαδίκτυο.

M13: *«Σε δραστηριότητες που είχαν σχέση με τον υπολογιστή έμαθα να ενημερώνομαι επί παντός επιστητού σε πράγματα που με αφορούν ως πολίτη όπως π.χ. πώς αντιμετωπίζουν την οικονομική κρίση οι πολίτες σε μια άλλη περιοχή της Ελλάδας».*

4.1.5. 5^{ος} ερευνητικός άξονας: Αποδίδεται η ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένες μεθόδους και παράγοντες που συνδέονται με τη Δια Βίου Μάθηση;

1^η ερώτηση: Ποιες μέθοδοι διδασκαλίας θα μπορούσαν να ενδυναμώσουν τον δημοκρατικό χαρακτήρα του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης, ενθαρρύνοντας την ενεργό και υπεύθυνη συμμετοχή των εκπαιδευόμενων στα κοινά;

Κατά τη γνώμη των μαθητών του δείγματος οι μέθοδοι διδασκαλίας που θα μπορούσαν να ενδυναμώσουν το δημοκρατικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου φορέα της Δια Βίου Μάθησης, ενθαρρύνοντας την ενεργό και υπεύθυνη συμμετοχή τους στα κοινά, συνοψίζονται στις ακόλουθες απαντήσεις.

Η πλειοψηφία των μαθητών (M4, M8, M10, M14) θεωρούν ότι η διδασκαλία με την αποκλειστική χρήση Η/Υ, καθώς και ο εμπλουτισμός των εκπαιδευτικών

προγραμμάτων (project), θα ενισχύσουν το δημοκρατικό χαρακτήρα του σχολείου και θα ενθαρρύνουν την ενεργό και υπεύθυνη συμμετοχή τους στα κοινά.

M10: *«Να γίνονται τα μαθήματα μόνο με υπολογιστές και να κάνουμε πιο πολλά πρότζεκτ».*

M14: *«Τα πρότζεκτ κάνουν πιο ενδιαφέρον το μάθημα. Ίσως εάν κάναμε πρότζεκτ και για διάφορα άλλα θέματα που μας αφορούν ως πολίτες θα ήταν ακόμα καλύτερα. Όπως επίσης για να εξοικειωθούμε περισσότερο (και κυρίως εγώ) με τους υπολογιστές χρησιμοποιώντας τους σε όλα τα μαθήματα θα βοηθούσε προς αυτό το σκοπό».*

Η άποψη των μαθητών (M1, M2, M6) με βάση το παραπάνω ερώτημα είναι ότι η μέθοδος διδασκαλίας που συμβάλλει σε αυτή την κατεύθυνση, σχετίζεται με το δημοκρατικό παιδαγωγικό κλίμα και τη βιωματική εξάσκησή τους.

M1: *«Διάφορες διδασκαλίες με βιωματικό χαρακτήρα, όσον αφορά την κοινωνία και το περιβάλλον, που έχουν να κάνουν όχι μόνο με τη σχολική αλλά και την υπόλοιπη κοινότητα».*

M6: *«Το δημοκρατικό κλίμα διδασκαλίας και η πρακτική εξάσκηση των μαθητών».*

Για τους μαθητές (M3, M5, M11) η ομαδοσυνεργατική μέθοδος διδασκαλίας είναι αυτή που συνδράμει στο δημοκρατικό χαρακτήρα του φορέα Δια Βίου Μάθησης και στην ενθάρρυνση της υπεύθυνης και ενεργής συμμετοχής τους στα κοινά.

M3: *«Η συνεργασία σε ομάδες».*

M5: *«Με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο επιτυγχάνονται αυτά».*

M11: *«Η ομαδοσυνεργατική μέθοδος διδασκαλίας. Μαθαίνεις να συμμετέχεις, να διαφωνείς αλλά η ομάδα να έχει κοινή γραμμή, να αποφασίζουμε μαζί».*

Τρεις μαθητές (M7, M9, M13) αναφέρουν τη δικτύωση του σχολείου τους με μαθητές άλλων σχολείων της Ελλάδας και της Ευρώπης, συζητώντας όπως ακριβώς στο κοινοβούλιο, τα κοινά τους προβλήματα, αλλά και τη συνεργασία όλων αυτών των σχολείων με διάφορους φορείς και συλλόγους σε project, που θα αφορά τη χειραφέτηση των συμπολιτών τους σε δημοκρατικές αξίες.

M7: «Κάθε δραστηριότητα που εμπλέκει τους μαθητές με τα κοινά αλλά και με άλλες σχολικές κοινότητες, φορείς και συλλόγους, ενδυναμώνει τον δημοκρατικό χαρακτήρα των προγραμμάτων».

M9: «Τα μαθήματα πιστεύω ότι είναι δημοκρατικά. Για να υλοποιηθούν όμως με διαφορετικές μεθόδους διδασκαλίας και να ενισχύσουν τον δημοκρατικό τους χαρακτήρα θέλουμε πρότυπα-παραδείγματα με ουσία. Ναι τα μαθήματα και εμείς ως μαθητές μιλάμε για δημοκρατία, πρέπει όμως αυτό να ταυτίζεται με χειροπιαστά παραδείγματα. Και οι καθηγητές έχουν ένα δημοκρατικό τρόπο διδασκαλίας, αλλά αν ανοίξουμε την εικόνα προς την κοινωνία, παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει τίποτα απ' όσα μάθαμε στα μαθήματα. Κατά τη γνώμη μου θα έπρεπε το σχολείο μας να δικτυωθεί με άλλα σχολεία και με διάφορα πρότζεκτ να ενεργοποιήσουμε την κοινωνία της πόλης, για να χειραφετηθούν και οι υπόλοιποι πολίτες πάνω σε δημοκρατικές αξίες».

M13: «Δικτύωση του σχολείου μέσω skype με άλλα σχολεία της Ελλάδας και της Ευρώπης όπου οι μαθητές θα συζητάνε για τα κοινά όπως ακριβώς στο κοινοβούλιο».

Χωρίς εμπειρισταωμένη άποψη επ' αυτού είναι οι μαθητές (M12, M15) δηλώνοντας ότι δεν είναι εκπαιδευτικοί για να γνωρίζουν.

M12: «Δεν μπορώ να σκεφτώ έναν άλλο τρόπο διδασκαλίας από τον υπάρχον. Δεν είμαι ειδικός».

M15: «Δεν είμαι εκπαιδευτικός άρα δε γνωρίζω».

2^η ερώτηση: Ποιοι παράγοντες κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής σας λειτούργησαν ενισχυτικά ως πηγή μάθησης σε σχέση με τα κοινωνικο-πολιτικά ζητήματα και τις ιδιότητες του ενεργού και υπεύθυνου πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας;

Οι περισσότεροι μαθητές (M2, M4, M6, M11, M13) θεωρούν ότι οι παράγοντες που συνετέλεσαν ενισχυτικά στα στοιχεία της παραπάνω ερώτησης είναι το περιεχόμενο του μαθήματος του κοινωνικού γραμματισμού, καθώς και η επαφή εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, μέσω των ανταλλαγών απόψεων για θέματα που τους αφορούν ως πολίτες και προέκυψαν από τις δραστηριότητες του βιβλίου.

M2: «Το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού, η διδασκαλία των καθηγητών και η ανταλλαγή απόψεων».

M4: «Η επαφή μου με τις απόψεις άλλων ανθρώπων, όπως των συμμαθητών μου και κυρίως οι γνώσεις που μου πρόσφεραν οι καθηγητές μου κυρίως στο μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής».

M13: «Με τη διδασκαλία όλων των μαθημάτων και κυρίως της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής και η επικοινωνία με τους εκπαιδευτές και τους συμμαθητές μου».

Οι μαθητές (M5, M8, M14, M15) τόνισαν ότι οι παράγοντες που λειτούργησαν ενισχυτικά προς αυτό που ερωτήθηκαν, είναι η κοινωνικοποίησή τους εντός του πλαισίου του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας που τόνωσε την αυτοπεποίθησή τους και σε συνδυασμό με την παρακίνηση των εκπαιδευτών τους έφεραν στην επιφάνεια τις ανησυχίες τους συζητώντας τους όλοι μαζί.

M8: «Η ενθάρρυνση και η τόνωση της αυτοπεποίθησής μου από το σχολικό περιβάλλον. Έτσι μπόρεσα να μιλώ για ότι με απασχολούσε ως πολίτη πάντα».

M15: «Οι καθηγητές που μας ενθάρρυναν να βγούμε από το καβούκι μας, να γνωριστούμε με άλλους ανθρώπους και να μαθαίνουμε από αυτούς, από τις απορίες ή τα λάθη τους, τα μαθήματα η ανταλλαγή απόψεων αλλά και η στήριξη της οικογένειάς μου να γίνομαι ακόμα καλύτερη».

Τέσσερις μαθητές (M3, M9, M10, M12) ανάφεραν ως παράγοντες την ενθάρρυνση και την καθοδήγηση που είχαν από τους εκπαιδευτές τους να ερευνούν βιβλία, άρθρα, ιστοσελίδες από το διαδίκτυο προς αναζήτηση ενός πρότυπου δημοκρατικής συμπεριφοράς ενεργού και υπεύθυνου πολίτη.

M9: «Οι συζητήσεις κοινωνικοπολιτικού περιεχομένου με τους συμμαθητές μου και τους καθηγητές μου, η αλληλοϋποστήριξη που υπήρξε, λειτούργησε για μένα καταλυτικά να θέλω να γίνομαι κάθε μέρα και καλύτερος, δραστήριος και να αναλαμβάνω πρωτοβουλίες. Επίσης και η αναζήτησή μου με τη βοήθεια των καθηγητών μου σε βιβλία, δημοσιογραφικά άρθρα για ένα πρότυπο συμπεριφοράς ενεργού και υπεύθυνου πολίτη».

M12: «Ο καθηγητής που μου έμαθε να χρησιμοποιώ υπολογιστή και με βοήθησε να ψάχνω να βρω πως πρέπει να συμπεριφέρεται ένας δραστήριος δημοκρατικός πολίτης και να ενημερώνομαι για θέματα της επικαιρότητας από το διαδίκτυο».

Τέλος, δύο μαθήτριες (M1, M7) απάντησαν ότι η πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων (project), συνέδραμε ενισχυτικά στη μάθησή τους, αναδεικνύοντας κοινωνικά προβλήματα, αφού η εξεύρεση λύσης τους ή άμβλυνσής τους στα μαθητικά συμβούλια, τους έδωσαν τη δυνατότητα σε μια πιο ενεργή συμμετοχή σε διάφορους τομείς της σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας.

M1: *«Τα πρότζεκτ που είχαν σχέση με την κοινωνία μου έμαθαν πάρα πολλά και με βοήθησαν να σκέφτομαι με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους για να βοηθήσω, προτείνοντας ιδέες στο μαθητικό συμβούλιο και υλοποιώντας τες ως ομάδα με διάφορες δράσεις για το καλό της κοινωνίας της πόλης μας».*

M7: *«Η συμμετοχή μου στα πρότζεκτ βοήθησε πάρα πολύ στην ανάδειξη προβλημάτων, στο να θέλω να ενημερωθώ περισσότερο γι' αυτά αφού με αφορούν ως πολίτη, στο να προσπαθήσω να λύσω όσο μπορώ αυτά τα προβλήματα, μου έδωσε τη δυνατότητα για μια πιο ενεργή συμμετοχή στα σχολικά συμβούλια των μαθητών καθώς και σε διάφορους άλλους τομείς της κοινωνίας».*

3^η ερώτηση: Ποια στοιχεία πιστεύετε ότι θα χρειαζόταν να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης, προκειμένου να συμβάλουν στην αποτελεσματική αγωγή του πολίτη;

Οι περισσότεροι μαθητές (εκτός των μαθητριών M2, M3, M15 οι οποίες δεν απάντησαν) πρότειναν διάφορα στοιχεία που θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης. Αναλυτικότερα:

Τρεις μαθητές (M5, M10, M14) απάντησαν ότι θα μπορούσε να εμπλουτιστεί το πρόγραμμα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας με περισσότερα είδη μαθημάτων, αλλά και εργαστηριακών μαθημάτων.

M5: *«Πιστεύω ότι το μάθημα της ιστορίας θα έπρεπε να συμπεριληφθεί. Σε αυτό θα μαθαίνουμε για την ιστορική εξέλιξη του τόπου μας, τις συνθήκες που υπογράψαμε με τους άλλους λαούς και για την εξέλιξη των πολιτών στα βάθη των αιώνων. Έτσι προωθείται η αποτελεσματική αγωγή μας ως πολίτες.»*

M10: *«Θα μπορούσε να συμπεριληφθεί και το μάθημα των θρησκευτικών. Ένας πολίτης χρειάζεται και τα παραδείγματα του Χριστού. Άλλωστε Αυτός συμπεριφερόταν σε όλους δημοκρατικά και δίδασκε δημοκρατικές αξίες σε μας μέσα στο ευαγγέλιο. Γιατί*

λοιπόν να αποφεύγεται ο λόγος του χριστού; Μήπως θέλουν να αλλάξουν το DNA του Έλληνα πολίτη;»

Για τους μαθητές (M4, M7, M8, M12, M13) θεωρείται ότι οι περισσότερες ώρες διδασκαλίας του μαθήματος του κοινωνικού γραμματισμού, σε συνδυασμό με τον έγκαιρο διορισμό εκπαιδευτών στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, θα αναβάθμιζαν την ποιότητα του προγράμματος, συμβάλλοντας στην αποτελεσματική αγωγή του πολίτη.

M4: «Περισσότερες ώρες διδασκαλίας της Αγωγής του Πολίτη και να μας στέλνουν έγκαιρα τους καθηγητές για να ξεκινάμε από την αρχή της χρονιάς και να μη χάνουμε χρόνο από τον ήδη περιορισμένο».

M13: Από πού να ξεκινήσω και πού να τελειώσω. Σίγουρα το μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής που λέμε εμείς οι μαθητές θα έπρεπε να γίνεται καθημερινά και να έχει πλούσια ύλη. Το κυριότερο όμως είναι να μας στέλνουν έγκαιρα όλους τους καθηγητές γιατί ο ένας όση καλή θέληση και να έχει δεν προλαβαίνει να σε διαπαιδαγωγήσει ως υπεύθυνο και ενεργό πολίτη.

Τελειώνοντας, για τους μαθητές (M1, M6, M9, M11) πιστεύεται ότι η δημιουργία εξατομικευμένων προγραμμάτων ανάλογα με τις ανάγκες των εκπαιδευόμενων, θα συνέβαλε προς αυτόν τον σκοπό.

M6: «Διαφορετικά μαθήματα από τα ήδη συνηθισμένα που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες του καθενός μας».

M11: «Οποσδήποτε ένα μάθημα δικαίου, όχι μόνο στα ελληνικά δεδομένα αλλά και στα ευρωπαϊκά και παγκόσμια. Ένα μάθημα που να μιλά κυρίως για τα δικαιώματα στον εργασιακό χώρο και την απορρόφηση των εργαζόμενων μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας και γενικά την εξέλιξή τους».

5^ο Μέρος: Συζήτηση-Συμπεράσματα έρευνας

5.1. Οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας ως προς τη Δια Βίου Μάθηση

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες θεωρούν, ότι η Δια Βίου Μάθηση είναι μια συνεχής και αέναη διαδικασία και στοχεύει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου. Αυτό το εύρημα έρχεται σε συμφωνία με τη θεωρία της Πρόκου, Ε. (2009) και της 19^{ης} Συνόδου της UNESCO (1976).

Βέβαια ο ορισμός που έδωσαν οι μαθητές, δεν συνάδει με το λόγο που αποφάσισαν να συμμετέχουν στο πρόγραμμα του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης. Οι περισσότεροι, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας διαπιστώνεται να συνδέουν τη Δια Βίου Μάθηση με την τεχνοκρατική της διάσταση. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τη μελέτη του Βεργίδη, Δ. (2001) ότι η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας στρέφει τη Δια Βίου Μάθηση στην ανάδειξη γνώσεων και δεξιοτήτων, που απώτερο σκοπό έχουν την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση των πολιτών. Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και το εθνικό πρόγραμμα για τη Δια Βίου Μάθηση, το οποίο ορίζει τους στόχους για αυτή (διαμόρφωση ολοκληρωμένης προσωπικότητας, ανάπτυξη σύγχρονων δεξιοτήτων για να καταστεί ο πολίτης ενεργός και με κριτικό πνεύμα), παρόλα αυτά σε έρευνα που διεξήγαγε διαπιστώθηκε ότι στην Ελλάδα λίγοι είναι οι συμμετέχοντες σε προγράμματα που δεν έχουν στόχο την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση των πολιτών.¹²⁴

Ένα άλλο στοιχείο από τα αποτελέσματα της έρευνας που έρχεται σε αντίθεση με τον ορισμό που δώσανε οι μαθητές για τη Δια Βίου Μάθηση είναι, ότι οι πέντε στους δέκα μαθητές συγχέουν τους φορείς της Δια Βίου Μάθησης με την τυπική εκπαίδευση. Όπως αναφέρει ο Κόκκος, Α. (2005) η Δια Βίου Μάθηση παρατηρείται να ταυτίζεται με τη Δια Βίου Εκπαίδευση, όμως η εκπαίδευση είναι μια διαδικασία οργανωμένη και με συγκεκριμένο στόχο, σύμφωνη με τα πολιτικά ρεύματα της εποχής και του κοινωνικού περιβάλλοντος, ενώ η μάθηση έχει ευρύτερη έννοια και αντικατοπτρίζει τις πεποιθήσεις των ανθρώπων ή όπως αναφέρει ο Σταμέλος, Γ. (2010) σχετίζεται με την προσωπική επιλογή του ατόμου να επιμορφώνεται συνέχεια. Κάνοντας αυτή την ταύτιση οι μαθητές έχουν την αντίληψη, ότι μέσα από το φορέα

¹²⁴ http://www.minedu.gov.gr/publications/docs/ethniko_programma_dbm_101220.pdf

της Δια Βίου Μάθησης θα αποκτήσουν πιστοποιημένη παιδεία, επιβεβαιώνοντας τον Jarvis, P. (1988) πως θεωρούν ότι η φοίτησή τους θα τους καταστήσει, όπως παλαιότερα, δια παντός ικανούς να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της επαγγελματικής τους πορείας.

Κατά τη διάρκεια όμως της φοίτησής τους, φαίνεται να αντιλήφθηκαν οι περισσότεροι μαθητές ότι το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας δεν τους καταρτίζει και εξειδικεύει μόνο επαγγελματικά, αλλά και τους παρέχει γνώσεις, που στόχο έχουν την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Η αντίληψη αυτή συνδέεται με το μελετητή Τσαούση, Δ. (2007), ο οποίος συμφωνεί ότι η Δια Βίου Μάθηση είναι μια διαδικασία ανάπτυξης στάσεων και συμπεριφορών, που συνδέονται και με την καλλιέργεια των δημοκρατικών αξιών και την ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη. Επίσης η αντίληψη αυτή συνδέεται με τον Αριστοτέλη, ο οποίος είχε απορρίψει τη μονοδιάστατη παρεχόμενη παιδεία.¹²⁵

5.2. Η σύνδεση των στοιχείων του προγράμματος του φορέα Δια Βίου Μάθησης με τις δημοκρατικές αξίες και την ιδιότητα του πολίτη

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των περισσότερων μαθητών, το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ως φορέας Δια Βίου Μάθησης, διαμορφώνει και προωθεί μια δημοκρατική κουλτούρα, ενθαρρύνοντας τον ενεργό ρόλο των μαθητών απέναντι στη μάθηση, τη συμμετοχή στα μαθητικά συμβούλια, σε θέματα που τους αφορούν, επιλύοντάς τα με δημοκρατικό τρόπο, την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης μέσα από τον προβληματισμό στη διδασκαλία των μαθημάτων και τη μη εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών κοινωνικού ρατσισμού και ξενοφοβίας, αναπτύσσοντας έτσι τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη. Οι απαντήσεις των μαθητών σε γενικές γραμμές είναι σύμφωνες με τις μελέτες των Nussbaum, M. (2010) και Παπαδάκη & Σπυριδάκη, M. (2010), οι οποίοι αναφέρουν ότι η Δια Βίου Μάθηση, έχοντας ως συμμάχους της τις ανθρωπιστικές επιστήμες και τη γενική μόρφωση συμβάλλει στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, η οποία τους βοηθά να συλλέγουν και να αντιπαραθέτουν πληροφορίες, επιλέγοντας εκείνες που τους είναι χρήσιμες, τους αναπτύσσει την κοινωνική συνείδηση, ώστε να μπορούν να συνεργάζονται για να αλλάξουν προς το καλύτερο κοινωνικοπολιτικά. Ειδικότερα, οι απαντήσεις τριών μαθητριών ότι η Δια Βίου μάθηση ως φορέας γενικότερα της παιδείας, προωθεί και

¹²⁵ Αριστοτέλης, Πολιτικά Θ, 1337a, 24-61

στηρίζει τη δημοκρατική κουλτούρα, αφού παρέχει ίσες ευκαιρίες για μάθηση προκειμένου οι πολίτες να καταστούν ενημερωμένοι, μορφωμένοι και ενεργοί, συνάδει με τη διατύπωση της θεωρίας του Αριστοτέλη πως η παιδεία και κατ' επέκταση η συνεχής επιμόρφωση, θα πρέπει να είναι νομικά κατοχυρωμένη και κοινή για όλους ως προς το σκοπό και το περιεχόμενό της, ώστε να προφυλαχτεί η κοινωνική συνοχή και η ευδαιμονία των πολιτών, γεγονός που αποτελεί και τον σκοπό της πολιτείας.¹²⁶

Αυτή η συνδρομή των ανθρωπιστικών επιστημών και της γενικής μόρφωσης για την πλειοψηφία των μαθητών θεωρείται ότι συνέβαλε στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών και στην ενδυνάμωσή τους ως πολίτες, μέσω της πραγματοποίησης διδασκαλίας όλων των γνωστικών αντικειμένων που παρέχει το πρόγραμμα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας και κυρίως με τη διδασκαλία του μαθήματος του κοινωνικού γραμματισμού. Παρατηρείται ότι αυτό το εύρημα συνδέεται αρμονικά με το σκοπό του προγράμματος σπουδών του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης.¹²⁷ Φαίνεται λοιπόν να μην είναι αυτοσκοπός του προγράμματος σπουδών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας μόνο η παροχή στοιχειώδους εκπαίδευσης, αποβλέποντας στην καταπολέμηση της ανεργίας, του αναλφαβητισμού και στην απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων, όπως παλαιότερα σε άλλα επιμορφωτικά προγράμματα ενηλίκων.¹²⁸ Αλλά σε αντίθεση με τα αποτελέσματα ερευνών στην τυπική εκπαίδευση¹²⁹, στο συγκεκριμένο φορέα Δια Βίου Μάθησης διαπιστώνεται ότι εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενοι δεν προσεγγίζουν μόνο θεωρητικά τις έννοιες δημοκρατία και πολίτης, αλλά σύμφωνα με τις προσλαμβάνουσες και την καθημερινότητα των μαθητών.

Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας συμβάλλει προς την ενδυνάμωση των κοινωνικοπολιτικών γνώσεων και δημοκρατικών τους αξιών, ορισμένοι μαθητές υποστηρίζουν ότι πέραν της χρήσης απλών μεθόδων διδασκαλίας και των περιεχομένων των μαθημάτων, αυτό πραγματοποιήθηκε με την ενθάρρυνση και την στήριξη των εκπαιδευτών τους για να

¹²⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1252a26-27

¹²⁷ www.alfavita.gr/egiklio17.php

¹²⁸ Karalis, Th., & Vergidis, D. (2004). Lifelong education in Greece: recent developments and current trends. *International Journal of Lifelong Education*, 23(2), 179-189

¹²⁹ Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (2005). Η δημοκρατία, ο πολίτης και οι άλλοι. Αθήνα: Gutenberg

συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά προγράμματα (project), αλλά και σε δράσεις εντός και εκτός του πλαισίου του φορέα Δια Βίου Μάθησης. Εδώ γίνεται αντιληπτό ότι η ενδυνάμωση των κοινωνικοπολιτικών γνώσεων και δημοκρατικών αξιών των μαθητών προσεγγίζονται με τη σύγχρονη αντίληψη-βιωματική προσέγγιση¹³⁰ μετατρέποντας το χώρο της εκπαίδευσης σε ένα χώρο δημοκρατικού διαλόγου, όπου οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν να συμπεριφέρονται ως δραστήριοι, ενημερωμένοι και ώριμοι πολίτες.¹³¹

5.3. Η εφαρμογή των βασικών δημοκρατικών αξιών στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης

Όλοι σχεδόν οι συμμετέχοντες του δείγματος της έρευνας παραδέχονται ότι στα πλαίσια του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης, εφαρμόζονται οι δημοκρατικές αρχές της ίσης συμμετοχής στη γνώση, της ανταλλαγής απόψεων, του σεβασμού της διαφορετικότητας, της συνεργασίας, της αρχής της πλειοψηφίας για τη λήψη μιας σοβαρής απόφασης. Μέσω αυτών των απαντήσεων διαφαίνεται ότι ο συγκεκριμένος φορέας εφαρμόζει όλα όσα είχε αναφέρει στην Οικουμενική Διακήρυξη για τη δημοκρατία το Διακοινοβουλευτικό Συμβούλιο, δηλαδή δίδεται έμφαση στην αγωγή του πολίτη και στη διαμόρφωση μιας στάσης που χαρακτηρίζεται από υπευθυνότητα, ελευθερία γνώμης και έκφρασης, χωρίς παρεμβάσεις καθώς και η δυνατότητα αναζήτησης, λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών, ενώ παράλληλα ενθαρρύνεται η συμμετοχή όλων των μαθητών για να διασφαλιστεί η πολυφωνία και το δικαίωμα της διαφορετικότητας.¹³²

Όλα αυτά πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με τη γνώμη των περισσότερων μαθητών, χάρη στη συμβολή κυρίως του εκπαιδευτή, ο οποίος λειτουργούσε για αυτούς μέσω των παιδαγωγικών πρακτικών που χρησιμοποιούσε, ως πρότυπο πολίτη δημοκρατικής συμπεριφοράς. Όμως δεν πρέπει να παραληφθούν και οι απόψεις των μαθητών που πιστεύουν ότι προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλαν και τα

¹³⁰ Καρακατσάνη, Δ. (2005). Στρατηγικές Πολιτικής Διαπαιδαγώγησης στην Εκπαίδευση και Επαναπροσδιορισμός του Ρόλου του Εκπαιδευτικού. Εισήγηση στην ημερίδα «Ενεργοί Πολίτες και Εκπαίδευση» στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του «Ευρωπαϊκού Έτους Ενεργών Πολιτών μέσω της Εκπαίδευσης». Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, 12 Δεκεμβρίου 2005

¹³¹ Τσαούσης, Δ. (2007). Η εκπαιδευτική πολιτική των διεθνών οργανισμών. Αθήνα: Gutenberg

¹³² UNIVERSAL DECLARATION ON DEMOCRACY

Declaration adopted without a vote by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997)*

περιεχόμενα των μαθημάτων που προσφέρονται από το φορέα Δια Βίου Μάθησης, τα οποία σε συνδυασμό με τις βιωματικές δραστηριότητες και την αρωγή του εκπαιδευτή, προώθησαν σε αυτούς το δημοκρατικό ιδεώδες και την ενεργό συμμετοχή τους, δίνοντάς τους ίσες ευκαιρίες ή προϋποθέσεις.¹³³

Κατά συνέπεια, όλοι οι μαθητές θεωρούν ότι ο συγκεκριμένος φορέας Δια Βίου Μάθησης φέρει μια δημοκρατική ποιότητα, αφού εφαρμόζει με τη συνδρομή πρωτίστως του εκπαιδευτή και έπειτα των μαθημάτων τις δημοκρατικές αρχές. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία δημοκρατικής ποιότητας που ανέφεραν είναι: η ισότητα, ο σεβασμός της διαφορετικότητας, η συνεργασία, ο διάλογος και η ένταξη στους κόλπους του προγράμματος σπουδών του φορέα του μαθήματος του κοινωνικού γραμματισμού που κάνει λόγο για τη δημοκρατία. Βέβαια, σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός μαθητή, ο οποίος ανέφερε ότι η ύπαρξη αρχηγικών τάσεων ορισμένων μαθητών δεν τους κατέστησε ικανούς να εφαρμόσουν μέσω της διαπαιδαγώγησής τους, τις ηθικές και πολιτικές αρετές, ώστε να καταφέρουν την προσωπική αλλά και τη συλλογική τους ευδαιμονία στα πλαίσια του φορέα, συμπεριφερόμενοι ως δημοκρατικοί πολίτες και δρώντας συλλογικά με τους συμπολίτες τους.¹³⁴

5.4. Η ύπαρξη βελτίωσης στη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη μια δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συμμετοχής στο πρόγραμμα του φορέα Δια Βίου Μάθησης

Η πλειοψηφία των μαθητών θεωρεί ότι λόγω της μόρφωσης, της ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων, της ενθάρρυνσης της συμμετοχής τους σε δράσεις και της επαφής τους με άλλους συμμαθητές εντός του περιβάλλοντος του φορέα Δια Βίου Μάθησης, η συμπεριφορά τους και ο χαρακτήρας τους έχει βελτιωθεί. Με αυτόν τον τρόπο διαπίστωσαν ότι όλοι είναι πολίτες αυτού του τόπου ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, καταγωγής, οικογενειακής κατάστασης, αφού όλοι έχουν το δικαίωμα της συμμετοχής στη δικαστική και πολιτική εξουσία και έτσι καθίστανται ζωτικό κομμάτι της κοινωνίας, που μπορεί να επηρεάσει ή και να καθορίσει τα τεκταινόμενα πολιτικοκοινωνικής φύσεως που απασχολούν τον τόπο τους.¹³⁵ Παρατηρείται λοιπόν σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ότι η παιδεία και εν προκειμένω η Δια Βίου Μάθηση

¹³³ Collado, M. & . Atxurra, R. L Democratic citizenship in textbooks in Spanish primary curriculum, *Journal Curriculum Studies*, 38 (2), 2006

¹³⁴ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, Ι, 1253α

¹³⁵ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ1,1257α,22-23

έχει άρρηκτη σχέση με τα θέματα της πολιτικής και προσφέρει στους ανθρώπους την εξάσκηση των πνευματικών, ηθικών και πολιτικών δεξιοτήτων τους, ώστε να αποκτήσουν τις πολιτειακές αρετές που θα τους κάνουν να συμπεριφέρονται ως ενεργοί, ώριμοι και συνετοί πολίτες σύμφωνα με το σκοπό της πόλης.¹³⁶

Αξίζει όμως να αναφερθεί η αίσθηση της ματαίωσης ενός μαθητή στην προσπάθεια μέσω της εκπαίδευσης να μεταβάλλει τη συμπεριφορά του σε πιο δημοκρατική. Χαρακτήρισε τη συμπεριφορά του επιφυλακτική, γιατί ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η εκάστοτε κυβερνητική εξουσία, δημιουργεί λανθασμένες εντυπώσεις για την έννοια της δημοκρατίας και εφαρμογή αυτής, με συνέπεια οι πολίτες να μη μπορούν να συμμετέχουν ελέγχοντας κρίσιμα πολιτικά διακυβέυματα που τους αφορούν, αλλά να ελέγχονται από τη συμμετοχή μόνο της εκάστοτε κυβέρνησης μέσα από τη δημιουργία ή τροποποίηση νόμων¹³⁷, η οποία πολλές φορές δημιουργεί τη δυσπιστία των πολιτών απέναντι στο κράτος.¹³⁸

Έχοντας ως βάση όλοι οι μαθητές ότι το σχολείο είναι μικρογραφία της κοινωνίας εξέφρασαν την άποψη, ότι ενδυναμώθηκε η συμμετοχικότητά τους και η κριτική τους σκέψη μέσω των διδακτικών επισκέψεων, των σχολικών εκδηλώσεων, των εθελοντικών δράσεων, αλλά και από την ενθάρρυνση των καθηγητών τους να συνεργαστούν μεταξύ τους, αναδεικνύοντας ιδέες προκειμένου να επιτύχουν το σκοπό των δραστηριοτήτων του εκπαιδευτικού προγράμματος (project).

Όλα τα παραπάνω αποτέλεσαν αφορμή για τους συμμετέχοντες στην έρευνα για να συμμετέχουν στα πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα της κοινωνίας τους, αφού φαίνεται κατά τα λεγόμενά τους ότι το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας χάρη στις πτυχές που αναφέρονταν προηγουμένως αλλά και με την παρότρυνση και τη διοργάνωση ημερίδων από πλευράς των εκπαιδευτών, τους διαφοροποίησαν τη στάση τους, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες, έχοντας την αίσθηση του χρέους ότι πρέπει να προφυλάξουν τις δημοκρατικές αρετές με το να συμμετέχουν συλλογικά στους θεσμούς της κοινωνίας τους με αρωγό τους τις πνευματικές και ηθικές αρετές που τους δόθηκαν και χάρη αυτών των αρετών είναι στο χέρι τους να ζήσουν διαφορετικά από τα υπόλοιπα είδη του ζωικού βασιλείου.¹³⁹ Λίγοι είναι οι συμμετέχοντες που απ’

¹³⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά Γ, 1257a 13-17,22-13

¹³⁷ Lamy, R-M. (2006). Ξανασκεφτόμαστε τη δημοκρατία. Αθήνα: Πατάκης.

¹³⁸ W.D.Ross,Αριστοτέλης,μτφρ. Μαριλίζα Μήτσου, Β’ έκδοση, ΜΙΕΤ,Αθήνα, 1993, σελ.346-350

¹³⁹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a,30-39

ότι φαίνεται δεν άλλαξαν στάση ως προς αυτή την κατεύθυνση, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι αυτού του είδους οι εκδηλώσεις δεν αλλάζουν προς το καλύτερο το σύνολο της κοινωνίας αλλά μόνο στη θεωρία ή ότι οι εκδηλώσεις που διοργανώνονται από τους συμπολίτες τους δέχονται συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών. Δίδεται έτσι η αίσθηση σύμφωνα με τα όσα ο Αριστοτέλης αναφέρει στα Πολιτικά (1253a,30-39) ότι αν ο άνθρωπος αποκοπεί από την υπόλοιπη κοινότητα θα καταλήξει να συμπεριφέρεται όπως τα άγρια ζώα. Άρα, ο άνθρωπος για να εξασφαλίσει τη συμβίωση με τους συμπολίτες του, οφείλει να διαπνέεται από την πολιτική αρετή της δικαιοσύνης γιατί αυτή θα βοηθήσει στην ευδαιμονία που είναι ο σκοπός όχι μόνο του ανθρώπου αλλά και ολόκληρης της πολιτείας.

Όσον αφορά τις πεποιθήσεις των μαθητών για τις δεξιότητες που αποκτήσανε μέσω της εκπαίδευσης στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας και έχουν σχέση με την ιδιότητα του πολίτη, οι περισσότεροι απάντησαν ότι συνειδητοποίησαν την αξία της συμμετοχής, την ανάληψη πρωτοβουλιών σε ανθρωπιστικούς κυρίως τομείς και χρησιμοποίησαν την κριτική/ερευνητική τους σκέψη για οποιοδήποτε πρόβλημα τους παρουσιαζόταν, χωρίς να καταθέτουν τα όπλα με την πρώτη ευκαιρία. Υπήρξαν βέβαια συμμετέχοντες οι οποίοι ανέφεραν μεμονωμένα ως δεξιότητες που απέκτησαν την κοινωνικοποίηση, την επικοινωνία και τη δικτύωση σε ομάδες κοινωφελούς προσφοράς, την ανάπτυξη γραπτού και προφορικού λόγου, καθώς και την εκμάθηση χρήσης Η/Υ. Αυτά τα ευρήματα, από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, παρατηρείται ότι δε συμβαδίζουν με τα εκδιδόμενα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την οικονομία και για την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κείμενο αναφέρεται η εκ νέου εξέταση της εκπαίδευσης και των σχέσεών της με τις κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες σε μια προσπάθεια να επιτευχθεί μέσω αυτής η μείωση της ανεργίας και του αποκλεισμού σε κοινωνικό επίπεδο¹⁴⁰, ενώ στο δεύτερο κείμενο¹⁴¹ παρατηρείται ξανά να επικρατεί ο λόγος της

¹⁴⁰ European Commission, *Growth, Competitiveness and Employment: The Challenges and Ways Forward into 21st Century*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1993

¹⁴¹ European Commission, *Teaching and Learning: Towards the Learning Society*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995

οικονομίας, συνδέοντας την εκπαίδευση με την αύξηση της παραγωγικότητας και της απασχολησιμότητας.¹⁴²

Τέλος, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων θεωρούν ότι η ιδιότητά τους ως πολίτες φαίνεται να ενισχύεται από τη συμμετοχή σε δράσεις που έχουν να κάνουν με διδακτικές επισκέψεις σε χώρους κοινωνικών υπηρεσιών και στο συμβούλιο του δήμου της πόλης τους, μαθαίνοντας έτσι τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να συνεισφέρουν ως πολίτες με την ενεργό δράση τους στην κοινωνία. Επίσης και η υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων (project) τους βοήθησαν να υιοθετήσουν μεθόδους ενεργητικής, ευαισθητοποιημένης και υπεύθυνης συμπεριφοράς, ενισχύοντας την ιδιότητά τους ως πολίτες.

5.5. Η απόδοση της ενίσχυσης της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένες μεθόδους και παράγοντες που συνδέονται με τη Δια Βίου Μάθηση

Οι περισσότεροι υποστήριξαν ότι οι μέθοδοι διδασκαλίας που θα μπορούσαν να ενδυναμώσουν το δημοκρατικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης είναι μια σύγχρονη προσέγγιση διδασκαλίας με την αποκλειστική χρήση Η/Υ, αλλά και ο εμπλουτισμός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (project) θα τους εφοδιάσει με αρετές που θα τους ενισχύσουν την ιδιότητά τους ως πολίτες, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό τοπίο.¹⁴³

Σε σχέση με την παραπάνω απάντηση, τρεις μαθητές θεώρησαν ότι η ομαδοσυνεργατική μέθοδος διδασκαλίας μπορεί να συνδράμει στο δημοκρατικό χαρακτήρα του φορέα Δια Βίου Μάθησης και στην ενθάρρυνση της υπεύθυνης και ενεργής συμμετοχής τους στα κοινά, ενώ άλλη ομάδα των τριών μαθητών δήλωσε πως δεν αρκεί μόνο αυτό και πρότειναν τη δικτύωση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας με άλλα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας της Ελλάδας και της Ευρώπης, καθώς και την κατάλληλη εφαρμογή project σε συνεργασία με διάφορους φορείς και συλλόγους, με αποκλειστικό σκοπό τη χειραφέτηση των συμπολιτών τους σε δημοκρατικές αξίες. Η άποψη αυτή είναι σύμφωνη με τη χάραξη της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής που θέλει την ενδυνάμωση των πολιτών μέσα από

¹⁴² Γ. Φλουρής & Γ. Πασιάς, Η παιδεία του πολίτη και η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Προβληματισμοί για την Ελλάδα, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), *Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Αθήνα: Ατραπός, 2003, σελ. 379-381

¹⁴³ Fernandez, C., Sundstrom, M. (2011). Citizenship Education and Liberalism: A state of the Debate Analysis 1990-2010. *Studies in philosophy and education*, 30(4), 363-382

συμμετοχικές διαδικασίες να προάγουν κοινές αξίες και να ενισχύεται έτσι η αίσθηση στα μέλη της ότι είναι Ευρωπαίοι πολίτες¹⁴⁴, οι οποίοι θα δραστηριοποιούνται έχοντας αναπτύξει πολιτικές ικανότητες και δεξιότητες καθώς και ενστερνιστεί δημοκρατικές αξίες για να προασπίσουν το κοινό ευρωπαϊκό συμφέρον.¹⁴⁵ Με βάση αυτήν την άποψη των μαθητών παρατηρείται και το εξής: η χάραξη της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής, δε συμβαδίζει με την ελληνική, αφού σε μεγάλο ποσοστό σύμφωνα με το Χαραλάμπους, Δ. (2007) τέτοιου είδους προγράμματα που προάγουν την πνευματική, κοινωνική και την ενεργό εμπλοκή των συμμετεχόντων στο πολιτικοκοινωνικό στερέωμα της πολιτείας τους, δεν υλοποιούνται στον βαθμό και στην ένταση που πρέπει, γιατί το ελληνικό κράτος εφαρμόζει την ανάπτυξη προγραμμάτων στα πλαίσια της Δια Βίου Μάθησης με χρήματα που πηγάζουν αποκλειστικά από τα ευρωπαϊκή κονδύλια.

Οι παράγοντας που λειτούργησαν ενισχυτικά ως πηγή μάθησης σε σχέση με τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα και τις ιδιότητες του ενεργού και υπεύθυνου πολίτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας, για πολλούς μαθητές θεωρείται πως σε αυτό συνέβαλε το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού, το οποίο σε συνδυασμό με τις δραστηριότητες του βιβλίου προσέφεραν την εξακτίωση με τα σύγχρονα κοινωνικοπολιτικά προβλήματα των πολιτών, κάνοντας έναν ουσιαστικό διάλογο μέσω των ανταλλαγών απόψεων εκπαιδευτών και εκπαιδευόμενων. Σύμφωνα με τις απόψεις των μαθητών, αυτές προσιδιάζουν με την έρευνα της Α. Αθανασούλα-Ρέππα (2003) ότι η προσέγγιση του συγκεκριμένου γνωστικού αντικείμενου, ως ξεχωριστού διδακτικού μαθήματος, παρέχει άρτια πληροφόρηση σε θέματα που σχετίζονται με κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, ενώ έρχεται σε αντίθεση με έρευνες που υποστηρίζουν ότι το μάθημα της αγωγής του πολίτη δεν καλλιεργεί σε μεγάλο βαθμό πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές.¹⁴⁶

Ένας άλλος παράγοντας για μικρή μερίδα μαθητών που συνέβαλε προς αυτό το σκοπό ήταν η υλοποίηση project. Με αυτόν τον τρόπο απόκτησαν σφαιρικές γνώσεις που τους κατέστησε καλά ενημερωμένους πολίτες και είχαν πιο ενεργητική στάση, όταν μέσω των εκπαιδευτικών προγραμμάτων αναδεικνύονταν κοινωνικά

¹⁴⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη, Λουξεμβούργο, 2000

¹⁴⁵ Κ. Λάβδας & Δ. Χρυσόχου, Για έναν κοινό Δημόσιο Πολιτισμό, στο Μάγιας, Σ., (επιμ.), Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση, Αθήνα: Παπαζήση, 2008

¹⁴⁶ Καρακατσάνη, Δ., Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004

προβλήματα για τα οποία αναζητούσαν τρόπους λύσης ή άμβλυνσής τους, συμμετέχοντας στα μαθητικά συμβούλια. Η άποψη αυτή των μαθητών συμφωνεί περισσότερο με τη διαθεματική προσέγγιση των θεμάτων της αγωγής τους ως πολίτες¹⁴⁷, η οποία θα πρέπει κατ' αυτούς να συνδέεται με την πρακτική εφαρμογή των όσων αποκόμισαν από τη δραστηριότητά τους στα project και πραγματοποιούνταν στα πλαίσια του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας στο ευρύτερο πεδίο της κοινωνίας.

Όσον αφορά για το τι άλλο θα μπορούσε να συμπεριληφθεί στο πρόγραμμα του συγκεκριμένου φορέα Δια Βίου Μάθησης προκειμένου να συμβάλλει στην αποτελεσματική αγωγή του πολίτη, οι περισσότεροι μαθητές πρότειναν ότι θα έπρεπε το μάθημα που αφορά την αγωγή του πολίτη να διδάσκεται περισσότερες ώρες στο πρόγραμμα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας τονίζοντας πως το ανωτέρω σε σχέση με τον έγκαιρο διορισμό των εκπαιδευτών θα συνέβαλε αποτελεσματικά προς αυτό το σκοπό.

Τέλος, αξίζει να επισημανθούν και οι προτάσεις ορισμένων μαθητών σχετικά με τη συμπερίληψη άλλων διδακτικών αντικειμένων, όπως των θρησκευτικών και της ιστορίας. Αυτή η πρόταση των μαθητών ταυτίζεται με τη διατύπωση της προσωπικής θέσης του Αριστοτέλη, ότι η παιδεία θα πρέπει να συμβάλλει στην ολική διάπλαση της συνείδησης του πολίτη, θεωρώντας ότι η γνώση είναι ολόπλευρη και κατά τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να προσεγγίζεται διδακτικά στα γνωστικά αντικείμενα.¹⁴⁸ Με αυτό τον τρόπο και σε συνδυασμό με τη σχέση της παιδείας με την πολιτική, θα προσφέρεται στους πολίτες η ευκαιρία για εξάσκηση των πνευματικών, ηθικών και πολιτικών δεξιοτήτων τους, ώστε να αποκτήσουν τις πολιτειακές αρετές που θα τους κάνουν να συμπεριφέρονται ως ενεργοί, ώριμοι και συνετοί πολίτες.¹⁴⁹ Εν συνεχεία, η πρόταση να συμπεριληφθεί στο διδακτικό πρόγραμμα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας για την αποτελεσματική αγωγή του πολίτη το μάθημα της ιστορίας, γιατί αναδεικνύει την ιστορική εξέλιξη της χώρας, αλλά και των πολιτών, θυμίζει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε το 1913 και η οποία τέθηκε σε εφαρμογή το 1931, όπου υπήρχε σύνδεση του μαθήματος της ιστορίας με την αγωγή του πολίτη και είχε ως κύριο στόχο να συνειδητοποιήσει ο πολίτης τα καθήκοντά του

¹⁴⁷ E. B. Jones & N. Jones, Education for Citizenship – Ideas and Perspectives for Cross – Curricular Study, Kogan Page, 1996

¹⁴⁸ Αριστοτέλους, Πολιτικά Θ, 1337a 24-61

¹⁴⁹ Αριστοτέλης, Πολιτικά Γ, 1257 a 13-17,22-23

απέναντι στην πολιτεία.¹⁵⁰ Η δεύτερη πρόταση αφορά τη συμπερίληψη στο διδακτικό πρόγραμμα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας του μαθήματος των θρησκευτικών με το επιχείρημα ότι η συμπεριφορά και η στάση του Χριστού μέσα από το ευαγγέλιο διδάσκει δημοκρατικές αξίες, τις οποίες ένας υπεύθυνος και ενεργός πολίτης χρειάζεται να ενστερνιστεί.

5.6. Επίλογος-Προτάσεις

Ως κατακλείδα της ανάλυσης του θέματος της παρούσας διπλωματικής εργασίας, κρίνεται σκόπιμο να προστεθεί και να επισημανθεί εδώ, ότι οι τρεις αυτοί όροι που αναλύθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια, έχουν στρέψει σε κάθε εποχή ανά τους αιώνες το ενδιαφέρον των φιλοσόφων, των επιστημών και ερευνητών προς αυτούς. Δικαιολογημένα λοιπόν το ιστορικό υπόβαθρο, ανά εποχή, να θέτει μια διαφορετική θεώρηση στη σημασία αυτών των εννοιών, αλλά και στο πως αυτές οι έννοιες συνδέονται μεταξύ τους και επιδρούν η μία στην άλλη. Στη σύγχρονη εποχή η δια βίου μάθηση προσανατολίζεται σε δύο διαστάσεις, οι οποίες αναδεικνύουν τη σχέση που δημιουργείται μεταξύ αυτών των όρων. Έτσι, η πρώτη διάσταση στρέφεται στον άνθρωπο και σχετίζεται κατά κύριο λόγο με την ολόπλευρη ανάπτυξη του χαρακτήρα ενός πολίτη, δίνοντάς του την ευκαιρία να καλλιεργήσει διεξοδικότερα δεξιότητες που αφορούν τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, ενώ η τεχνοκρατική της διάσταση ασχολείται αποκλειστικά με την επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση του πολίτη, παρέχοντάς του μια μόρφωση που χρησιμοποιεί τη γλώσσα της οικονομίας και μόνο, καθώς τον προετοιμάζει να ανταπεξέλθει σε μια απαιτητική και ανταγωνιστική κοινωνία που στρέφεται κυρίως στο επαγγελματικό και οικονομικό πεδίο.

Λόγω των ραγδαίων επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων, η δια βίου μάθηση είναι η μόνη δίοδος που μπορεί να ισοσταθμίσει και να συνδυάσει αρμονικά την ανάπτυξη αυτών δύο διαστάσεων. Με άλλα λόγια, η δια βίου μάθηση καλείται να αναπτύξει ένα υπόδειγμα σύγχρονου πολίτη, ο οποίος υιοθετεί τις δημοκρατικές αρχές και δεξιότητες και συμπεριφερόμενος βάση αυτών, να του καλλιεργήσει τις δεξιότητες εκείνες που θα τον βοηθήσουν να τις διαθέσει στην ανάπτυξη και βελτίωση του επαγγελματικού περιβάλλοντός του.

¹⁵⁰ Ζεύλας, 1999:15, Χέλμης, 1995:29

Όλα όσα προλέχθησαν μέχρι στιγμής, ενώ αναφέρονται στην Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για την ολόπλευρη μόρφωση και την προσωπική ανάπτυξη ενός σύγχρονου πολίτη, διαπιστώνεται ότι οι υπερεθνικές αρχές χαράσσουν εκπαιδευτικές πολιτικές που κλίνουν προς μια δια βίου μάθηση, αρωγό στην επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση του πολίτη. Στο ίδιο μοτίβο και τα ευρωπαϊκά κράτη, ενώ δείχνουν και ενστερνίζονται τη δημοκρατία ως αξιακό σύστημα οργάνωσης της κοινωνίας, στην πορεία μέσω του εκπαιδευτικού συστήματός τους και του αναλυτικού προγράμματος σπουδών τους δίνουν διαφορετικό νόημα σε αυτή και στη σχέση της με την έννοια του πολίτη.

Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, στο χώρο της τυπικής εκπαίδευσης παρατηρείται, από την ανάλυση του περιεχομένου του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής (Δημοτική Εκπαίδευση) σε προηγούμενη ενότητα, ότι οι έννοιες δημοκρατία και πολίτης δεν προσεγγίζονται βιωματικά και σύμφωνα με τις προσλαμβάνουσες των μαθητών. Από την άλλη πλευρά, στη μη τυπική εκπαίδευση και σύμφωνα με την έρευνα του εθνικού προγράμματος για τη δια βίου μάθηση παρατηρείται ότι η δια βίου μάθηση στρέφεται στην τεχνοκρατική διάσταση. Αναλυτικότερα, οι φορείς της δια βίου μάθησης και εν προκειμένω το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας παρατηρείται ότι ενώ στο μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού αναφέρονται οι έννοιες της δημοκρατίας και του πολίτη, εν τούτοις δεν μπορούν να συμβάλλουν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους στην προώθηση της δημοκρατίας και στην ενδυνάμωση του πολίτη, εξαιτίας των λίγων ωρών διδασκαλίας και του μη έγκυρου διορισμού των εκπαιδευτών. Αισιόδοξη σκέψη αποτελεί σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας της παρούσας διπλωματικής εργασίας, το σθένος των λιγοστών εκπαιδευτών του σχολείου δεύτερης ευκαιρίας να συμβάλλουν στην προώθηση δημοκρατικών αξιών και στην ενεργή και υπεύθυνη στάση των μαθητών τους ως πολίτες μέσω της διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος και της υλοποίησης δράσεων/δραστηριοτήτων εκπαιδευτικών προγραμμάτων (project), αλλά και ο ενθουσιασμός των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα να ενστερνιστούν δημοκρατικές αρχές και να καλλιεργήσουν κοινωνικές και πολιτικές δεξιότητες, που θα συνδράμουν στην ενίσχυση της ιδιότητάς τους ως πολίτες, διαθέτοντάς τες για την ανάπτυξη και βελτίωση της πολιτείας τους.

Τέλος, σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητο να διατυπωθούν ορισμένες προτάσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην προώθηση της δημοκρατίας και στην ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη δια μέσου του φορέα (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) της δια βίου μάθησης. Αυτές οι προτάσεις είναι οι ακόλουθες:

1. Ανάπτυξη περισσότερων εκπαιδευτικών προγραμμάτων (project) που θα σχετίζονται με την κοινωνική και πολιτική αγωγή των μαθητών, ούτως ώστε οι μαθητές ως πολίτες να καταφέρουν να προσαρμοστούν στις τρέχουσες πολιτειακές εξελίξεις, που δημιουργούνται λόγω της παγκοσμιοποίησης. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές θα καλλιεργήσουν βιωματικά δεξιότητες συνεργασίας, αλληλεγγύης, ειλικρινούς διαλόγου και σεβασμού μέσα από την επαφή τους με ανθρώπους διαφορετικής ηλικίας, φύλου, καταγωγής, γνώσεων και εμπειριών.
2. Εμπλουτισμός του προγράμματος σπουδών του σχολείου δεύτερης ευκαιρίας με γνωστικά αντικείμενα του ανθρωπιστικού πεδίου και παράλληλη διαθεματική προσέγγιση με το διδακτικό περιεχόμενο του μαθήματος που αφορά την αγωγή του πολίτη. Αυτό θα συνδράμει στο να αναδειχθούν οι αξίες εκείνες που είναι κοινές και προσδιορίζουν τον άνθρωπο και τον πολιτισμό του γενικότερα.
3. Υιοθέτηση διαφορετικών μεθόδων διδασκαλίας των εκπαιδευτικών, που θα παρέχει στους μαθητές τη γνώση αλλά και την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης, μέσα από τον προβληματισμό τους σε κοινωνικοπολιτικά ζητήματα της πολιτείας τους, ενθαρρύνοντας προς αυτό το σκοπό τη συμμετοχή τους στην υλοποίηση δράσεων, σε συνεργασία με διάφορους φορείς και συλλόγους.
4. Ενίσχυση και εξέλιξη του μαθητικού συμβουλίου με τη δικτύωσή του με άλλα μαθητικά συμβούλια σε Ελλάδα και Ευρώπη, χάρη της εφαρμογής των νέων τεχνολογιών και ειδικότερα του Η/Υ και του διαδικτύου. Το ανωτέρω θα βοηθήσει στη διασφάλιση των δημοκρατικών αξιών που διέπει τη λειτουργία του σχολείου, θα παράσχει την ηθική ενίσχυση για την ενεργή εμπλοκή των μαθητών στα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα της πολιτείας τους και θα αποτελέσει πόλο έλξης στους μαθητές που μέχρι πριν ίσως δεν έδειξαν το ανάλογο ενδιαφέρον για την υιοθέτηση δημοκρατικών αξιών και ενδυνάμωση της συμπεριφοράς τους ως πολίτες.

Βιβλιογραφία

- Αλαχιώτης, Σ. Ν, *Για ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Η Διαθεματικότητα και η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της Εκπαίδευσης*, διαθέσιμο στο: http://www.pischools.gr/download/programs/depps/s_alax_diathematikotita.pdf
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά I-II*, εισαγωγή – μετάφραση - σχόλια Δ. Παπάδης., εκδ. Ζήτηρος, Θεσ\νίκη, 2006.
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά III-VIII*, εισαγωγή – μετάφραση - σχόλια Πηνελόπη Τζιόκα Ευαγγέλου, εκδ. Ζήτηρος, Θεσ\νίκη, 2007.
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, μτφρ. Μοσκόβης Β., εκδ. Χάρης Καρατζάς, Αθήνα, 1989
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά I-III*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Π. Λεκατσάς, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, μτφρ. Μοσκόβης Β., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Εισαγωγή - σχόλια Δημήτρης Λυπουρλής, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2006.
- Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Βιβλίων Γ, 239. χ.χ.
- Α. Αθανασούλα – Ρέππα, *Η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή στο πρόγραμμα του Γυμνασίου*, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), *Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Αθήνα: Ατραπός, 2003.
- Βεργίδης, Δ. (2001). *Δια Βίου Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική*. Στο Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης, & Σ. Νικόδημος, (επιμ.), *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση: διεθνής εμπειρία και ελληνική προοπτική*. Αθήνα: Άτραπος.
- Βλάχος, Γ. (1991). *Η δημοκρατική κοινωνία και ο πολίτης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Α. Δημαράς, *Η πολιτική διαπαιδαγώγηση του Νέο-Έλληνα, ενδείξεις από την ιστορία της σχολικής εκπαίδευσης*, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), *Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Αθήνα: Ατραπός, 2003.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη*, Λουξεμβούργο, 2000.

- Ζεύλας, Π. (1999) Η φιλοσοφία της Πολιτικής Αγωγής στην Ελληνική εκπαίδευση (1929-1989), ΔΔ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Καραβάκου, Β. (2012). Το φάσμα και η πρό(σ)κληση της δια βίου μάθησης. Εισαγωγή στο Καραβάκου, Β. (Επιμ.). (2012). Δια βίου μάθηση: διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Καλογιαννάκη, Π. (2003). Πολιτική κοινωνικοποίηση και σχολείο. Στο Α. Καζαμιάς & Λ. Πετρονικολός, (επιμ.), Παιδεία και πολίτης: η παιδεία του πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του κόσμου. Αθήνα: Άτραπος.
- Καρακατσάνη, Δ., Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004.
- Καρακατσάνη, Δ. (2005). Στρατηγικές Πολιτικής Διαπαιδαγώγησης στην Εκπαίδευση και Επαναπροσδιορισμός του Ρόλου του Εκπαιδευτικού. Εισήγηση στην ημερίδα «Ενεργοί Πολίτες και Εκπαίδευση» στο πλαίσιο εκδηλώσεων του «Ευρωπαϊκού Έτους Ενεργών Πολιτών μέσω της Εκπαίδευσης». Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, 12 Δεκεμβρίου 2005.
- Κόκκος, Α. (2005). Εκπαίδευση Ενηλίκων. Ανιχνεύοντας το πεδίο. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κοντογιαννοπούλου – Πολυδωρίδη, Γ. (2005). Η δημοκρατία, ο πολίτης και οι άλλοι. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κ. Λάβδας & Δ. Χρυσοχόου, Για έναν κοινό Δημόσιο Πολιτισμό, στο Μπάλιας, Σ., (επιμ.), Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση, Αθήνα: Παπαζήση, 2008.
- Μπάλιας, Σ., Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ιδιότητα του Πολίτη και Εκπαίδευση, στο Μπάλιας, Σ., (επιμ.), Ενεργός πολίτης και εκπαίδευση, Αθήνα: Παπαζήση, 2008.
- Νικολακάκη, Μ. (Επιμ.). Παγκοσμιοποίηση τεχνολογία και παιδεία στη νέα κοσμόπολη, Αθήνα: ΔΙΑΔΡΑΣΗ
- Ξωχέλλης, Π. (1999). Εισαγωγή στην παιδαγωγική. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

- Παπαγεωργίου, Γ. (1998). *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παπαδάκης, Ν. & Σπυριδάκης, Μ. (2010). Αγορά εργασίας, κατάρτιση δια βίου μάθηση και απασχόληση. Αθήνα: Σίδερης.
- Πασιάς Γ. & Φλουρής, Γ., Η «Ευρώπη της Γνώσης» ως διακύβευμα και ως αναπαράσταση των σχέσεων εξουσίας – γνώσης στο ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό συγκείμενο, στο Δ. Ν. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Αθήνα: Σαββάλας, 2005.
- Πλάγγεσης Ιωάννης, *Αρχαία Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Φιλοσοφία*, Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2010.
- Πρόκου, Ε. (2009). Εκπαίδευση ενηλίκων και δια βίου μάθηση στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Αθήνα: Διόνικος.
- Σιπητάνου, Α. (2005). Θεσμοί και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Δια βίου μάθηση. Μία κριτικο-ερμηνευτική προσέγγιση. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Σταμέλος, Γ. (2010). Κοινωνία της γνώσης και δια βίου μάθηση: αντιφάσεις και αδιέξοδα. Στο Ν. Παπαδάκης & Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), Αγορά εργασίας, κατάρτιση δια βίου μάθηση και απασχόληση. Αθήνα: Σίδερης.
- Τσαούσης, Δ. (2007). Η εκπαιδευτική πολιτική των διεθνών οργανισμών. Αθήνα: Guntenberg.
- Φλουρής, Γ. Σ., *Αναλυτικά Προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Γρηγόρης, 2000.
- Φλουρής, Γ. & Πασιάς, Γ., Η παιδεία του πολίτη και η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Προβληματισμοί για την Ελλάδα, στο Καζαμιάς, Α., & Πετρονικολός Λ., (επιμ.), 319
- Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Αθήνα: Ατραπός, 2003.
- Χέλμης, Σ. (1995) Ανάλυση του προγράμματος και των διδακτικών υλικών του μαθήματος της Κοινωνικής και πολιτικής αγωγής: μια πρώτη προσέγγιση, αυτοέκδοση, Αθήνα.
- Χαραλάμπους, Δ. (2007). Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Aspin, D., & Chapman, J. (2000). Lifelong learning: Concepts and conceptions. *International of Lifelong Education*, 19(1), 2-19.
- Bird, M., Hammersley, M., Gomm, R., Woods, P. (1999). Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη – Εγχειρίδιο Μελέτης, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Collado, M. & . Atxurra, R. L Democratic citizenship in textbooks in Spanish primary curriculum, *Journal Curriculum Studies*, 38 (2), 2006, σελ. 205–228.
- Cohen, L., & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Dahl, R. (1989). *Democracy and its critics*. New Heaven: Yale University Press.
- Day, c. (2003). Η εξέλιξη των εκπαιδευτικών: οι προκλήσεις της δια βίου μάθησης. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- European Commission, *Growth, Competitiveness and Employment: The Challenges and Ways Forward into 21st Century*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1993.
- European Commission, *Teaching and Learning: Towards the Learning Society*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995.
- Francis Wolff, *Ο Αριστοτέλης και η πολιτική*, μτφ. Κων\νος Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου, Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1995.
- Fernandez, C., Sundstrom, M. (2011). Citizenship Education and Liberalism: A state of the Debate Analysis 1990-2010. *Studies in philosophy and education*, 30(4), 363-382.
- Scott, D. & Lawson, H. (2002). *Citizenship education and the curriculum*. Westport: Ablex Publications.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. United States of America: Basic Books, A member of the Perseus Books Group.
- Ingemar Durling, *Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, Β' τόμος, μτφρ. Α. Γεωργίου – Κατσίβελα, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1994.
- Jarvis, P. (1988). *Adult and Continuing Education: Theory and Practice*. London: Routledge.

- Jarvis, P. (2004). Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jones, E. B. & Jones, N., *Education for Citizenship – Ideas and Perspectives for Cross – Curricular Study*, Kogan Page, 1996.
- Karalis, Th., & Vergidis, D. (2004). Lifelong education in Greece: recent developments and current trends. *International Journal of Lifelong Education*, 23(2), 179-189.
- Kymlicka, W. (2005). Η πολιτική φιλοσοφία στην εποχή μας. Αθήνα: Πόλις.
- Lamy, R-M. (2006). Ξανασκεφτόμαστε τη δημοκρατία. Αθήνα: Πατάκης.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. (1985). *Naturalistic Inquiry*. SAGE: Beverly Hills.
- Mulgan R.G., *Aristotle's Political Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1977.
- Murphy, M., Πετρέλαιο, Ύφεση και η αναζήτηση της Ευρωπαϊκής Πρωτοπορίας: εξερευνώντας τη Δια Βίου Μάθηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο Δ. Ν. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Αθήνα: Σαββάλας, 2005.
- Nussbaum M. (2010). *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton University Press.
- Potter, J., The challenge of education for citizenship. *Education Training*, 44(2), 2002, σελ. 57-66.
- POPKIEWITZ THOMAS & MAPIA ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗ (2012). Κριτικές προσεγγίσεις στην εκπαιδευτική πολιτική: τα μεταβαλλόμενα πεδία εξουσίας και γνώσης. Αθήνα: Σίδερης
- Ross W.D., *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίζα Μήτσου, Β' έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1993.
- Scott, D. & Lawson, H. (2002). *Citizenship education and the curriculum*. Westport: Ablex Publications.
- Schmidt, M. (2004). Θεωρίες της δημοκρατίας. Αθήνα. Σαββάλας.
- Schumpeter, j. (2006). Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία. Αθήνα: Παπαζήσης.

UNESCO (1976). Recommendation on the development of adult education. Paris: UNESCO.

Weinstein, J. (2004). Neutrality, Pluralism and Education: Civic Education as Learning about the other. *Philosophy and Education*, 23(4), 235-263.

Ηλεκτρονικές Πηγές

UNIVERSAL DECLARATION ON DEMOCRACY

Declaration adopted without a vote by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997)*

<http://www.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>

Ανάπτυξη της Δια Βίου Μάθησης και λοιπές διατάξεις. ΦΕΚ 163/21-9-2010.

http://www.gsae.edu.gr/image/stories/Nomos_diaviou.pdf

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. Σχέδιο Εθνικού Προγράμματος Δια Βίου Μάθησης: Η γνώση αντίδοτο στην κρίση.

http://www.minedu.gov.gr/publications/docs/ethniko_programma_dbm_101220.pdf

Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ., διαθέσιμο στο: <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>

Ψηφιακό Σχολείο. Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε' Δημοτικού.

<http://digitalschools.minedu.gov.gr/courses/DSDIM-E108>.

Ψηφιακό Σχολείο. Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ' Δημοτικού.

<http://digitalschools.minedu.gov.gr/courses/DSDIM-F103>.

Τα Σ.Δ.Ε. στην Ελλάδα. <http://www.alfavita.gr/egiklioι/egiklioι17.php>

Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης. Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης. <http://www.gsae.edu.gr/index.php/nele>

Ι.Δ.ΕΚ.Ε. Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων. <http://kee.ideke.edu.gr/?p=programs>